

E. H. Carr

Det misslyckade upproret i Tyskland 1923

Följande är utdrag ur brittiske historikern E. H. Carrs bok *Mellan Lenin och Stalin. Sovjet 1923-24* (svensk översättning Pierre Frühling). Det kompletterar de samtida dokument (bl a en artikelsamling som handlar om Tyskland av Kominterns dåvarande ordförande Zinovjev) som vi publicerat eller kommer att publicera om dessa händelser:

Paul Levi: [Inledning till Trotskijs "Oktobers lärdomar"](#) (behandlar främst 1923 års uppror)

Victor Serge: [Om tyska revolutionen 1923](#) (artiklar från början av 1924)

Leo Trotskij:

[Kan en kontrarevolution eller en revolution utföras enligt tidtabell?](#) (september 1923)

[Om den tyska revolutionen](#) (oktober 1923)

[Oktoberrevolutionens lärdomar](#) (särskilt avsnitten "På randen till oktoberrevolutionen..." och "Än en gång om sovjeterna och partiet...")

Ernst Thälmann: [Hamburgupproret](#) (från 1925)

G. Zinovjev: [Den tyska revolutionens problem](#) (1923)

Komintern (1928): [Hamburgupproret](#)

Se även Deuschers [Den avväpnade profeten](#). (kapitel 2, "Anatemat") och artikelsamlingen ["Den litterära debatten" 1924-25 i svensk kommunistpress](#).

Martin F i februari 2013

Innehåll

5. Ockupationen av Ruhr.....	1
6. Curzons ultimatum	8
7. Kommunism och tysk nationalism	13
9. Fiaskot i Tyskland	22

5. Ockupationen av Ruhr

År 1922 hade på det hela taget varit en framgångsrik och lugnande tid för sovjetisk utrikespolitik. I Genua, i Haag och i Lausanne satt de sovjetiska delegaterna sida vid sida med delegaterna från andra makter på lika, eller nästan lika, villkor. Rapallopakten samt de ekonomiska och militära uppgörelser som låg bakom denna utgjorde, om inte en allians, så åtminstone en *entente cordiale** med en viktig makt, och gav för första gången Sovjetunionen möjlighet att göra sin röst hörd i europeiska frågor. Alla tecken var dock inte gynnsamma. Trots förbättringen i den diplomatiska situationen hade sovjetregeringen erkänts *de jure*** av endast tolv länder, av vilka bara ett kunde räknas som stormakt: Tyskland, Österrike, Polen, Finland, Estland, Lettland, Litauen, Bulgarien, Turkiet, Persien, Afghanistan och Yttre Mongoliet. Ytterligare sex länder hade gått med på erkännande *de facto*:*** Storbritannien, Italien, Tjeckoslovakien, Norge, Sverige och Kina.¹ Resten av världen vägrade fortfarande ha någon som helst officiell relation med Sovjetunionen. Sovjetledarnas ambition att dra till sig utländskt kapital på inte alltför betungande villkor hade gäckats. I Italien hade en diktatur i den nya och oroande formen av fascism tagit makten. I Storbritannien hade makten övergått till en konservativ regering under Bonar Law, och i Frankrike till Poincarés nationella block – bägge regeringar som öppet förklarade sin motvilja mot Sovjetregeringen. I Tyskland trädde Wirths koalitionsregering, som hade ingått Rapallopakten, tillbaka i november 1922 och efter trädde av en regering med en mer markerad högerkaraktär än Weimarrepubliken dittills hade känt – en så kallad ‘affärsmännens regering’, ledd av Hamburg–Amerikalinjens direktör Cuno. Tyskland blev i folkmun ‘en republik utan republikaner’. Kominterns fjärde kongress hade också bekräftat den bedömning som ursprungligen hade gjorts av den tredje kongressen om allmän ebb i det revolutionära tidvattnet. Uppskjutandet av den europeiska revolutionen kunde dock tröstas med sovjetregeringens växande styrka och stabilitet; en regering som nu äntligen verkade säker inte bara mot inre utan också yttre angrepp. Gradvis framgång hade minskat iver för spektakulära bedrifter. Lugn och konsolidering var dagens uppgift.

Denna behagliga bild, som fick Lenins ställföreträdare att hoppas att inga större utrikespolitiska beslut skulle behövas under den närmaste framtiden, slogs den 11 januari 1923 sönder av den franska ockupationen av Ruhr, vilken var en repressalie för brister i de tyska skadeståndsbetalningarna. Ockupationen var en i alla avseenden motbjudande operation för sovjetregeringen. Den innebar ett oberäkneligt hot om ännu en europeisk omvälvning, försvagade Sovjetunionens enda viktiga bundsförvant och ledde, genom att slå till på en vital punkt, denna bundsförvant till randen av sammanbrott. Bortsett från dessa allmänna följder, medförde den också stopp i en gren av den tyska industrin som var en stor leverantör, eller potentiell leverantör, av för Sovjet nödvändiga varor. Det faktum att Frankrike hade vidtagit denna åtgärd trots brittiska protester och med stöd bland de västliga länderna endast från Belgien, gjorde endast faran större. Ty om operationen var framgångsrik skulle Frankrike, med sin östra satellitstat Polen, komma att dominera Europa; och ingen makt hade varit så genomgående och kompromisslöst fientlig gentemot sovjetregeringen som just Frankrike. Utsikterna till framgångsrikt motstånd var klena. Två dagar efter den franska invasionen utfärdade dock Cunoregeringen en maning till Ruhrns befolkning om ‘passivt motstånd’ och icke-samarbete med ockupationsstyrkorna. Maningen möttes med entusiasm och åttlyddes till en början allmänt. Ruhrindustrin slutade fungera.

* ‘Hjärtligt samförstånd’; vanligen ett vänskapligt förhållande mellan stater utan egentlig (formell) allians.

** ‘Enligt lagen’, ‘i rättsligt avseende’. För att två stater skall kunna utbyta diplomatiska sändebud krävs detta slags erkännande.

*** ‘Faktiskt’, ‘i praktiken’. Två stater som endast erkänner varandra *de facto* har inte officiella (diplomatiska) förbindelser med varandra. Däremot har de förbindelser på andra nivåer, t. ex. handelsförbindelser.

¹ *Dvenadstsi S’ezd Rossiiskoi Kommunisticheskoi Partii (Bol’shevikov) (1923) sid. 9.*

Den franska ockupationen av Ruhr kom vid en tid då det tyska kommunistpartiet (KPD) präglades av en dämpad stämning. Liksom kommunistpartier på andra håll bidade det sin tid och samlade styrka för framtiden: 'erövrandet av makten som ögonblickets konkreta uppgift', hade Radek sagt vid Kominterns fjärde kongress, 'står inte på dagordningen'.² Detta betydde dock inte att partiet var inaktivt. Följande föreskrifterna för Kominterns fjärde kongress,³ genomförde partiet en energisk kampanj mot Versaillesfördraget. En vecka innan ockupationen hade en konferens med delegater från alla europeiska kommunistpartier hållits i Essen och antagit en resolution som fördömde Versaillesfördraget och västmakternas imperialistiska politik gentemot Tyskland.⁴ Ruhrockupationen släppte nu lös en flod av protester. På själva ockupationsdagen publicerade *Rote Fahne* ett uttalande från KPD:s Zentrale.^{*} Två dagar senare antog TsIK i Moskva en protestresolution riktad till folken i alla länder.⁵ Denna följdes av en liknande protest från EKKI,⁶ och den 17 januari publicerade *Rote Fahne* en protest undertecknad i Berlin av Zetkin, Radek och Newbold å Kominterns vägnar, och av Heckert å Profinterns vägnar.⁷ Huvudtemat i alla dessa dokument var beskrivningen av den franska aktionen som kulmen på den kriminella förtrycks- och utsugningspolitik gentemot Tyskland vilken hade inletts i Versailles fyra och ett halvt år tidigare:

Det tyska folkets suveränitet [lydde TsIK:s resolution] har kränkts. Det tyska folkets rätt till självbestämmande förtrampas. Tysklands desorganiserade ekonomi har utsatts för ett nytt och förkrossande slag. Grym fattigdom och exempellöst förtryck hotar Tysklands arbetande massor, samtidigt som hela Europa kommer att erfara en ökning av de ekonomiska störningarna. Världen har åter kastats in i ett tillstånd av inför-kriget-feber. Det gnistrar i den krutdunk som skapats av Versaillesfördraget.

Av positiva rekommendationer fanns dock föga eller intet, även om Kominterns och Profinterns gemensamma manifest, som inleddes med orden 'Till alla arbetare, bönder och soldater', talade om 'lösningen att ingå förbund med Sovjetunionen'.

Svagheten i alla dessa dokument var att de undvek den trängande politiska frågan om vilken inställning KPD skulle inta gentemot Cuno-regeringen, vilken hade deklarerat 'passivt motstånd' gentemot den franska ockupationen. När Cuno den 13 januari 1923 bad riksdagen om förtroende för sin linje med 'passivt motstånd', demonstrerade KPD-medlemmarna genom att rösta emot. Frölich, som talade för partiet i debatten, angrep den gångna politiken att 'uppfylla' avtalet som ett försök att offra 'ett hungrande, dödssjukt och döende proletariat' till förmån för borgarklassen, men förklarade icke desto mindre att 'i denna stund av yttre fara måste vi angripa vår borgarklass inifrån', och uppmanade till störtande av Cunoregeringen.⁸ Under hela denna tid fortsatte *Rote Fahne* att behandla Poincaré och Cuno som tvillingfiender, och riktade sina pilar lika mycket mot bägge. I sin utgåva av den 23 januari 1923 publicerade tidningen, under jätterubriken 'Förgör Poincaré i Ruhr och Cuno vid Spree', ännu en proklamation från partiets Zentrale. Denna manade till kamp såväl mot 'Poincarés rövarplaner' som mot 'Stinnes, Thyssen, Krupp och deras hantlangare i Cunoregeringen'.⁹

² *Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale* (1923), sid. 318.

³ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 495-97.

⁴ *Die Rote Fahne* (Berlin), 9 januari 1923.

^{*} KPD:s Zentrale var (fram till 1925) att likna vid ett Verkställande Utskott (VU). Det bestod av medlemmar ur centralkommittén, var överordnat denna och förbundet såväl med partiets politbyrå som dess orgbyrå.

⁵ *Izvestija*, 14 januari 1923. En engelsk översättning finns i *Soviet Documents on Foreign Policy*, ed. J. Degras, i, (1951), sid. 368-70.

⁶ *Internationale Presse-Korrespondenz*, No. 11, 15 januari 1923, sid. 75.

⁷ Texten återfinns också i *Die Rothe Gewerkschaftsinternationale*, No. 1 (24), Januari 1923, sid. 82. (Profintern = Röda Fackföreningensinternationalen, bildad 1921. Ö. anm.)

⁸ *Verhandlungen des Reichstags*, cclvii (1923), 9429-34.

⁹ Berättelsen i R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), sid. 264, om att Radek, dagen efter det att ovan citerade rubrik hade publicerats i *Rote Fahne* 'sparkade de två män som var ansvariga för den' (en

Frölich, som tillhörde KPD:s vänsterflygel, beskrev 'kriget i Ruhr' som en gemensam kamp för franska och tyska kommunister – 'kommunisternas första internationella aktion' – mot Poincaré och Cuno. Han tog bestämt avstånd från varje försök att ställa kommunisterna inför valet 'antingen mot Poincaré eller mot Cuno'.¹⁰ De ansvariga för den sovjetiska utrikespolitiken måste ha varit medvetna om att Cunoregeringen erbjöd det enda möjliga, och delvis verksamma, motståndet mot de franska planerna och i detta avseende arbetade i Sovjets intresse. Åtminstone Radek visste bättre än att förutsätta att en tysk högerregering skulle vara en mindre pålitlig bundsförvant till Sovjet än en tysk vänsterregering: Rapallopolitiken och de hemliga militärvtalerna var lika säkra i Cunos som i Wirths händer, och långt säkrare än de skulle varit i händerna på Ebert eller Scheidemann. Sådana hänsynstaganden ingick dock vid denna tid inte i utarbetandet av Kominterns politik. Radek visade sin vanliga skicklighet i att hålla sin verksamhet i Tyskland som Kominterns ombud och som den sovjetiska regeringens ombud i skilda fack. Inte heller finns det något bevis för några allvarliga påtryckningar på KPD-ledningen från Moskva, förutom i syfte att bibehålla partiets enighet. Ingenting är mer anmärkningsvärt i händelseförloppet i Tyskland år 1923 än frånvaron av varje tydligt försök att samordna Kominterns och sovjetregeringens politik, samt den tyska regeringens acceptering av åtskillnaden dem emellan.

Freden mellan KPD:s höger- och vänsterflygel, som hade lappats ihop vid Kominterns fjärde kongress föregående november,¹¹ var inte av någon bestående kvalitet, och de gamla striderna utkämpades än en gång vid KPD:s åttonde kongress som den 28 januari 1923 inleddes i Leipzig. Den enda förändringen var att Meyer, som hade tillbringat senare delen av 1922 vid Kominterns högkvarter i Moskva,¹² som partiledare och ledare för partiets högerflygel ersattes av Brandler, över vilken Radek nu lade sin skyddande mantel. Bägge sidor fortsatte att betyga sin lojalitet gentemot Kominterns paroller om 'enhetsfront' och 'arbetarregering'. Tolkningen av parollerna skiljde sig dock i praktiken vitt. Högern, ledd av Brandler och Thalheimer, försökte tillämpa enhetsfrontstaktiken genom att dels ingå avtal med ledarna för andra vänsterpartier, och dels agitera bland dess medlemmar, och tolkade maningen om arbetarregering som en inbjudan att ingå koalitionsregeringar med socialdemokraterna. (En möjlighet som redan hade förts på tal i Sachsen och Thüringen.) Vänstern, ledd av Maslow, Ruth Fischer och Thälmann, förespråkade enhetsfront 'underifrån' som ett medel att locka medlemmar ur andra vänsterpartier att överge sin lojalitet gentemot korrupta ledare, och ansåg ingen arbetarregering värd namnet som inte leddes och dominerades av kommunisterna. Vänsterns anklagelse mot högern var att den åsidosatte det yttersta målet – revolutionen – för omedelbara målsättningar och taktiska manövrer. Dessa stridigheter upptog kongressen helt, och den misslyckades fullständigt med att göra något som helst uttalande om Ruhr-ockupationen. Vänsterflygeln föreslog faktiskt att 'det politiska läget och KPD:s uppgifter' (vilket avsåg Ruhrkrisen), skulle placeras högst upp på dagordningen. Men högern behandlade förslaget som en motion om misstroendevotum mot partiledningen och röstade ner det med en majoritet på 122 mot 81.¹³ Brandlers huvudtal vid kongressen var en lång plädering för politiken att eftersträva enhetsfront med andra arbetarpartier, och innehöll ett särskilt

av dem var Ruth Fischers bror), samt ändrade rubriken till 'Mot Cuno om Spree, om Ruhr mot Poincaré', är oriktig i varje detalj som kan kontrolleras. Den ursprungliga rubriken var inte 'på rim' och är oriktigt citerad, och den 'ändrades' aldrig av den enkla anledningen att *Rote Fahne* aldrig upprepade sina rubriker; och denna rubrik återkom inte i någon form. Brandler citerade senare slagordet i denna form: 'Mot Poincaré om Ruhr och mot Cuno om Spree'. (Protokoll: *Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. a.), i, sid. 226.

¹⁰ *Internationale Presse-Korrespondenz*, No. 29, 14 februari 1923, sid. 214-15; No. 43, 9 mars 1923, sid. 319.

¹¹ *Se Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 492-95.

¹² *Bericht über die Verhandlungen des III (8) Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1923), sid. 58.

¹³ *Ibid.*, sid. 186-87.

erbjudande om koalitionsregering med socialdemokraterna i Sachsen.¹⁴ Högerns teser om enhetsfronten och arbetarregeringen antogs och vänsterns förkastades, med en majoritet på 118 mot 59.¹⁵ Men för omvärlden, liksom för KPD självt, var kongressens mest iögonfallande drag dess oförmåga att avge någon som helst deklaration av betydelse om landets för tillfället mest avgörande fråga. Vänstern menade att oförmågan berodde på att partiets högerledning var bankrutt, och ägnade sig åt retoriska maningar till handling, vilket av högern fördömdes som demagogi.¹⁶ Radek, som var trogen Kominterns linje vid denna tid, ansträngde sig för att undvika en sprängning av det tyska partiet, och hade insisterat på att tre medlemmar av den besegrade vänstern skulle upptas i den nyvalda centralkommittén.¹⁷ Trots bittra beskyllningar hade partiet hållit samman. Men kongressen i Leipzig hade knappast givit partiet några lagrar eller skingrat tvivlen hos dem som ifrågasatt dess handlingskraft som revolutionär organisation.

Ruhrkrisen förde i dagen ett problem som länge funnits latent i KPD:s historia och politik: det tvetydiga förhållandet mellan tysk kommunism och tysk nationalism. KPD:s och Kominterns protester mot den franska ockupationen av Ruhr hade knutits till en nationell protestkampanj mot Versaillesfördraget, och hade med ens gjort denna fråga aktuell och mer brännande. Det fördömande språkbruk som kommunisterna använde började alltmer sammanfalla med nationalisternas: tysk nationalism kunde, verkade det, inte på samma sätt som fransk nationalism eller brittisk imperialism behandlas som en ovillkorligen fientlig kraft. I februari 1923 bemödade sig Thalheimer, som nu var den ledande teoretikern för KPD:s högerledning, om att hitta en teoretisk grundval för en mer överseende inställning. I Ruhrkonflikten, hävdade han, 'är den franska och den tyska borgarklassens roller inte identiska, trots deras gemensamma klassnatur'; den tyska borgarklassen hade fått 'en objektiv revolutionär roll ... sig själv till trots'. Han åberopade exemplet med Bismarck som efter 1848 hade spelat rollen av 'revolutionär ovanifrån', och erinrade om Marx och Engels utlåtande att Bismarcks roll hade blivit 'öppet reaktionär' först efter Sedan. * Nederlaget 1918 hade än en gång helt ändrat Tysklands ställning och gjort tysk nationalism till en potentiellt revolutionär faktor. Därav följde som logisk slutsats att 'besegradet av fransk imperialism under världskriget var inte en kommunistisk målsättning, men dess besegrande i kriget i Ruhr är en kommunistisk målsättning'. Thalheimers artikel publicerades anonymt i KPD:s teoretiska tidskrift¹⁸ och kom att bli stilbildande. I en artikel för att hylla tjugofemårsdagen av det ryska partiets grundande gav också Radek, genom att oväntat jämföra Bismarck med Lenin, ett bidrag till den aktuella sinnesstämningen:

¹⁴ Ibid., sid. 328.

¹⁵ Ibid., sid. 375. För texten till dessa teser som de antogs, se ibid., sid. 415-24.

¹⁶ Vänsterns ståndpunkter sammanfattades av Ruth Fischer efter kongressen i Leipzig: 'Kommunistpartiet är förlorat som revolutionärt parti om det begränsar sig till endast propaganda. Det måste vara aktivt, det måste handla. Det måste inte bara med alla sina krafter träda in i nuvarande massrörelser, det måste också ständigt och alltid försöka sätta massorna i rörelse'. (*Die Internationale*, vi, No. 3 [1 februari 1923], sid. 90-91.)

¹⁷ R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), sid. 229, och P. Maslowski, *Thälmann* (1932), sid. 42. Dessa källor belägger bägge att Radek framträdde vid ett hemligt kongressmöte för att åstadkomma detta resultat. Radek, som uppehöll sig illegalt i Tyskland, framträdde inte vid de öppna sessionerna. Enligt Ruth Fischer ett år senare 'var fraktionsstriden, hatet mellan de två grupperna, så illa att endast ett ingripande i sista ögonblicket från EKKI:s representant lyckades undvika en sprängning'. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 51.)

* Staden Sedan i Frankrike var skådeplats för ett viktigt slag under det fransk-tyska kriget 1870-71. I september 1870 tvingade Bismarcks trupper en fransk armé att kapitulera vid staden. Napoleon III tillfångatogs, och slaget ledde till hans avrättning och proklamerandet av republik.

¹⁸ *Die Internationale*, vi, No. 4 (februari 1923), sid. 97-102. En översättning av artikeln, som bar Thalheimers signatur och var daterad den 13 februari, publicerades i *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 25, 7 juni 1923, 6857-64.

När man läser hans första rapporter, när man följer hans politik steg för steg, måste man fråga sig: 'Varav denna insikt om hela den europeiska verkligheten hos en godsägare?' Samma tanke får man alltid när man tänker på vårt partis historia, på revolutionens och Iljitjs historia.¹⁹

Denna kärleksfullhet inför tysk nationalism undgick inte att uppmärksammas av kommunister i grannländerna. En tjeckisk kommunist, Neurath, skrev i en tjeckisk kommunistisk tidskrift en artikel som direkt angrep Thalheimers inställning som ett exempel på korruption av arbetarrörelsen genom fosterländsk känslomässighet (liksom hade skett 1914), och utmanade honom att fullfölja sin argumentation till dess logiska slutsats; dvs att det tyska proletariet skulle stödja den tyska borgarklassen mot den franska. I KPD:s tidskrift fördömde en annan tjeckisk kommunist, som skrev under namnet Sommer, Thalheimers tes som 'en präktig nationalbolsjevistisk blomma', och vidhöll att det inte fanns någon skillnad mellan 1914 och 1923. Proletariatets plikt att kämpa mot sin egen nationella bourgeoisie kvarstod oförändrad: 'det får inte förekomma någon uppgörelse med den inhemska fienden'. Slutligen tog Thalheimer upp denna punkt och försökte rättfärdiga åtskillnaden mellan 1914 och 1923.²⁰

De politiska krafter som på sommaren 1923 arbetade för samarbete mellan kommunister och nationalister i Tyskland visade sig dock mer tvingande än de teoretiska argument som framfördes för eller emot denna linje. Polemiken betydde heller ingenting för att klargöra partiets politik. Fastän det fortsatta passiva motståndet och kampen mot ockupationsstyrkorna medförde växande politisk oro och ökande störningar för den tyska ekonomin, hade KPD ingen plan för att utnyttja denna kritiska situation, och inga nya direktiv utfärdades av Komintern. I slutet av januari 1923 publicerades en gemensam kungörelse i Kominterns och Profinterns namn om bildandet av en 'aktionskommitté mot fascismen', och i mars bildades en kommitté med samma namn i Berlin under Clara Zetkins ledning och deklarerade en 'anti-fascistisk vecka'.²¹ I mars gjordes ett försök att fullfölja enhetsfrontstaktiken genom att kalla till en internationell konferens i Frankfurt, till vilken också den Andra Internationals partier och Amsterdams fackföreningar inbjöds. Ett fåtal socialdemokrater deltog, men den stora majoriteten deltagare var kommunister.²² Brandler och Zetkin, samt de franska och brittiska delegaterna, fördömde alla Versaillesfördraget och ockupationen av Ruhr, men Lozovskij, som kom från Moskva för att representera Profintern, verkar ha varit den dominerade personen. Konferensens huvudresolutioner var riktade mot 'krigsfaran' och 'den internationella fascismen'.²³ Fördömandet av den tyska regeringen och kravet på att den skulle störtas sköts i bakgrunden, och i detta avseende utgjorde konferensen en framgång för KPD:s högerflygel. Bland medlemmarna i själva Ruhr var det dock den mer aggressiva vänstern som dominerade. En regional partikonferens som samlades i Essen i slutet av mars angrep partiets tysta stöd till det passiva motståndet, förklarade att 'nationalisternas propaganda och förberedelser är kontrarevolutionens ramverk', och föresatte sig 'att rädda det tyska proletariet

¹⁹ *Inprekorr*, No. 45, 12 mars 1923, sid. 337.

²⁰ Sommers artikel förekom i *Die Internationale*, vi, No. 7 (1 april 1923), sid. 207-11. Både Neuraths och Sommers artiklar omtrycktes i *Kommunisttjjeskij Internatsional*, No. 25, 7 juni 1923, sp. 6865-80, efter Thalheimers ursprungliga artikel, och följdes av hans replik. (Ibid., sp. 6879-88.) Enligt Ruth Fischer, a. a., sid. 282, skrev Neurath och Sommer sina artiklar med uppmuntran från Zinovjev, som använde dem som sina 'redskap' i sin strid med Radek. Detta föregår Zinovjevs ingripande i KPD:s angelägenheter och anslutning till vänstern; att alla dessa artiklar trycktes i Kominterns tidskrift är endast bevis på den tolerans som vid denna tid fortfarande visades avvikande åsikter. Inte heller fanns det någon som helst anledning att se Thalheimer som ett 'redskap' för Radek.

²¹ *Inprekorr*, No. 19, 29 januari 1923, sid. 123-24; No. 48, 14 mars 1923, sid. 378; No. 55-6, 28 mars 1923, sid. 456.

²² Konferensens sammansättning beskrivs ingående av Bucharin i *Dvenadtsatyl S"ezd Rossiiskoi Kommunisticheskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 265.

²³ Konferensens överläggningar nertecknades i en pamflett med titeln *Der Internationale Kampf des Proletariats gegen Kriegsgefahr und Faszismus* (1923).

från ett ändlöst grått slaveri genom att kämpa far den politiska makten'.²⁴

Denna uppmaning till revolution, som erinrade om marsaktionens bistra misstag,^{*} upprörde allvarligt partiets högerflygel. 'Historien', skrev Radek efter konferensen i Essen, 'galopperar för tillfället som en skrämmd häst'.²⁵ Lokala kommunister organiserade i det närmaste ständigt oroligheter i Ruhr. I mitten av april ägde ett misslyckat kommunistiskt uppror rum i Mühlheim, och i maj inträffade allvarliga oroligheter i Gelsenkirchen. För att upprätthålla arbetarnas moral organiserade de sovjetiska fackföreningarna avsändande av två skeppslaster säd till Ruhr. Dessa var inte bara avsedda som symboliskt stöd, utan också som tecken på den sovjetiska beredvilligheten att undsätta en framgångsrik tysk revolution om denna skulle utsättas för blockad- och svältåtgärder från väst.²⁶ Men inom EKKI rådde nu allvarlig oro. Representanter för det tyska partiets Zentrale samt för avdelningarna i Berlin och Hamburg (som var vänsteroppositionens bastioner), kallades till ett möte i Moskva den 22 april 1923.²⁷ Här ägnade sig EKKI åt ännu ett av sina försök till kompromiss och försoning. En resolution antogs som erkände misstag begångna såväl av högern som av vänstern. En del av centralkommitténs uttalanden om enhetsfronten hade gått för långt, även om dess linje 'i allmänhet och på det hela taget hade varit korrekt'. Att inleda revolutionär aktion i Ruhr skulle vara farligt 'så länge som ingen revolutionär rörelse kan skönjas inom territoriets icke ockuperade del och bland de arbetande franska massorna'. I Sachsen skulle kommunisterna fullfölja politiken med enhetsfront med socialdemokraterna, men inte så långt som till att ta ansvar för deras politik; man skulle driva kravet på en 'alltysk arbetarregering'. Under tiden instruerades medlemmarna i Berlin- och Hamburgavdelningarna att inte agitera utanför sina egna distrikt.²⁸ Kompromissens viktigaste innebörd uppenbarades först efter det att delegaterna hade återvänt till Tyskland. KPD:s centralkommitté beslöt då utvidga sitt medlemsantal till 25, och välja in fyra 'vänsterister', däribland Thälmann och Ruth Fischer.²⁹

Under Ruhrockupationens fyra första månader skulle det vara felaktigt att tillskriva vare sig det ryska kommunistpartiet eller Komintern någon som helst överlagd politik för att möta den kritiska situationen, eller någon som helst önskan att ingripa i tyska angelägenheter. I allmänna ordalag var bägge angelägna att stärka det tyska kommunistpartiet och främja revolutionens sak i Tyskland. Men då KPD självt var häftigt splittrat om medlen för att nå detta mål, så rådde i Moskva fortfarande den största motvillighet att välja sida. Denna motvillighet berodde utan tvekan delvis på den 'bida-tiden'-stämning som styrde alla politbyråns överväganden under den period då Lenin var oförmögen att delta. Men det kan också påpekas att Lenins sista framträdande i Kominterns angelägenheter hade varit ämnat att släta över

²⁴ *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 132.

* Våren 1921 var en tid av allmän oro i hela Tyskland. När krigsmakten (Reichswehr) och polisen den 16 mars ockuperade Mansfeld-gruvorna och började avvärpa arbetarna där, utbröt väpnat motstånd. Detta spred sig till andra delar av centrala Tyskland. Följande dag manade KPD:s centralkommitté arbetarna att gripa till vapen och genomföra den proletära revolutionen. En vecka senare, när striderna börjat ebba ut, utlyste KPD en generalstrejk. Inte heller denna vann dock någon större anslutning. Den 31 mars var kommunisternas nederlag fullständigt och centralkommittén avblåste aktionen. Många partimedlemmar hade dödats eller sårats, och tusentals arresterats. Mångdubbelt fler utträdde nu ur partiet: inom några månader sägs KPD ha förlorat över hälften av sina medlemmar, från 450 000 minskade antalet till 180 000. (Se vidare *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 370-73.)

²⁵ *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 24, 5 april 1923, sp. 6349.

²⁶ Ankomsten av den första sändningen rapporterades i *Die Rote Fahne* (Berlin), 30 mars 1923; ankomsten av den andra beskrevs, av en fackföreningsdelegat som var med på båten, i *Die Rote Gewerkschaftsinternationale*, No. 5-6 (28-29), maj-juni 1923, sid. 484-92. Radek använde tillfället för en bitter artikel som erinrade om SPD:s och USPD:s vägran att ta emot erbjudandet om sovjetisk säd i november 1918. (*Inprekorr*, No. 47, 14 mars 1923, sid. 362-63.) tom USPD, se ordförklaringarna O. anm.)

²⁷ Texten till Zinovjevs brev finns i *Material zu den Differenzen mit der Opposition* (1923), en KPD-skrift som innehåller ett antal resolutioner och deklARATIONER från oppositionen.

²⁸ *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 25, 7 juni 1923, sp. 6845-56.

²⁹ *Inprekorr*, No. 84, 18 maj 1923, sid. 709-10.

meningsskiljaktigheterna mellan KPD:s vänster och höger, och vägra att döma mellan dem.³⁰ Radeks nästan kontinuerliga närvaro i Berlin under denna tid,³¹ kan ha givit intryck av att Komintern stödde partiets högerflygel. Detta intryck försvann dock varje gång frågan fördes till Moskva, och tecknen tyder på att högern skulle ha kontrollerat en majoritet inom det tyska partiet också utan Radeks stöd. Marsaktionens lärdomar hade aldrig glömts. Under efterverkningarna av detta tragiska fiasko hade Radek inte orättvist beskrivit KPD:s traditionella roll som den hos 'en kraft som höll proletärerna tillbaka från onödiga sammanstötningar, organiserade och upplyste massorna och förde dem till stora strider endast när det inte fanns någon risk att de skulle besegras och isoleras'.³² De skilda uppfattningarna på våren 1923 inom KPD och – mer allmänt – bland de tyska arbetarna, medförde att revolutionär handling, till och med under den tyska nationens aktuella desperata läge, kom att verka nästan hopplös. Huruvida Radek, när han stödde högerns inställning, påverkades av en önskan att basera den sovjetiska politiken på vänskapliga och nära relationer med den tyska regeringen, oavsett dennas politiska utseende; och huruvida någon sådan hänsyn medvetet eller omedvetet påverkade politbyråns medlemmar när de fattade sina beslut, är frågor som i brist på bevis inte kan besvaras och som kanske är av sådan karaktär att de inte kan ges ett precist svar. Vad som dock rimligen kan sägas är att, fram till mitten av maj 1923, kan den inställning som Komintern och dess ombud intog i den tyska frågan förklaras utan att man behöver återopa hypotesen om något särskilt sovjetiskt intresse i de beslut som fattades. Därefter kom en plötslig förändring i det internationella läget att orsaka en ny och dramatisk vändning i Kominterns politik.

³⁰ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 494.

³¹ Enligt R. Fischer (a. a., sid. 261), hade han tjänsterum på den sovjetiska ambassaden, hos den sovjetiska handelsdelegationen och på *Rote Fahne*, och flyttade ständigt runt mellan dessa. Säkert var han allerstädes närvarande, men Ruth Fischer överdriver förmodligen hans inflytande.

³² *Protokoll des III Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), sid. 456-57

6. Curzons ultimatum

De sovjetiska reaktionerna gentemot Västeuropa under Ruhrockupationens första veckor dominerades av oro; av rädsla för att ockupationen skulle kunna vara inledningen till ett nytt europeiskt krig. Vilka fördelar bolsjevikledarna än må ha hoppats att den franska revolutionen skulle ge dem – antingen genom att förstärka den nationella tyska förbittringen gentemot Versaillesfördraget eller genom att påskynda världsrevolutionens process – så uppvägdes dessa förhoppningar av farhågorna om ett allmänt krig, vilket skulle kunna utsätta de sovjetiska gränserna för attacker från väst.

Fullständigt herravälde över Tyskland [skrev *Izvestija* den 21 januari 1923] utgör ett allvarligt hot mot Sovjetrepubliken. Det skulle ge Poincaré kontroll över ett territorium som sträcker sig från Seine till Vistula, och, eftersom Polen är Frankrikes allierade, från Vistula till den sovjetiska gränsen.

Särskilt hotet om att franska arméer skulle tränga in i hjärtat av Tyskland verkade förebåda ett kullkastande av Rapallopakten och, som Kamenev senare sade, 'ett krossande av de grunder för stabilitet och jämvikt i världen på vilka Sovjetrepubliken vilar'.¹ I mitten av februari 1923 försökte Tjitjerin, som var tillbaka i Moskva efter Lausannekonferensen, göra en mer lugnande analys av den franska aktionen. Den fortskridande utvecklingen av internationella karteller var den avgörande faktorn i den samtida kapitalistiska världen. Tjitjerin hävdade att 'ett nytt världskrig är i alla händelser inte nära'; att 'Ruhr-äventyret är i sista hand endast en episod i [de franska och tyska] industriernas kartelluppbyggnadsprocess'; samt att 'ett engelskt ingripande och, än mer, en gemensam intervention från England och Amerika, skulle genast leda till förlikning'. Under tiden kunde Sovjet gratulera sig självt till sin ökande betydelse i världspolitiken.² Djärva ord kunde dock inte skingra den rådande oron. Sovjets intresse av fred blev ett ständigt tema i sovjetiska deklamationer. Kamenev, en av Sovnarkoms vice ordföranden, sade till *Manchester Guardians* korrespondent Ransome att i Sovjet nu rådde fred och att 'så vitt på oss ankommer skall vi göra vårt yttersta för att få den att vara för alltid'. Händelserna i västra Europa var hotande. 'Men huruvida vi kommer att bli indragna beror helt och hållet på Polen', eftersom en polsk mobilisering mot Tyskland 'i det långa loppet skulle rikta sig mot oss'.³ Tio dagar senare säkrade Ransome en intervju med Trotskij, vilken försökte besvara den känsliga frågan: 'varför hälsar vi inte den franska invasionen i Ruhr som en revolutionär sporre?'. Trotskij förklarade att 'det ligger inte alls i vårt intresse att revolutionen skulle äga rum i ett på blod utsuget och åderlåtet Europa'. Ett krig kunde innebära 'förblödandet och krossandet av just de generationer ur arbetarklassen som är bärare av framtiden'. Detta skulle leda till 'den mest allvarliga sänkning av den europeiska kulturnivån för lång tid' och till 'ett uppskjutande av revolutionära möjligheter'.⁴ Sovjetunionen var därför 'utomordentligt intresserat av att bevara freden'. Trotskij uttryckte också förtröstan om att 'hypotesen om en polsk attack [mot Tyskland] endast kommer att förbli en hypotes'.⁵

Anledningar till förbittring i de sovjetiska relationerna med västmakterna saknades naturligt-

¹ *Vtoroi S"ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjeskich Respublik* (1924), sid. 66. En tid senare yttrade Stresemann till D'Abernon att 'om Poincaré hade genomfört sin politik, skulle Tyskland ha ingått förbund med Sovjet, och tillsammans skulle de ha svept över Europa'. (D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, iii, (1930), 146.) Detta var ett av de få tillfallen då Stresemann försökte skrämja västmakterna med spöket av en sovjetisk-tysk allians.

² *Izvestija*, 15 februari 1923. En översättning publicerades i *Inprekorr*, No. 37, 26 februari 1923, sid. 263-64.

³ *Manchester Guardian*, 19 februari 1923. Vid samma tid hävdade Radek att om Polen skulle bli inblandat i ett krig mot Tyskland 'kommer hon inte vilja ha Sovjetunionen i ryggen, och kommer att marschera emot oss'. (*Izvestija*, 17 februari 1923.)

⁴ Trotskij hade uttryckt samma farhågor om ett krigsutbrott ät 1914. (Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 618, not 2.)

⁵ *Manchester Guardian*, 1 mars 1923.

vis inte, och de försumrades sällan. I januari 1923 intog den litauiska regeringen, trött på de långa och fruktlösa diskussionerna med de allierade om Memels framtid, denna hamnstad genom en militär kupp. Den 16 februari följde de allierade regeringarna minsta motståndets lag genom att erkänna litauisk överhöghet över Memel. Detta gjorde det lättare för dem att dagtunga med sitt samvete och officiellt erkänna även Polens befintliga östgräns – ett steg som dittills hade försenats av de ändlösa tvisterna om Vilna och östra Galizien.* Detta erkännande beviljades genom en formell akt från ambassadörskonferensen i Paris den 15 mars 1923. Även om beslutet om Memel knappast drabbade sovjetiska intressen, och beslutet om Polen inte innebar något annat än att den befintliga gränsen erkändes, så uppväckte dessa händelser ändå den sedvanliga raden protester från den sovjetiska regeringen.⁶ En liknande protest riktades till den finska regeringen för dess försök att hänskjuta den karelska frågan till det 's k Nationernas Förbund'.⁷ I januari 1923 dök dock folkkommissarien för hälsovården, Semasjko, för första gången upp i Genève för att närvara vid NF:s hälsovårdsorganisations möten.⁸ Och när Sovjet i mars 1923 av NF inbjöds att delta i en planerad konferens i Rom om marin nerrustning, innehöll svaret – även om det bibehöll de principiella sovjetiska invändningarna mot det 'så kallade Nationernas Förbund' (formuleringen var vanlig vid denna tid) – ett godtagande av denna inbjudan.⁹ Här fanns ingenting som tydde på en nära förestående kris i relationerna till väst.

Dessa relationers jämna förlopp skulle emellertid snart brytas av motparten. Invasionen i Ruhr hade ökat Frankrikes och dess allierades prestige och självförtroende; länder som alla var oförsonliga fiender till Sovjet. Och att Curzon tog över ledningen av den brittiska utrikespolitiken medförde en fortgående försämring i de engelsk-sovjetiska relationerna. Lloyd George, anmärkte Kamenev i den intervju som redan citerats, 'insåg att han levde på 1900-talet, även om han inte alltid hade modet att dra de nödvändiga slutledningarna och handla därefter'. Curzon, å andra sidan, 'har bestämt sig för att om detta inte är 1800-talet, så skall han ändå uppträda som om det vore det'.¹⁰ Inte heller hade Curzon blivit mer försonligt stämd av Tjitjers fientliga utfall vid Lausannekonferensen. Den 30 mars 1923 överlämnade Englands chargé d'affaires i Moskva, Hodgson, en artig men barsk not till Narkomindel.* Notan innehöll en 'angelägen och sista vädjan' om att det dödsstraff som nyligen utdömts mot Butkevityj, en katolsk präst och sovjetisk medborgare anklagad för spioneri, inte skulle sättas i verket. Följande dag sändes ett svar från Narkomindel, undertecknat av chefen för dess västavdelning, Vajnsjtejn. Svaret avvisade denna inblandning i 'ett oberoende lands och suverän stats' inre angelägenheter, citerade några kommentarer som sades ha fällt av 'en representant för den Irländska Republiken i Frankrike' om 'den brittiska regeringens hycklande inblandning', och konkluderade att det brittiska uppträdandet i Indien och Egypten inte gjorde en brittisk vädjan 'i namn av humanitet och livets okränkbarhet' särskilt övertygande. Hodgsons vägran att motta en not avfattad i sådana förolämpande ordalag orsakade ytterligare ett svar, undertecknat av Vajnsjtejn den 4 april. I efterhand sades vanligen att Vajnsjtejn hade sänt iväg

* *Galizien*: landskap som idag ligger i sydöstra Polen och sydvästra Ukraina.

⁶ Kljutjnikov i Sabanin, *Mezhdunarodnaya Politika*, iii (1928), 223-24, 235-38.

⁷ *Ibid.*, iii, sid. 235.

⁸ Representanter för RSFSR och Ukrainas SSR hade närvarat vid en europeisk hälsovårdskonferens samman kallad under NF:s hägn i Warszawa i mars 1922. (*League of Nations: Records of the Third Assembly* (1922), ii, 64-65.) Det möte i vilket Semasjko deltog i januari 1923 beskrevs officiellt – för att blidka den sovjetiska miss-tron – som en 'internationell kommission', vilken sammanträdde i samverkan med NF:s Hälsovårdskommitté. Semasjko själv avvisade dock dessa spetsfundigheter och förklarade att 'en sovjetisk folkkommissaries närvaro vid ett möte inom Hälsovårdskommittén behöver inte väcka någon förvåning ... och ändrade inte på något sätt den sovjetiska regeringens inställning gentemot Nationernas Förbund'. (*League of Nations Health Committee: Minutes of the Fifth Session* (C27.M13, 1923), iii, 31-35.)

⁹ *Pravda*, 4 mars 1923; Kljutjnikov i Sabanin, a. a., sid. 238-39.

¹⁰ *Manchester Guardian*, 19 februari 1923.

* Folkkommissariatet för utrikes ärenden (Utrikesdepartementet).

dessa skrivelser i Tjitjerins frånvaro och utan dennes godkännande; och Tjitjerin visade säkert vid andra tillfällen större finess både i att utdela och parera angrepp. Vare sig detta nu var riktigt eller ej, så skulle skrivelserna aldrig ha sänts iväg om man hade insett att de skulle ge Curzon just det tillfälle han väntade på. En kraftigt antisovjetisk propaganda spred sig nu i den brittiska pressen. Den 8 maj 1923, efter en månads överväganden, instruerade så utrikesdepartementet Hodgson att till Sovjetregeringen överlämna ett långt memorandum i 26 paragrafer, i historien känt som 'Curzons ultimatum'. Efter att inledningsvis ha omnämnt Vajnsjteins skrivelser, övergick memorandumet till allmänna klagomål över Sovjets politik gentemot Storbritannien alltsedan ingåendet av det brittisk-sovjetiska handelsavtalet i mars 1921. Dess tre första avsnitt behandlade Sjumjatskijs och Raskolnikovs – de sovjetiska sändebuden i Teheran respektive Kabul – anti-brittiska verksamhet, propagandan i Indien samt Kominterns arbete i allmänhet. Man krävde ursäkter för och uppgivande av dessa aktiviteter. De fjärde och femte avsnitten ägnades rättsanspråk som härrörde sig från en brittisk agents död och fängslandet av ytterligare en agent (deras status bestreds uppenbarligen inte, även om anklagelserna mot en av dem beskrevs som falska) – något som hade inträffat för så länge sedan som år 1920 – samt från det nyligen skedda anhållandet av två brittiska resenärer. Man krävde en omedelbar uppgörelse om dessa rättsanspråk. Det sista kravet gällde ett 'otvetydigt tillbakadragande' av Vajnsjteins två skrivelser. Om dessa krav inte tillgodosågs inom tio dagar skulle handelsavtalet sägas upp och Hodgson instrueras att lämna Moskva.¹¹

Ultimatumet kom som ett allvarligt slag för Moskva; det var häftigare än något man hade väntat sig. Vid den tolfte partikongressen i mitten av april hade Zinovjev litet lättsinnigt spekulerat om möjligheten av en 'ny intervention'.¹² Nu föreföll faran vara överhängande. Nästa dag sändes ett meddelande ut om att uppskjuta det utvidgade EKKI:s förestående möte till den 10 juni, på grund av 'krigsfaran'.¹³ Bestörtningen i Moskva förstärktes av två sammanfallande händelser. Den 2 maj hade Foch* anlant till Polen på ett mycket uppmärksammat officiellt besök, hade där tillbringat mer än en vecka, närvarat vid militära parader och besökt militära enheter. På sovjetiskt håll var intrycket oundvikligt att den polska armén förbereddes för ett nytt krig mot Sovjetunionen; detta i synnerhet som Fochs besök en vecka senare följdes av ett besök från den brittiske överbefälhavaren. Den andra sammanfallande händelsen var ett sanslöst brott. När den ajournerade Lausannekonferensen åter samlades i april 1923 utnämnde den sovjetiska regeringen Vorovskij, nu sovjetisk representant i Rom, till sin delegat. Eftersom förhandlingarna om konventionen om sunden hade avslutats,¹⁴ verkade det inte finnas någon vidare anledning för att någon sovjetisk delegat skulle närvara. Efter ett försök att neka Vorovskij kurirmöjligheter,¹⁵ godtogs dock denne som observatör. Under sin vistelse i Lausanne i detta uppdrag, mördades Vorovskij den 10 maj 1923 av en 'vityrss'. Detta var samma dag som Foch avslutade sitt besök i Polen, och två dagar efter överlämnandet av Curzons ultimatum.

I en stämning av kraftig oro och onda aningar skyndade sig nu den sovjetiska regeringen att köpa sig fri från vad som föreföll vara den mest överhängande faran. Situationen liknade i hög grad den som hade uppstått vid tiden för Curzons sista större protest mot sovjetiska missdåd i

¹¹ *Correspondence between His Majesty's Government and the Soviet Government respecting the Relations between the Two Governments*, Cmd. 1969 (1923), sid. 5-13; *Anglo-Sovetskie Otnosheniya (1921-1927 gg.)* (1927), sid. 30-39.

¹² *Dvenadtsati S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 15.

¹³ *Inprekorr*, No. 77, 11 maj 1923, sid. 666.

* Ferdinand Foch, fransk fältherre och general. 1918 utnämnd till marskalk och överbefälhavare över samtliga allierade styrkor på västfronten. Kritiserade Versaillesfreden som "för mjuk" gentemot Tyskland, och hävdade att Rhen var den enda strategiskt försvarbara gränsen mot detta land. Ville, liksom Poincaré, ha en bestående ockupation av Rhenlandet.

¹⁴ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 530-32.

¹⁵ Kljutjnikov i Sabanin, a. a., sid. 243.

september 1921. Den brittiska regeringen kunde, med stöd från en stor del av den brittiska opinionen, kosta på sig att säga upp det brittisk-sovjetiska handelsavtalet och avbryta relationerna; den sovjetiska regeringen hade däremot inte råd med ett sådant brott och var därför tvingad att ge efter.¹⁶ Den 11 maj 1923, tre dagar efter 'Curzons ultimatum', undertecknade Litvinov ett svar avfattat mer i bedrövelse än ilska, och som lovade så gott som ovillkorligt godtagande av alla punkter utom en. Man erbjöd gottgörelse, dock utan att man formellt medgav något ansvar, för behandlingen av de två brittiska agenterna. Resenäerna släpptes fria, det bötesstraff de dömts till togs tillbaka, och man föreslog förhandlingar i själva principfrågan. Vajnstjeins skrivelser bortförklarades och deklarerades som icke-existerande. Endast på den kvarvarande frågan om sovjetisk verksamhet riktad mot brittiska intressen i Asien återupptogs dispyten från 1921 med den slitna bekantskapens artiga förbittring. Kominterns oberoende gentemot regeringarna underströks ånyo. Vad beträffar den information från hemliga agenter på vilken den brittiska regeringen stödde sig, så hade varje regering i sin ägo 'material av liknande karaktär', och om dessa användes som anledning till konflikt 'skulle fredliga relationer mellan vilka två stater som helst knappast finnas'. Den brittiska regeringen hade ännu en gång gjort sin sak svagare genom att citera icke bekräftade och högst osannolika hemliga rapporter. (Denna gång att Sokolnikov, folkskommisarien) för finansväsendet, skulle vara medlem av Komintern och där skulle ha hand om utbetalning av pengar till utländska kommunistpartier.) Tonen i det sovjetiska svaret var dock försonlig och huvudinnehållet inte helt oresonabelt. Brittiska och sovjetiska agenter hade utfört omstörtande verksamhet på varandras bekostnad under femtio års tid före Sovjetregeringens existens, och innan Komintern ens hade blivit påtänkt. Spelets regler var väl kända: agenter som avslöjades av den andra sidan förnekades av sina arbetsgivare. Att de ryska agenterna nu uppträdde som kommunistiska agitatorer var ingen anledning att ändra reglerna. De brittiska protesterna, förklarade den sovjetiska noten, 'ger anledning anta att den sovjetiska republiken, enligt den brittiska regeringens mening, i allmänhet inte bör ha en egen politik, utan överallt stödja brittiska strävanden'; och, slutade noten, 'någon sådan skyldighet har den sovjetiska regeringen aldrig påtagit sig'.¹⁷

Avsändandet av detta svar ackompanjerades av en flod av propaganda. Följande dag hölls en gigantisk demonstration i Bolsjojteatern i Moskva för att protestera mot mordet på Vorovskij och Curzons ultimatum. Huvudtalare var Tjitjerin. Efter att ha talat om mordet på Vorovskij, gick han så in på 'de extrema reaktionärer' som härskar i andra delar av världen, 'och särskilt då i Storbritannien'. Lenins sjukdom hade fyllt Sovjetunionens fiender med 'naiva förhoppningar om att Sovjetmakten har berövats sin orubblighet och kan störtas genom tryck utifrån'. Tjitjerin avslutade med en utmanande gest mot Curzons ultimatum: 'Vi inväntar orubbligt fienden på vår tröskel, och vi tror inte han har modet att gå till angrepp'. Trotskij upprepade denna utmaning, men ägnade sig också vältaligt om Sovjets önskan om fred:

I det nuvarande spända läget i Europa skulle detta bli en strid på liv och död, det skulle bli en strid som skulle vara i månader, kanske i år; som skulle sluka alla vårt lands krafter och resurser, som skulle avbryta vårt ekonomiska och kulturella arbete för årtal framåt. Det är därför vi säger: 'Må denna kalk gå ifrån oss'.¹⁸

Även Bucharin talade; och Gallacher, framstående medlem i det brittiska kommunistpartiet, närvarade som 'det engelska proletariatets ambassadör'.¹⁹ Landsorganisationens centralråd höll ett särskilt möte och utfärdade en appell till den brittiska vänstern mot 'anstiftandet av ett nytt imperialistiskt krig'. Appellen var brett riktad 'till fackföreningarnas centrala råd, till Labour Party, till alla Storbritanniens arbetare, till Labourpartiets parlamentsfraktion och till

¹⁶ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 380-81.

¹⁷ *Anglo-Sovjetskje Otnosheniya (1917-1927 gg.)* (1927), sid. 40-47.

¹⁸ L. Trotskij, *Kak Vooruzhalas' Revolyutsiya*, iii, ii (1925), sid. 87; alla dessa tal omrappoterades i Moskvaapressen den 13 maj 1923.

¹⁹ *Inprekorr*, No. 84, 18 maj 1923, sid. 695-97, 697-98.

alla fackföreningsmedlemmar'.²⁰ Två dagar senare utfärdade EKKI och Profintern en gemensam protest mot mordet på Vorovskij,²¹ och denna följdes av en extremt stram not från Tjitjerin till den schweiziska regeringen som gjordes 'ansvarig för det uppträdande från de schweiziska myndigheternas sida som gjort detta brott möjligt', samt krävde 'fullständig och uttömmande förklaring'.²²

Den brittiska regeringen tog tillräckligt intryck av mildheten i det officiella sovjetiska svaret för att utsträcka ultimatumets tidsgräns för ytterligare förhandlingar. Dessa anförtroddes nu på den sovjetiska sidan åt Krasin i London. Det var ett utmärkt val. Vid den nyligen hållna partikongressen hade Krasin – vilket hade tagits illa upp – starkt pläderat för en mer försonlig utrikespolitik,²³ och Krasin förstod sig bättre än någon annan bolsjevik på brittiska politiker och den brittiska opinionen. En not från Krasin den 23 maj 1923 upprepade kärnan i Litvinovs not, fast i kortare och mer affärsmässig form, samt föreslog direkta förhandlingar med Tjitjerin om propagandafrågorna. Ett brittiskt svar från den 29 maj avvisade förhandlingar, men föreslog en ny överenskommelse om propagandan, utgörande ett tillägg till den som redan fanns i det engelsk-sovjetiska handelsavtalet. Detta accepterades av den sovjetiska regeringen, som nu förband sig 'att inte med pengar eller i annan form understödja personer, samfund, agenturer eller institutioner vars målsättning är att sprida missnöje eller underblåsa uppror i någon del av det Brittiska Imperiet'. Man lovade dra tillbaka Raskolnikov, det sovjetiska sändebudet i Kabul, vilkens nit hade varit särskilt komprometterande. Den 16 juni 1923 avslutade en sista not från Tjitjerin brevväxlingen.²⁴ Den dispyt med den schweiziska regeringen som orsakades av mordet på Vorovskij visade sig vara mer svårlöst. Det schweiziska svaret var fördragsamt men envist; uttryckte beklagan men medgav inget ansvar. Den 20 juni 1923, efter ytterligare motbeskyllningar, utfärdade TsIK och Sovnarkom ett gemensamt dekret som upprättade bojkott av schweiziska medborgare (andra än arbetare) och av schweiziska varor, som repressalie för 'den schweiziska regeringens exempellösa handlingar'.²⁵ Detta betydde dock föga i jämförelse med det framgångsrika blidkandet av Storbritannien. Under resten av året hände åter inget särskilt i de officiella engelsk-sovjetiska relationerna. Krasin förflyttades till Paris i hopp om att kunna bryta dödläget i de sovjetiska relationerna med Frankrike, och efterträddes i London av Rakovskij. Tillkännagivandet av Rakovskijs utnämning och den brittiska regeringens godkännande tidigt i juli, följdes av en högljudd kampanj i pressen och parlamentet mot ett anti-brittiskt tal Rakovskij hade hållit vid tiden för Curzons ultimatum och som senare hade publicerats som pamflett. På begäran från utrikesdepartementet uppskötts hans ankomst ett par veckor. Stormen drog dock förbi, och i slutet av september tillträdde Rakovskij sitt ämbete; även om Tjitjerin efteråt klagade över att eftersom ingen brittisk minister hade tagit emot det sovjetiska sändebudet, så kunde han själv träffa Hodgson, Storbritanniens sändebud i Moskva, 'endast i tredje parts hus'.²⁶ Dessa ömsesidiga ohövligheter var dock endast små diplomatiska förändringar. Reaktionen mot Lloyd Georges politik hade förbrukat sin kraft. Andra krafter beredde nu vägen för den nya fas som skulle inträda när en labourregering tillträdde i Storbritannien tidigt år 1924.

²⁰ *Trud*, 13 maj 1923.

²¹ *Inprekorr*, No. 83, 17 maj 1923, sid. 694.

²² Kljutjnikov i Sabanin, a. a., sid. 267-68.

²³ *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1923), sid. 117-19.

²⁴ *Anglo-Sovetskie Otnosheniya (1917-1927 gg.)* (1927), sid. 47-59; *Further Correspondence between His Majesty's Government and the Soviet Government respecting the Relations between the Two Governments*, Cmd, 1890 (1923).

²⁵ Kljutjnikov i Sabanin, a. a. sid. 268-72. Detta dekret återfinns också i *Sobranie Uzakonenii*, 1923, No. 57, art. 563.

²⁶ Intervju i *Manchester Guardian*, 24 december 1923.

7. Kommunism och tysk nationalism

Den serie slag som den sovjetiska diplomatin fick motta under maj och juni 1923, och som sammanföll med en fortgående skärpning av den tyska krisen, ledde till förnyad omprövning och justering av såväl KPD:s som Kominterns politik i Tyskland. Visserligen fattades inga radikalt nya beslut. Men större tonvikt lades nu vid den tyska situationens revolutionära möjligheter. I allt som företogs av KPD och Komintern i Tyskland under de avgörande månaderna maj, juni och juli förefaller Radek ha varit initiativtagaren. Han lyckades för tillfället föra det tyska partiets två flyglar varandra närmare än någonsin under den senaste tiden, och fram till slutet av juli lyckades allt han företog sig få EKKI:s godkännande. KPD:s förstamaj-paroller, som hade utfärdats innan den internationella krisen skärptes, innehöll det vanliga fördömandet av fascismen och maningen till 'arbetarregering'.¹ Den 13 maj 1923 organiserades offentliga demonstrationer i Berlin för att protestera mot Curzons ultimatum och mordet på Vorovskij,² och den 17 maj innehöll *Rote Fahne* en artikel av Radek med rubriken 'Det proletära bålverket runt Sovjetunionen', som kallade världens arbetare att samlas kring Sovjetrepubliken. När kongressen för att återförening den Andra Internationalen och Två-och-en-halv-Internationalen³ hölls i Hamburg under senare delen av maj, inbjöd 'aktionskommittén mot faran för krig och fascism'⁴ kongressen i Hamburg att förena sig i 'en proletär enhetsfront mot den nya krigsfaran, mot stärkandet av fascismens blodiga best', och föreslog att den själv skulle sända delegater till Hamburgkonferensen – ett erbjudande som utan ceremonier avvisades.⁵ En av enhetsfrontstaktikens sällsynta framgångar uppnåddes vid en kongress i Berlin för Transportarbetarnas Internationella Federation, vilken omfattade både västliga och sovjetiska fackföreningar. En protest mot faran för krig och fascism under-teknades gemensamt av Robert Williams, federationens brittiske ordförande, IFTU:s* ordförande Fimmen, Lozovskij och Andrejev.⁶ Men inte heller KPD-vänsterns mer aggressiva taktik ignorerades. En gemensam deklaration från partiets Zentrale och en nationell kommitté av fabriksråd angrep Cunoregeringen under parollen 'Ner med den nationella skammens och det nationella förräderiets regering',⁷ och den 1 juni kom *Rote Fahne* ut med rubriken 'Arbetarna mobiliserar'.

Medan kommunisterna febrilt rörde sig från den ena infallsvinkeln till den andra, var det mest iögonfallande draget i händelserna i Tyskland i maj den växande styrkan och organiseringen hos de extrema högergrupper för vilka motståndarna utan åtskillnad använde beteckningen 'fascism': Nationalisterna; medlemmar i de talrika olagliga militära grupperna; före detta medlemmar ur de Freikorps* som hade slagits i Baltikum; och Hitlers nyligen grundade Nationalsozialistiska Parti. Kommunisternas inställning till dessa grupper hade sedan en tid varit föremål för diskussion inom partikretsar. Så tidigt som i februari 1923 innehöll samma

¹ *Die Rote Fahne* (Berlin), 29 april 1923.

² *Ibid.*, 12 maj 1923.

³ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 446-51. ('Två-och-en-halv-Internationalen' hette egentligen International Working Union of Socialist Parties, och hade bildats i Wien 1921. Till en början hade den, enkelt uttryckt, stått mellan den Andra Internationalen och Komintern (Tredje Internationalen). På kongressen i Hamburg 1923 upp gick den i Andra Internationalen. O. anm.)

⁴ Om denna kommitté, se sid. 5 ovan. Namnet hade utökats för att svara mot det rådande kritiska läget.

⁵ *Die Rote Fahne* (Berlin), 20 maj 1923; *Inprekorr*, No. 89, 28 maj 1923, sid. 754-57.

* IFTU = Internationella Fackföreningsfederationen.

⁶ *Die Rote Fahne* (Berlin), 26 maj 1923. Vid sitt möte i slutet av juni 1923 utfärdade Profinterns centralråd en protest mot påstådda försök av IFTU och 'reformistiska' fackföreningar att bryta den enhetsfront av transportarbetare som hade uppnåtts vid denna kongress. (*Inprekorr*, No. 119, 18 juli 1923, sid. 1047-48.)

⁷ *Die Rote Fahne*, 29 maj 1923.

* 'Frikårer': militära förband, oftast av frivilliga. (Dvs ej reguljära trupper.)

nummer av *Die Internationale* som publicerade Thalheimers artikel om tysk nationalism,⁸ också en artikel med rubriken ‘Medelklassen, fascismen, nationalbolsjevismen och partiet’. Denna beskrev fascismen och nationalbolsjevismen (de två behandlades som likvärdiga) som rörelser som var emot de tyska storkapitalisterna och det utländska kapitalet, och hävdade att – fastän kommunismen förkastade bägge dessa rörelser – så behövdes ett nytt slags propaganda för att övervinna dem.⁹ Artikeln orsakade omedelbar reaktion. Men den 17 maj, när krisen började nå ett akut stadium, antog KPD:s centralkommitté en lång resolution som, förutom mycket som var välbekant och slitet, även innehöll en del nya punkter. Det internationella läget definierades som ett försök från Storbritannien att släppa loss ett nytt krig mot Sovjetunionen, och ett försök från den franska och tyska tunga industrin att bilda en ny fransk-tysk trust. Cunoregeringen beskrevs som ‘Stinnes fånge’; arbetarregering och allians med Sovjetunionen var vägen till räddning. Resolutionens mest slående del var emellertid ett försök att dela in fascisterna i två kategorier; den ena bestående av dem som ‘direkt har sålt sig till kapitalet’, den andra av ‘*missledda nationalistiska småborgare*’ som inte inser att den nationella vanäran endast kan övervinnas när proletariatet ‘har tagit det tyska folkets framtid i sina händer’. Resolutionen avslutades med ett nytt direktiv:

Vi måste gå ut till det proletariserade småborgarskapets lidande, missledda och rasande massor för att säga dem hela sanningen, för att säga dem att de kan försvara sig själva och Tysklands framtid endast när de har allierat sig med proletariatet, för kamp mot den verkliga borgarklassen. Vägen till seger över Poincaré och Loucheur går endast via seger över Stinnes och Krupp.

Den sista meningen antydde möjligheten av att kombinera försöket att splittra den fascistiska rörelsen med en eftergift för KPD:s vänsterflygels åsikter om den inre och yttre kampens betydelse.¹⁰ Under tiden hade de extrema nationalisterna reagerat på krisen genom att intensifiera sin kampanj av sabotage och mord. Den 26 maj 1923 avrättade de franska myndigheterna en ung nationalist och före detta medlem av Freikorps vid namn Schlageter, som hade tagits på bar gärning vid ett försök att spränga en järnvägslinje i luften. Nationalisterna behövde en hjälte och ett stridsrop. Schlageters namn upphöjdes till symbolen för återuppväckandet av den tyska nationaläran och en sporre till nya våldsdåd mot den franska angriparen.

Sådant var läget när det utvidgade EKKI:s reguljära sammanträde öppnades den 12 juni 1923 i Moskva. Zinovjevs öppningsanförande ägnade inte den tyska frågan någon stor uppmärksamhet. Han hänvisade kort till konferensen i Moskva i april som hade behandlat ‘taktiska meningsskiljaktigheter inom det Tyska Kommunistpartiet’, och gjorde senare en förtäckt kritik av KPD-ledningen för att den inte ‘med tillräcklig kraft betonade den så kallade nationella faktorn i dess kommunistiska tolkning’.¹¹ Radek, som talade under debatten om Zinovjevs rapport, ägnade ett betydelsefullt sista avsnitt åt temat att den ‘nationella frågan’ i Tyskland hade en särskild och egen innebörd. En färsk artikel i en nationalsocialistisk

⁸ Se kapitel 5 ovan.

⁹ *Die Internationale*, vi, No. 4, 15 februari 1923, sid. 115-19.

¹⁰ *Die Rote Fahne*, 18 maj 1923. Resolutionen, som undertecknades av centralkommitténs främsta medlemmar (både från högern och vänstern), hade skrivits av Radek. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. å.), ii, 713.) Eftersom Radek just hade kommit från Moskva, där han den 11 maj hade talat om mordet på Vorovskij, är det möjligt att han där hade fått ett godkännande av den hållning han intog. Intressant är att första gångerna den så kallade ‘Schlageter-linjen’ dök upp var en vecka innan Schlageters avrättning respektive en månad innan Radeks ‘Schlageter-tal’ inför EKKI.

¹¹ *Rassirennij Plenum Ispolnitel'nojo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Iyunya, 1923 goda)* (1923), sid. 20-21, 32-33. Det utvidgade EKKI:s sammanträde rapporterades i sin helhet även i *Inprekorr*, No. 103, 21 juni 1923, No. 105, 25 juni, No. 111, 3 juni 1923. De kraftiga skillnaderna antyder att de ryska respektive tyska protokollen från talen skrevs oberoende av varandra och inte jämfördes. De skiljer sig huvudsakligen i stil och uttryckssätt, men avsnitt som förekommer i den ena versionen fattas ibland i den andra. Det är svårt att ge något av protokollen företräde, men det ryska är allmänt fullständigare.

tidskrift, *Gewissen*, hade beskrivit KPD som 'ett kämpande parti ... som dag för dag blir alltmer "nationalbolsjevistiskt" '. Radek förkastade inte längre denna etikett:

1920 betydde nationalbolsjevismen en allians för att rädda de generaler som omedelbart efter segern skulle ha utplånat det kommunistiska partiet. Idag betyder nationalbolsjevism att alla genomsyras av känslan att räddning är möjlig endast tillsammans med kommunisterna. Vi är idag den enda utvägen. Det starka betonandet av nationen i Tyskland är en revolutionär handling, liksom betonandet av nationen i kolonierna.¹²

Detta resonemang var, i termer av tysk inrikespolitik, motsvarigheten till Bucharins påstående vid den fjärde kongressen om att Sovjetstaten nu var 'stor nog' för att ingå en allians med en borgerlig stat.¹³ Vad som på denna punkt skiljde dagens situation från den år 1920, var att kommunisterna nu kunde träffa avtal med nationalisterna i övertygelse om att de själva var den starkare parten och skulle kunna utnyttja samarbetet för sina egna målsättningar. I sin replik på debatten tonade Zinovjev, utan att avvika från Radeks analys, försiktigt ner antagandet om en nära förestående revolutionär situation i Tyskland:

Tyskland står nära revolutionen. Detta betyder dock inte att revolutionen kommer inom en månad eller ett år. Kanske kommer mycket längre tid att krävas. Men i historisk mening står Tyskland inför den proletära revolutionen.¹⁴

Varje krusning på ytan som kan ha rörts upp av denna diskussion dog nu bort, och när Radek två dagar senare avgav sin huvudrapport om det internationella läget inför det utvidgade EKKI, behandlades Ruhrockupationen endast som en av de fyra faktorer vilka bidrog till den rådande spänningen i den kapitalistiska världen.¹⁵ Denna gång ingrep emellertid Neurath i diskussionen och upprepade, utan att hänvisa till Radek, sin redan publicerade attack på Thalheimers artikel från februari. Partihögerns ståndpunkter försvarades av Böttcher. I sitt avslutningstal anklagade Radek Neurath för att 'slås mot väderkvarnar', och fortsatte:

Dess [dvs den franska regeringens] seger i Ruhr skulle stärka den oerhört mycket; ett nederlag skulle å andra sidan slå sönder Versaillesystemet och bli ett faktum som skulle spela en revolutionär roll. I kraft av dessa omständigheter borde det tyska partiet säga sig självt: Ja, den tyska arbetarklassen, liksom hela världens arbetarklass, inklusive den franska arbetarklassen, har intresse av att besegra Poincaré.

Och han insisterade än en gång på att 'det som kallas tysk nationalism är inte bara nationalism utan en bred nationell rörelse som har en stor revolutionär betydelse'.¹⁶ Kritikerna var snara att påpeka att Radeks och KPD:s politik 1923 innebar att man övergav Lenins teser från 1914-17 om att de imperialistiska makterna var lika skyldiga och att proletariatets plikt i varje land var att arbeta för den egna regeringens nederlag och fall. Ingen erinrade dock om att det också innebar en återgång till den inställning hos Marx som Lenin före 1914 hade avvisat som inte längre tillämplig.¹⁷

Därför var det, trots att de välkända meningsskiljaktigheterna inom det tyska partiet åter vädrades, och trots Radeks användande av slagordet 'nationalbolsjevism', under de första dagarnas överläggningar inom EKKI ingenting som förebådade något dramatiskt bidrag till den tyska politiken. Detta kom separat och vid ett senare stadium, under den debatt om fascismen som inleddes av Clara Zetkin. Zetkin fördömde fascismen som 'en extremt farlig

¹² *Inprekorr*, No. 103, 21 juni 1923, sid. 869; detta avsnitt finns inte i den ryska versionen.

¹³ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 488.

¹⁴ *Rasshirenni Plenum Ispolnitel' nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Iyunya, 1923 goda)* (1923), sid. 103.

¹⁵ *Ibid.*, sid. 105-27. De andra faktorerna var det engelsk-amerikanska skuldavtalet, Lausannekonferensen samt det brittiska beslutet att bygga en marinbas i Singapore.

¹⁶ *Ibid.*, sid. 129-30, 131-32, 139-42.

¹⁷ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 608-09.

och fruktansvärd fiende' och 'det starkaste, mest koncentrerade uttrycket för världsbourgeoisens generaloffensiv'. Samtidigt var den också ett resultat av att arbetare hade tappat förtroendet för sin egen klass, en 'tillflykt för de politiskt hemlösa'.

Vi får inte glömma [fortsatte Zetkin] att fascismen ... är en rörelse av de hungriga, de fattiga; av människor som slitits loss från sina rötter och blivit desillusionerade. Vi måste sträva efter att antingen vinna dem över till vår sida i striden, eller i alla händelser neutralisera dessa sociala krafter som har dukat under för fascismens famntag.¹⁸

Dessa allmänna uttalanden gick föga eller intet utöver vad som hade sagts ett dussintal gånger innan. Men när Radek nästa dag gav sig in i debatten gav hans tal temat en ny vändning och gjorde historia. Han anslog en ton av utstuderat patos och förklarade att under hela Zetkins tal hade han för sina ögon sett 'liket av *den Tyske Fascisten*, vår klassfiende, dömd till döden och skjuten av den franska imperialismens lakejer'. Han hyllade Schlageter som 'kontrarevolutionens modige soldat' och – lånande titeln från en populär nationalistisk roman – som 'vandrararen in i intet'. Schlageter hade slagits mot bolsjevikerna och mot arbetarna i Ruhr, Ludendorf hade talat till hans ära vid begravningen i München. Men nu när han var död, måste hans vapenbröder fortfarande besvara den viktiga frågan.

Mot vem vill de tyska nationalisterna slåss: mot entente-kapitalet* eller mot det ryska folket? Med vilka vill de alliera sig? Med de ryska arbetarna och bönderna för att tillsammans skaka av sig entente-kapitalets ok, eller med entente-kapitalet för att förslava det tyska och ryska folket?

Radek åkallade det historiska exemplet med Scharnhorst och Gneisenau som, efter nederlaget vid Jena** hade insett att böndernas frigörelse var ett villkor för Preussens befrielse och återupprättande.¹⁹ Tysklands befrielse från Versailles bojor kunde endast uppnås genom arbetarnas frigörelse. KPD 'är inte blott partiet som kämpar för industriarbetarnas bröd, utan också ett parti av kämpande proletärer som slåss för sin frihet, för *en frihet som är lika med frihet för hela dess folk, med frihet för alla som arbetar och lider i Tyskland*'.²⁰

Det är otänkbart att Radek i en sådan fråga skulle ha talat helt på egen hand. Senare yttrade han, utan att bli motsagd, att han hade fått 'inte bara ett tyst, utan också skrivet samtycke' från Zinovjev för sitt tal, och att Zinovjev efteråt beskrivit hans artiklar om Schlageter som 'korrekta och bra'.²¹ Klart är att talet verkade mindre dramatiskt, mindre nymodigt och avgörande för dem som hörde det i Moskva, än det vid en återblick kan förefalla den som studerar historien. Enligt mötesprotokollet mottogs talet med 'allmänna applåder'. Zetkin, som omedelbart därefter avrundade debatten om fascismen med kommentarer om de olika talen, yttrade utan särskilt eftertryck att Radeks tal hade 'rört henne djupt'. Den resolution om fascismen som hade gjorts upp innan Radeks tal ändrades inte: maningen till total kamp mot fascismen i alla länder verkade inte på något sätt försvagas av den flyktiga anmärkningen att 'de revolutionära element som, förvirrade och omedvetna, finns i de fascistiska leden, skall dras in i den proletära klasskampen'.²² Under de två sista dagarnas överläggningar återkom

¹⁸ *Rasshirenni Plenum Ispolnitel'nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Iyunya, 1923 goda)* (1923), sid. 207, 211, 227.

* *Ententen*, samlande benämning på den ena huvudparten i första världskriget: Frankrike, Ryssland, Storbritannien, Japan, Italien och USA. Den andra huvudparten var de s. k. centralmakterna: Tyskland, Österrike-Ungern, Turkiet och Bulgarien.

** I slaget vid Jena besegrade Napoleons trupper år 1806 en preussisk-sachsisk armé.

¹⁹ Detta var ett av Radeks favoritteman vid denna tid. I en ledare i *Pravda*, 13 september 1923, citerade han Gneisenaus lovtal till den franska revolutionen för att den hade 'uppväckt alla krafter [i Frankrike] och givit var kraft dess rätta handlingsfält'.

²⁰ *Rsshirenni Plenum Ispolnitel'nogo Komiteta Kommunistitjeskogo Internatsionala (12-23 Iyunya, 1923 goda)* (1923), sid. 237-41.

²¹ *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. a.), ii, 713.

²² *Kommunistitjeskij Internatsional y Dokumentakh* (133), sid. 379-83.

ingen till Radeks förslag, och i sitt avslutande tal nämnde Zinovjev överhuvudtaget inte Tyskland.²³ Vilken uppfattning man än kunde haft om Radeks linje, så behandlades den inte som någon radikalt ny tankegång. Den uppfattades inte som ett försök att åstadkomma en fungerande allians med tyska fascister mot Versaillesfördraget, utan som ett försök att splittra fascisternas led genom att visa att det i långa loppet endast var kommunisterna som kunde göra effektivt motstånd mot Versaillesfördraget. Därför kunde denna linje logiskt förenas med fortsättandet av en kraftfull kampanj mot fascismen. Men Radeks jämförelse mellan betonandet av tysk nationalism och linjen att stödja nationella rörelser i koloniala länder, förebådade icke desto mindre uppkomsten i Tyskland av samma problem som redan hade uppstått i Asien; problem som tvunget måste uppstå överallt där inhemska kommunistpartier tvingades stödja ett ideologiskt program som ytterst var oförenligt med kommunismens målsättningar.²⁴

Lanserandet av 'Schlageter-linjen' vid EKKI:s möte skapade sensation i tysk politik och följdes av en omfattande offentlig debatt. *Rote Fahne* tryckte upp hela Radeks tal i sitt nummer den 26 juni och publicerade tio dagar senare ännu en artikel av Radek som försvarade den mot *Vorwärts** fördömanden. Under tiden kommenterade Moeller van den Bruck, nazirörelsens intellektuelle, Radeks tal i *Gewissen* och erbjöd kommunisterna å nationalisternas vägnar det ledarskap som proletariatet inte kunde tillhandahålla.

En majoritet kan inte leda sig självt. Endast medvetenhet kan leda, en medvetenhet sådan som Schlageter ägde ... Marxismen kommer alltid att förbli begränsad till de manuella arbetarna: den kommer inte att vinna över några hjärnans arbetare. Men det är de intellektuella arbetarna som kommer att leda folkets sak som sin egen.²⁵

Radek replikerade skarpt, än en gång i *Rote Fahnes* spalter, att 'fascismen representerar inte en klick officerare, utan en bred, om än motsägelsefull, folklig rörelse', och förebrådde *Gewissen* för vagheten i dess politiska program. Reventlow grep genom sin tidning *Reichswart* in för att än en gång hävda den nationalistiska ståndpunkten:

Vi känner inte till och vill inte ha några klasser. Vi betraktar alla internationalister och internationellt sinnade som den inre fienden.

Och Frölich replikerade, å KPD:s vägnar, att den verkliga 'inre fienden' var kapitalismen, en internationell kraft som förtrampade de nationella intressena. Dessa fem artiklar publicerades i juli 1923, tillsammans med Radeks tal i en pamflett som snabbt kom ut i två upplagor.²⁶ Nationalistiska och kommunistiska talare uppträdde sida vid sida med gemensamma plattformar och snyggade till sina tal tillräckligt omsorgsfullt för att vinna applåder från blandade åhörarskaror.²⁷ Dessa händelser nådde sin kulmen tidigt i augusti 1923 då den tyska politiska

²³ Tyskland nämndes inte heller i den långa redogörelse för EKKI:s överläggningar som Zinovjev gav inför partiavdelningen i Moskva den 6 juli 1923. (*Inprekorr*, No. 125, 30 juli 1923, sid. 1089-98.)

²⁴ I ett tal inför den Kommunistiska Ungdomsinternationalens byrå den 13 juli 1923, försvarade Radek den nya linjen i Tyskland med en försiktighet som antyder att hans åhörare inte var entusiastiska över den. Han förklarade att om fascismen inte hade splittrats upp i flera delar, sa skulle den redan ha segrat i Tyskland', och beskrev politiken på följande sätt: 'En proletär enhets- front, proletärer i hundraden för att med väpnad styrka försvara proletariatet mot fascisterna och för att, om nödvändigt, angripa dem, men på samma gång ett breddande av basen för vår agitation'. (*Kommunistitjeskij Internatsional*, no. 26-27, 24 augusti 1923, sp. 7171-74.)

* Det tyska socialdemokratiska partiets (SPD) dagstidning.

²⁵ Dessa uppfattningar var slående lika de som Rathenau år 1919 presenterade för Radek. (Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 348-50.)

²⁶ K. Radek, etc., *Schlageter: Eine Auseinandersetzung* (1923). En tredje och mycket utökad upplaga utgavs i oktober 1923. Den inkluderade ytterligare artiklar av Moeller van den Bruck, Reventlow och Frölich, och avslutades med en lång summering av Radek med rubriken 'Kommunismen och den tyska nationaliströrelsen', vilken ursprungligen hade publicerats i tre avsnitt i *Die Rote Fahne*. (16, 17 augusti, 18 september.)

²⁷ Mest besvärande var den antisemitism som de nationalistiska talarna var så benägna att använda. Hur långt kommunisterna kompromissade med sina principer i denna fråga kan man endast gissa. Ett angrepp på judiska kapitalister citerades ofta ur ett tal av Ruth Fischer ('den som fördömer det judiska kapitalet ... är redan en soldat

krisen stod vid sin höjdpunkt. Den 2 augusti talade Remmele, medlem av KPD:s Zentrale, inför ett stort nazimöte i Stuttgart, som sägs ha varit fullpackat med KPD-anhängare, och vann ljudliga applåder genom att fördöma kapitalismen, Versaillesfördraget och ententemakterna, samt kräva 'en arbetar- och bonderegering' för att befria Tyskland. Den 10 augusti organiserades ett ännu större möte av KPD, vid vilket representanter för det Nationalsocialistiska partiet var närvarande (SPD blev också inbjudet men avböjde). Remmele angrep än en gång Versaillesfördraget och 'den demokratiska tyska republiken'. Den nazistiske talaren uppmanade till en nationell, inte internationell, socialism: kommunismen kunde aldrig bli nationell 'så länge som kommunisterna leds av Radek-Sobelsohn och allt vad de andra judarna nu heter'. Dock kunde vapenstillestånd mellan nazister och kommunister deklarerats till dess att den gemensamme fienden och Tysklands förstörare, demokratin, hade störtats. Remmele kontrade med att angripa antisemitismen och kräva en allians för att störta kapitalet; och den nazistiske representanten avslutade i tongången av 'ärofull fiendskap'. Men experimentet hade vid det här laget börjat besvära nazisterna ännu mer än kommunisterna. Den 14 augusti 1923 förbjöd den nazistiska ledningen vidare samarbete, och förklarade att det aldrig kunde finnas legitima skäl för gemensam handling med kommunister.²⁸ Detta förbud, tillsammans med den tyska krisens växande häftighet, gjorde slut på 'Schlageter-linjens' episod. Brottet sammanföll med ett störtande av Cunoregeringen och Stresemanns makt-tillträde. I striderna på hösten 1923 gick fascisterna och kommunisterna sina egna vägar.²⁹

Förståelsen av den något slingriga taktik som Komintern och KPD, under inspiration av Radek, antog på sommaren 1923 har försvårats både av en vanlig sammanblandning av denna taktik med 'nationalbolsjevismens' gamla program, och av den efterklokhet som härstammar ur kännedomen om de efterföljande händelserna i Tyskland. Nationalbolsjevismens program var, som namnet antyder, en blandning av nationalistiska och bolsjevikiska mål; från nationalisterna hämtade man ropet på ett förbund av alla tyskar för att befria landet från imperialistmakternas ok; från bolsjevikerna hämtade man föreställningen om revolutionen, dock avskuren från sitt internationella sammanhang. Kritikerna hade varit snara att påpeka att nationalbolsjevismen innebar såväl ett upphörande av klasskampen i Tyskland som ett nationellt krig mot proletariatet i andra länder. Radek hade kraftigt angripit den,³⁰ och upprepade nu, i sitt svar till Moeller van den Bruck, i korthet grunden för sina invändningar:

År 1919 föreslog Laufenberg en röra (*Kuddelmuddel*) av kommunism och nationalism. Vi förklarar öppet att man inte kan göra trollkonster med idéer, eller göra blandningar av dem.³¹

'Schlageter-linjen' utgjorde ingen kompromiss med fascistisk doktrin eller politik, vilken

i klasskriget, även om han inte vet om det'); men talaren har förklarat att hennes uttalande hade förvrängts. (R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), sid. 283.) *Sotsialisticheskii Vestnik* (Berlin), No. 21-2 (67-68), 27 november 1923, sid. 12, citerade ur en påstådd KPD-proklamation följande uttryck, som sades vara satt i fetstil: 'Judiska kapitalister växer sig feta på utsugning av det tyska folket.'

²⁸ Dessa detaljer har hämtats ur en pamflett utgiven av KPD: *Sowjetstern oder Hakenkreuz? Deutschlands weg – Deutschlands Renung: Ein Waffenhang Zwischen Faschisten und Kommunisten* (Berlin, 1923). En artikel i *Inprekorr* (No. 151, 26 september 1923, sid. 1304), hälsade förbudet mot fortsatt samarbete som ett bevis på de besvär som den kommunistiska taktiken hade förorsakat i fascistiska kretsar.

²⁹ Enligt W. Krivitsky, *I was Stalin's Agent* (1939), sid. 59-60, slogs kommunister sida vid sida med nationalisterna och den tyska polisen mot rhenländska separatister vid en demonstration i Düsseldorf i september 1923.

³⁰ Om nationalbolsjevismen och Radeks artiklar som fördömer denna, se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 344-45, 351-53.

³¹ K. Radek, etc., *Schlageter: Eine Auseinandersetzung* (3:e uppl., 1923), sid. 20. I sitt nästa inlägg förkastade Reventlow utifrån den nationalistiska ståndpunkten lika eftertryckligt nationalbolsjevismen i dess ursprungliga form: 'För tre år sedan var faran för en "nationell bolsjevism" för en tid mycket stor ibland oss. ...På den tiden rådde det inom nationella och nationalistiska (*völkisch*) kretsar ofta en stämning av förtvivlan: Inget tjänar något till, vi skall bli bolsjevik, bolsjevismen kommer, vi skall försöka nationalisera den Tyskland och rädda Tyskland med dess hjälp. Den vågen är över.' (Ibid., sid. 35.)

under denna tid fortsatte att vara föremål för häftig fientlighet och fördömanden i den kommunistiska pressen. Det nummer av *Rote Fahne* som den 26 juni 1923 publicerade Radeks Schlageter-tal på första sidan, innehöll också rapporter på framträdande plats om attacker på arbetare från fascistiska gäng. Och Radek förklarade än en gång linjen med fullständig öppenhet i sin replik på kritiken i *Vorwärts*, den socialdemokratiska dagstidningen:

Det är de tyska kommunisternas plikt att, om nödvändigt, *med vapen i hand slåss mot det fascistiska upproret*, ett uppror som skulle vara en katastrof för arbetarklassen, en katastrof för Tyskland. Men samtidigt är det deras plikt att göra allt *för att övertyga de småborgerliga element inom fascismen som slåss mot utarmningen om att kommunismen inte är deras fiende, utan den stjärna som visar dem vägen till segern*.³²

I teorin kan 'Schlageter-linjen' kanske betraktas som ett steg åt partiets höger till; den innebar att Tyskland ännu inte var moget för den proletära revolutionen och befann sig i ett 'kolonialt lands' situation, 'där man kan marschera tillsammans med en nationell borgerlig regering'.³³ I praktiken mottogs den dock mer välvilligt av partiets vänsterflygel än av högern.³⁴ 'Schlageter-linjen' var försvarbar endast som en taktisk manöver som ledde fram till ett tidigt försök att gripa makten, och passade således ihop med vänsterns maning till omedelbar revolutionär handling. Å andra sidan kunde denna vädjan till nationalisterna endast försvaga KPD:s appell till socialdemokraterna, som var kärnan i högerflygelns politik. Men frågan var snarare taktisk än teoretisk och som sådan godtogs linjen utan diskussion av hela partiet.³⁵ Det mål man hade i sikte var att locka över det rivaliserande partiets vanliga medlemmar genom att övertyga dem om att endast kommunisterna var förmögna att uppfylla deras önskningar och strävanden och att, i detta syfte, ingå tillfälliga överenskommelser med de socialdemokratiska ledarna för definierade och begränsade målsättningar. Denna politik var föremål för samma tvetydigheter och besvär som Lenins maning till de brittiska kommunisterna att 'stödja Hendersons och Snowdens liksom repet stödjer den man som blir hängd', och ingå ett valförbund med Labourpartiet men samtidigt bibehålla fullständig frihet att angripa det.³⁶ I rättvisans namn bör också sägas att bägge sidor gav sig in i projektet med öppna ögon och fullt medvetna om respektive partners målsättningar. I det långa loppet visade kanske fascisterna större skicklighet i att utnyttja kommunisterna för sina syften än kommunisterna var i att använda sig av fascisterna. Detta gällde dock knappast om det tillfälliga samarbetet dem emellan under sommaren 1923.

Därför förebådade det inte någon förändrad inställning när KPD, tidigt i juli 1923, beslutade att söndagen den 29 juli organisera en 'antifascistisk dag' med gatudemonstrationer i de större tyska städerna. De påfrestningar som den tyska ekonomin hade utsatts för genom det passiva motståndet hade nu blivit outhärdliga. Den tyska Marken var totalt sammanbrott och utsikterna till oroligheter var stora överallt. Den 11 juli varnade KPD:s Zentrale partiet för faran av ett 'fascistiskt uppror' och förutspådde att 'vi närmar oss avgörande strider'.³⁷ Aktionerna i

³² Ibid., sid. 15. Som artikeln ursprungligen publicerades i *Die Rote Fahne*, 7 juli 1923, var den daterad 'Moskva, 2 juli'.

³³ Ett år senare, när det hade blivit regel att svärta ner Radek, angreps 'Schlageter-linjen' på denna grundval av en KPD-delegat som inte hade anslutit sig till den. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u. a.), ii, 665.) Vid den tid då 'Schlageter-linjen' presenterades, framfördes dock inte denna kritik.

³⁴ Enligt Radek 'utförde kamraterna Ruth Fischer och Remmele denna agitation arm i arm med mig'. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 18.) Remmele tillhörde senare centergruppen.

³⁵ I sitt försvar av denna linje formulerade Brandler en betydelsefull rangordning: 'Nu när KPD framgångsrikt har vunnit de proletära massorna för störtandet av bourgeoisien, står det inför den viktiga nya frågan att vinna också det vacklande småborgerliga skiktet'. (*Die Internationale*, vi, No. 15, (1 augusti 1923) sid. 419-21.)

³⁶ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 200-02.

³⁷ *Die Rote Fahne*, 12 juli 1923.

Berlin skulle kulminera i en gigantisk procession till Potsdam, och liknande demonstrationer arrangerades i andra städer. Den 23 juli 1923 utfärdade så den preussiska regeringen förbud mot alla utomhusprocessioner och gatudemonstrationer just på söndagen den 29 juli. Förbudet öppnade genast klyftan i KPD mellan vänstern, som förespråkade handling till varje pris, och högern, som trodde att situationen ännu inte var mogen för en revolutionär utmaning av myndigheterna. Partiledningen beslöt inställa demonstrationen i Berlin, ett beslut som skedde i strid mot den av vänstern dominerade partiavdelningen i denna stad.³⁸ Frågan fördes till Kominterns högkvarter och förorsakade där den första öppna oenigheten i den tyska frågan. Zinovjev och Bucharin, som var borta från Moskva på semester, telegraferade sitt stöd för att låta demonstrationen gå av stapeln. Radek, som skyndade sig till Moskva, telegraferade upprört till Zinovjev och Bucharin att deras linje 'skulle innebära att Komintern knuffar partiet in i ett juli-nederlag' – orden valda för att anspela på 'marsaktionens' olyckliga exempel.³⁹ Trotskij, som också var borta på semester, rådfrågades men vägrade att uttrycka någon uppfattning i brist på mer fullständig information. Stalin delade Radeks försiktiga skepticism och föranleddes att göra ett av sina sällsynta uttalanden i Kominterns angelägenheter. I ett brev till Zinovjev och Bucharin gjorde han en ogynnsam jämförelse mellan den rådande situationen i Tyskland och situationen i Ryssland i oktober 1917. Han ansåg att 'om makten i Tyskland, så att säga, skulle falla ner på gatan och kommunisterna tog upp den, skulle det sluta i misslyckande och sammanbrott'. Borgarklassen och socialdemokraterna skulle 'förvandla denna demonstration till en allmän mobilisering i syfte att ge en läxa ... och krossa kommunisterna'. Slutsatsen var att 'tyskarna skall hållas tillbaka, och inte drivas på'.⁴⁰ Den 26 juli, med Zinovjev och Bucharin fortfarande borta från Moskva, sändes ett telegram från Kominterns presidium till KPD:s Zentrale:

Kominterns presidium råder till uppgivande av gatudemonstrationerna den 29 juli ... Vi fruktar en fälla.

De främsta upphovsmännen till detta beslut verkar ha varit Stalin och Radek. Efteråt anmärkte Zinovjev syrligt att 'några av våra kamrater, som förlitade sig på Radek, stödde honom i denna fråga'.⁴¹

Utlåtandet från Kominterns presidium var bindande för KPD. Demonstrationen avblåstes, och i Berlin firades den anti-fascistiska dagen endast genom inomhusmöten. I städer där den preussiska regeringens förordning inte gällde genomfördes dock demonstrationer. I *Rote Fahne* förklarades att 'arbetarna var inte tillräckligt förberedda', och att '*vi inte bara inte får blåsa till allmän strid*, utan också skall undvika allting som skulle kunna ge fienden tillfälle

³⁸ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 55.

³⁹ Den huvudsakliga källan om denna händelse är ett uttalande av Zinovjev inför den trettonde partikonferensen 1924. Datumet för Radeks telegram till Zinovjev och Bucharin anges här till den 12 juni – ett uppenbart misstag eller feltryck. (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Party (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 168-69.

⁴⁰ Brevets ryska text har inte publicerats. En tysk översättning finns i A. Thalheimer, *1923: Eine Verpasste Revolution?* (1931), sid. 31. En uppenbart bristfällig engelsk översättning finns i L. Trotskij, *Stalin* (N. Y., 1946), sid. 368-69. Brevet citerades av Zinovjev vid ett möte inom partiets centralkommitté i augusti 1927. I sin replik medgav då Stalin brevets äkthet och beskrev det som 'absolut korrekt från början till slut'. Samtidigt förklarade han dock att han inte hade någon kopia och därför inte kunde kontrollera den exakta ordalydelsen i Zinovjevs citat. Han tillade att han var motståndare till 'de kommunistiska arbetarnas demonstration' därför att han trodde att 'beväpnade fascister försökte provocera kommunisterna till för tidig handling' och inte ville att kommunisterna skulle 'falla för denna provokation'. (Stalin, *Sotjinenija*, x, 61-62.) Brevet finns inte med i Stalins samlade verk och kan inte exakt dateras. Thalheimer anger det till 'början av augusti', Trotskij rätt och slätt till augusti, och Stalin själv till 'slutet av juli eller början av augusti'. Omnämmandet av 'denna demonstration' förefaller dock styrka att det hör till den polemik som föregick den antifascistiska dagen av den 29 juli 1923.

⁴¹ *Trinadtsataya Konferentsiya Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 169.

att krossa oss bit för bit'.⁴² Detta försiktiga råd var klokt, om än oheroiskt. Händelsen hade dock ytterligare fördjupat splittringen inom partiets led. På ett möte inom KPD:s centralkommitté den 5-6 augusti diskuterade och luftade man åter de gamla meningsskiljaktigheterna, dock utan att komma närmare en lösning. Brandler såg fram emot den borgerliga regimens förestående sammanbrott, men ansåg det vara för tidigt att proklamera den proletära diktaturen och menade att en del av socialdemokraterna fortfarande kunde vinnas över genom propaganda. Ruth Fischer avvisade än en gång Brandlers och Radeks uppfattning om enhetsfronten, ville ha en fast ledning från KPD och ansåg att 'det mellanliggande steget till en arbetarregering håller i praktiken på att bli alltmer omöjligt'. Majoriteten antog en resolution som krävde 'störtande av Cunoregeringen, förhindrande av varje ny koalition, och bildande av en arbetar- och bonderegering'. Än en gång underströks den dubbla karaktären av den politik som skulle användas mot fascismen.⁴³ Det något dystra intrycket kvarstod, att KPD hade uttömt sitt förråd av ord och idéer och inte var rustat, eller redo, för handling. Dess sinnesstämning föreföll direkt spegla situationen bland de tyska arbetarna, vilka alltsedan 1918 med lätthet hade samlats kring revolutionära paroller och som hade all anledning att revoltera; men halvhjärtat ryggade tillbaka inför det avgörande steget när ögonblicket kom.

Vid denna tidpunkt, då KPD:s maktlöshet så olycksbådande demonstrerades, låg Cuno-regeringen redan i sina sista dödsryckningar. Valutans värde sjönk timme för timme och var nästan värdelös; inte bara arbetarnas utan också medelklassens ekonomiska situation hade blivit outhärdlig, och det 'passiva motståndet' bröt samman överallt i de ockuperade området. Den 10 augusti 1923 träffades Cuno-regeringen på sin svagaste punkt genom en strejk bland sedeltryckarna. Påföljande dag bröt generalstrejk ut i Berlin och spred sig snabbt till andra industricentra. Cuno-regeringen avgick. Varken KPD eller något annat parti visade sig angeläget att gripa makten, vare sig med lagliga eller olagliga metoder. Strejken, som i och med regeringens avgång hade förlorat sin motivering, ebbade ut. I detta förvirrade tomrum framträdde nu Gustav Stresemann som den starke mannen. Stresemann var en av ledarna för det Tyska Folkpartiet, industrimännens parti, och vän till Stinnes. Han företrädde industrimännens i Ruhr inställning att Cunos politik med passivt motstånd var bankrutt och måste överges. Inget parti vågade bestrida denna uppfattning; och inget annat parti hade modet att vidta praktiska åtgärder för att omsätta denna inställning i handling. Detta mod, kombinerat med en viss mildhet och flexibilitet i förhandlingar, var Stresemanns främsta tillgång. Han samlade snabbt kring sig en regering bestående av alla partier alltifrån sitt egna höger- till SPD på vänsterkanten – den så kallade 'stora koalitionen'. Endast partierna ur den extrema högern och KPD uteslöts. I en ovanligt trevande artikel i *Rote Fahne* den 19 augusti beskrev Rade Stresemann som talesman för mellanbourgeoisien och förutspådde att han skulle söka en överenskommelse med Frankrike. En helt ny situation hade uppstått i Tyskland. Det skulle dröja en tid innan all inblandade, både hemma och utomlands, på nytt hade orienterat sig.

⁴² *Die Rote Fahne*, 30 juli, 2 augusti 1923.

⁴³ *Ibid.*, 7, 8, 9, 10 augusti 1923.

9. Fiaskot i Tyskland

Nyheterna från Tyskland om Cunoregeringens sammanbrott och upprättandet av en bred koalitionsregering under Stresemann orsakade omedelbar uppståndelse bland de sovjetiska ledarna, som då var skingrade på semester. Sex månader senare var det lätt att bestämma denna händelse som 'ebb i det revolutionära högvatten'¹ vilket stadigt hade rått i Tyskland under det senaste halvåret. Vid den aktuella tidpunkten var det dock få personer, såväl utanför som i Tyskland, som hade denna uppfattning, eller som hyste någon som helst tilltro till Stresemannregeringens förmåga att rida ut stormen. Den politiska barometern verkade säkrare än någonsin vara inställd på revolution. Den 15 augusti 1923 skrev Zinovjev från Kaukasus att 'krisen närmar sig' och att 'ett nytt och avgörande kapitel inleds i det Tyska Kommunistpartiets, och därmed, i Kominterns verksamhet'.² Brandler kallades skyndsamt från Berlin för konsultationer. Zinovjev, Bucharin och Trotskij skyndade alla tillbaka till Moskva, där ett extra politbyråmöte sammankallades till den 23 augusti 1923. Mötet bevistades, förutom av politbyråns medlemmar, också av Radek, Pjatakov, Schmidt och Tsjurupa.³ Radek rapporterade om läget. De positioner som ledarna intog var viktiga och karaktäristiska. Trotskij hade från början varit djupare övertygad än någon av sina kolleger – kanske, vid vissa tillfällen, med undantag för Lenin – om att de ryska och tyska revolutionernas öden var oåterkalleligen förbundna med varann. För honom var detta lika mycket en känslomässig som förnuftsmässig tro. En artikel skriven i New York omedelbart efter Februarirevolutionens utbrott hade innehållit en tänkt dialog mellan en kritiker och honom själv:

'Men vad kommer att hända om det tyska proletariatet misslyckas med att göra uppror? Vad kommer ni då att göra?'

'Ni förutsätter i så fall, att den ryska revolutionen kan äga rum utan att påverka Tyskland? ... Det är dock helt osannolikt.'

'Men om detta ändå skulle inträffa?'

'Vi behöver verkligen inte bry våra hjärnor med ett så osannolikt antagande.'⁴

Även hans inställning vid Brest-Litovsk hade styrts av denna betvingande tro. Inte heller det faktum att hans antagande den gången inte infriades, övertygade honom om att det skulle vara ett felaktigt antagande; dess förverkligande endast uppsköts. Trotskij fortsatte, förmodligen ensam bland de främsta bolsjevikerna, att uppriktigt tro att tillfället för en segerrik revolution i Europa år 1919 hade gått förlorat endast därför att det ännu inte funnits några organiserade kommunistiska partier som kunnat leda den.⁵ Under hela våren och sommaren 1923 iakttog

¹ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 41.

² *The Errors of Trotskyism* (CPGB, 1925), sid. 347.

³ Den enda publicerade vittnesbörden från deras möte finns i B. Bazhanov, *Stalin* (tysk översättning från franska, 1931), sid. 122-26. Författaren var medlem av Stalins stab och anställd som sekreterare inom politbyrån, till vilken han nyligen hade förflyttats från Orgbyrån. (Orgbyrån var det ryska kommunistpartiets organisatoriska byrå. *Ö. anm.*) (Beslutet om hans förflyttning återges i *ibid.*, sid. 5.) Han skriver ur minnet och på ett melodramatiskt sätt; hans bedömningar är av föga värde. Hans uppgifter stämmer dock i allmänhet med var som i övrigt är känt. När Zinovjev ett par månader senare berörde detta möte, förklarade han att så länge som Lenin var aktiv 'rådslog' de ryska arbetarna i Komintern 'personligen med kamrat Lenin, och detta var tillräckligt'. Efter det att Lenin hade dragit sig tillbaka hade det dock blivit nödvändigt 'att ersätta Iljitjs ledarskap med kollektivets ledarskap'. På så sätt kom det sig att partirepresentanterna i Komintern hade diskuterat 'frågan om den tyska revolutionen i alla dess detaljer' med politbyrån. (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 167.) Detta styrker, inom parentes, antagandet att politbyrån inte diskuterade 'marsaktionen' 1921. (Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 372-73.)

⁴ Trotskij, *Sotjinenija*, iii, i, 20.

⁵ 'Under borgarklassens mest kritiska år, år 1919', skrev han två år senare, 'kunde det europeiska proletariatet med mycket små uppoffringar utan tvekan ha erövrat statsmakten om det i dess ledning hade funnits en äkta

han under intensiv upphetsning den växande spänningen i Tyskland. I augusti blev han övertygad om att det förlorade tillfället som genom ett under hade kommit tillbaka. Den emottedda ankomsten av den proletära revolutionen i Tyskland kunde nu – menade han – endast vara en fråga om veckor, och han argumenterade ivrigt för att satsa allt på att understödja den. Zinovjev gjorde invändningar mot en sådan optimism och ansåg det säkrare att räkna i månader än i veckor, men instämde i stort med den föreslagna politiken. Stalin var ännu mer försiktig. Han förutsåg ingen revolution i Tyskland vare sig nu eller till hösten; kanske kunde den komma under våren, men även det var tveksamt. Tvivlen och tveksamheterna övervanns dock snabbt. Även om politbyrån inte anslöt sig till Trotskijs entusiasm, beslöt den ändå att med alla tillgängliga medel stödja de revolutionära rörelserna i Tyskland, och utsåg en permanent kommitté bestående av Radek, Pjatakov, Unslicht (nu vice ordförande för GPU) och Schmidt, för att övervaka operationen.⁶ (Senare upptogs även Krestinskij, Sovjets ambassadör i Berlin, i denna kommitté.) Ett argument som förmodligen vägde tungt för politbyrån, var rädslan för att Stresemann planerade att ge den tyska politiken en västlig inriktning och vända ryggen åt Rapallo. Antagandet om att Tyskland och Sovjetunionen, oavsett vad som i övrigt skiljde dem åt, hade ett gemensamt intresse att motstå västmakternas herravälde, föreföll nu allvarligt ifrågasättas på den tyska sidan.

Den nya linje som antagits av politbyrån krävde ny aktivitet både på det internationella och det diplomatiska planet. Den 27 augusti 1923 hävdade en deklaration gemensamt utfärdad av EKKI och Profinterns centrala råd, att det tyska proletariatet var i fara, och uppmanade arbetarna i alla länder att protestera mot ockupationen av tyskt territorium.⁷ I septembernumret av Profinterns tidskrift satte Lozovskij igång med att blåsa under glöden:

Revolutionen knackar på dörren i Tyskland och kräver att få komma in.... Vi kan inte fastställa datumet för den tyska revolutionen. Men att döma av sakernas nuvarande tillstånd är det endast en fråga om månader.

Och artikeln slutade med att se fram emot det ögonblick då 'världsrevolutionen kommer att bilda ett territoriellt block från Vladivostok till Rhen'.⁸ Den 31 augusti tillkännagav KPD:s Zentrale att det avgörande ögonblicket 'inte längre var långt borta', och avslutade en proklamation med uppmaningen: 'Res er för att kämpa – då är segern säker.'⁹ Det nummer av *Rote Fahne* som publicerade proklamationen från EKKI och Profintern innehöll också en artikel av Radek skriven i överensstämmelse med den nya linjen. Artikeln anklagade Stresemann för att vilja förvandla Tyskland, liksom Österrike, till 'en ententens koloni', och hävdade att endast Sovjetunionen var en trogen vän till de tyska massorna. Till och med Radek kastade för tillfället sin vanliga tveksamhet över bord. I ett tal till blivande befäl inom Röda armén vid Moskvas militärskola, tillkännagav han att 'den kommande revolutionen i Tyskland kommer endast att vara en del av den rad av stora världskonflikter som närmar sig, och orsaken till dessa strider är bourgeoisie totala bankrutt, inte bara i Tyskland utan i hela Europa'.¹⁰

Politbyråns beslut att stödja den tyska revolutionen om – och när – den bröt ut, var otvetydigt. Vad som inte hade beslutats, var huruvida man skulle vidta aktiva åtgärder från Moskva för

revolutionär organisation ... dvs ett starkt kommunistiskt parti'. (L. Trotskij, *Pyat' Let Komintern* (u.å. [1924]), sid. 224.)

⁶ Fyra år senare refererade Stalin till bildandet av denna 'Kominterns tyska kommission' bestående av Zinovjev, Bucharin, Stalin, Trotskij, Radek och 'flera tyska kamrater' för att förbereda gripandet av makten. (*Sotjinenija*, x, 63.) Något samtida dokument om en sådan kommission verkar inte finnas.

⁷ *Die Rote Fahne*, 2 september 1923. Enligt en muntlig förklaring till författaren från Brandler, utfärdades denna proklamation på Trotskijs initiativ.

⁸ *Die Rote Gewerkschaftsinternationale*, No. 9 (32), september 1923, sid. 785-86, 789.

⁹ *Die Rote Fahne*, 1 september 1923.

¹⁰ *Izvestija*, 19 september 1923.

att påskynda och anstifta revolutionens utbrott. Sedan mitten av augusti hade Brandler varit i Moskva och väntat på att bolsjevikledarna skulle bestämma sig. Ledarna för KPD:s vänster, Maslow och Ruth Fischer, kallades nu också till Moskva för att delta i beslutet och förberedelserna för att genomföra det. Vad som därpå följde blev efteråt anledning till så mycket beskyllningar och så många försök till självrättfärdiganden, att den exakta inställning som de berörda parterna vid denna tid intog delvis förblir beroende av gissningar. En någotsånär klar bild kan dock ges. KPD:s vänsterflygel, i Moskvadiskussionerna företrädd av Maslow, Ruth Fischer och Thälmann, ansåg att den tyska situationen var mogen för en omedelbar proletär revolution, som skulle ta formen av partiets maktövertagande, såsom bolsjevikerna hade tagit makten i oktober 1917. Det viktiga var att bestämma ett tidigt datum för att slå till, de förberedande manövrer som ledde fram till detta var en sekundär fråga. Denna inställning intogs också av Trotskij och, något mindre entusiastiskt, av Zinovjev och Politbyråns majoritet. Brandlers position var mer tvetydig. Offentligt böjde han sig för partilojalitetens krav och accepterade vad som helt klart var majoritetens åsikt. Vid ett möte inom Profinterns exekutivkommitté förklarade han gripandet av makten i Tyskland vara 'en fullt genomförbar uppgift'. Att behålla makten skulle bli 'svårare och mer komplicerat', på grund av Polens och Tjeckoslovakiens ovissa inställning och en möjlig brist på tillgång av livsmedel. Men även här 'har vi tagit med allt detta i beräkningen och säger att tiden är mogen för handling'.¹¹ Privat fortsatte han dock å andra sidan att hysa tvivel huruvida partiet ännu var tillräckligt förberett, såväl politiskt som tekniskt, för att gripa makten. Innan man tog det sista steget var det nödvändigt, hävdade han, att se vilken inställning arbetarna i gemen skulle inta gentemot Stresemanns koalitionsregering, i vilken SPD ingick. Denna åsikt, som också var Radeks, verkar i hemlighet ha delats av Stalin, åtminstone i den utsträckningen att han trodde att läget i Tyskland ännu inte var moget för revolution. Men Stalin vare sig hade, eller gjorde anspråk på att ha, någon djupare kännedom om europeiska frågor vid denna tid, och var inte benägen att avskilja sig från majoriteten i en fråga som han själv visste låg utanför hans horisont. Han fogade sig i den allmänna inställningen.¹²

Den mest envist omstridda frågan var fastställandet av datum för att gripa makten: detta var den punkt på vilken det var svårast att uppnå en muntlig kompromiss mellan det tyska partiets höger- och vänsterflygel. Vid ett hemligt möte i slutet av september 1923 beslöt politbyrån, på Trotskij's yrkande och med karaktäristiskt beaktande av den ryska förebilden, att bestämma datumet för den tyska revolutionen till den 7 november.¹³ Men när detta framfördes till Brandler gjorde denne envist motstånd mot att fastställa detta eller något annat datum, och frågan kringgicks genom en överenskommelse om att överlåta till de tyska kommunisterna att

¹¹ *Trud*, 22 september 1923. Enligt Kuusinen ett år senare 'dukade kamrat Brandler under för fantastiska revolutionära visioner', och 'gripandet av makten föreföll honom nu som en enkel och säker sak'. (*The Errors of Trotskyism* (CPGB, 1925), sid. 348.) Det är dock tveksamt om Brandler någonsin hade denna uppfattning.

¹² Zinovjev yttrade senare: 'Alla [partiledare] bedömde läget vara sådant att revolutionen i Tyskland var en fråga om veckor. All vår information pekade på det. Skillnaden mellan de mest pessimistiska och de mest optimistiska bedömningarna, var att de pessimistiskt böjda kamraterna väntade sig revolutionen två, tre eller fyra veckor senare. Detta var den största meningsskiljaktighet vi fann'. (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 166.) Stalin själv hävdade i ett tal 1927 att han 'beslutsamt och bestämt hade stått för uppfattningen att kommunisterna omedelbart skulle gripa makten'. (*Sotjinenija*, x, 63.)
¹³ B. Bazhanov, a.a., sid. 129-30. En biprodukt av denna tvist var en artikel av Trotskij som publicerades i *Pravda*, 23 september 1923, och som senare omtrycktes som ett specialnummer av *Inprekorr* under rubriken 'Kan en revolution eller en kontrarevolution fastställas till ett bestämt datum?'. (No. 152, 26 september 1923.) Artikeln hävdade att Mussolini, de 'bulgariska fascisterna', jakobinerna 1789 och bolsjevikerna 1917 alla hade bestämt ett datum för sina respektive uppror; och att detta var en nödvändig åtgärd för varje parti som gjorde anspråk på att utöva ledningen i en revolution. Att inför 'proletariatets växande revolutionära rörelse' inta en 'avvaktande attityd' var mensjevism. Artikeln var klädd i teoretiska termer och nämnde inte Tyskland. Den omtrycktes i L. Trotskij, *Pyat' Let Komintern* (u.å. [1924], sid. 575-80.

bestämna datumet för revolutionen.¹⁴ På denna grundval, som föreföll lämna det yttersta beslutet i hans händer, lät Brandler sig nu dras in i diskussionerna om revolutionens förberedelser.

Den omedelbara taktiska frågan hänförde sig till KPD:s föreslagna inträde i en koalitionsregering med SPD i Sachsen. Denna fråga hade första gången tagits upp informellt under Kominterns fjärde kongress i november 1922, då valen i Sachsen gav KPD och SPD tillsammans en absolut majoritet över alla andra partier i Landtag (delstatsparlamentet, ö. anm.), och då många från bägge sidor önskade en koalition dem emellan. Projektet stöddes av KPD-högerns ledare både i Tyskland och Moskva, men övergavs på EKKI:s yrkande;¹⁵ och lämnade således SPD i Sachsen att bilda koalition med borgerliga partier. Denna koalition bröt dock snabbt samman. Alltsedan tidigt 1923 hade en socialdemokratisk delstatsregering med Zeigner som premiärminister regerat med stöd av kommunisternas röster i Landtag, och det var underförstått att KPD skulle kunna kräva sin andel av ministerposterna om det så önskade. Nu föreslogs att kommunisterna skulle ansluta sig till regeringen i Sachsen (och i Thüringen, där samma situation rådde) som språngbräda för den tyska revolutionen. Bland annat hoppades man att deltagandet i delstatsregeringarna skulle göra det möjligt för kommunisterna att lägga beslag på förråd av vapen.¹⁶ Det något förvirrade aktionsprogrammet sammanfattades senare av Radek på följande sätt:

Proletariatet startar sin marsch (marschiert auf) i Sachsen, utgående från försvaret av den arbetarregering i vilken vi inträder. I Sachsen kommer det att försöka använda statsmakten för att beväpna sig och, i denna begränsade mellantyska proletära provins, bilda en mur mellan den södra kontrarevolutionen i Bayern och fascismen i norr. Samtidigt kommer partiet över hela landet att träda in och mobilisera massorna.¹⁷

Inte heller om detta program kunde man dock uppnå fullständig enighet bland KPD:s ledare. Vänstern betraktade uppenbarligen dessa manövrer med blandade känslor,¹⁸ men godtog dem som ett steg på vägen för att gripa makten. Men Brandler visade sig, fastän han i teorin inte var motståndare till begränsat samarbete med SPD, vara nästan lika motvillig att bestämma en tidsplan för kommunisternas inträde i Sachsens regering som för själva revolutionens utbrott. Tiden, hävdade han, var ännu inte mogen, och situationen på platsen måste tillåtas utveckla sig helt. Massorna måste först mobiliseras.¹⁹ Även på denna punkt lät han sig dock övertalas, och den 1 oktober 1923 skickades ett telegram undertecknat av Zinovjev å EKKI:s vägnar till KPD:s Zentrale:

Eftersom vi bedömer läget på ett sådant sätt att det avgörande ögonblicket kommer att infinna sig inom fyra, fem eller sex veckor, anser vi det nödvändigt att genast gripa varje position som direkt kan användas. Situationen tvingar oss att i praktisk form ställa frågan om vårt inträde i den sachsiska regeringen. På villkor att Zeigners folk [dvs. socialdemokraterna] verkligen är redo att försvara Sachsen mot Bayern och fascisterna, så måste vi inträda i regeringen. Genomför omedelbart

¹⁴ R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), sid. 316-17. Zinovjev hävdade efteråt att också Radek var motståndare till att fastställa ett datum. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 60.)

¹⁵ *Ibid.*, sid. 50, 64-65; *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 192. Trotskij noterar att det fanns 'tvivel och tveksamhet inom partiet', men att beslutet i frågan var nekande. (Trotskij, a.a., sid. 55.)

¹⁶ A. Thalheimer, *1923: Eine Verpasste Revolution?* (1931), sid. 25.

¹⁷ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 5.

¹⁸ Enligt Ruth Fischer (Fischer, a.a., sid. 328) 'återvände Thälmann från Moskva med ny entusiasm inför koalitionsstrategin'. Detta underförstår att hon och Maslow inte delade denna entusiasm.

¹⁹ *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 246.

beväpning av 50.000 till 60.000 man, ignorera general Muller. Samma sak i Thüringen.²⁰

Clara Zetkin beskrev efteråt inte orättvist beslutet som 'resultatet av en kompromiss mellan partiledare för två motsatta tendenser, inte kronan på en enad massrörelse'.²¹

Ytterligare en händelse störde dock dessa olycksfödda förberedelser. Trotskij blev oroad av den uppenbara brist på samstämmighet och enighet som rådde bland KPD:s ledare, och som bådade föga av framgång för aktionen. Hans anslutning till linjen med revolutionär handling i Tyskland hade inte rubbat hans personliga lojalitet till Brandler, eller minskat hans misstro mot KPD-vänsterns ledare.²² Trotskij föreslog att Maslow och Ruth Fischer skulle hållas kvar i Moskva. Efter en hårdnackad strid, där Trotskij och Zinovjev spelade de ledande rollerna för respektive emot förslaget, nådde man en kompromiss. Saken mot Maslow förstärktes av det faktum att Lenin under det föregående året hade velat ge honom ett uppdrag i Sovjet för att han inte skulle ställa till med trassel i Tyskland, samt genom hans tidigare förbindelser med arbetaroppositionen.²³ Man beslöt att hålla honom kvar i Moskva, medan anklagelserna mot hans partiarbete undersöktes av en kommission ur Komintern, men låta Ruth Fischer återvända.²⁴

De politiska frågor som debatterades i Moskva var dock antagligen mindre viktiga än förberedelserna för upprorets militära organisering, vilka man nu för första gången tog sig an på allvar.²⁵ Få militära förberedelser hade gjorts för marsaktionen 1921, och de som gjorts hade varit resultatet av spontana lokala initiativ, inte av någon planering i KPD:s högkvarter eller, än mindre, i Moskva. Detta fiasko hade visat det meningslösa i spridda och icke samordnade resningar mot polisens och Reichswehrs disciplinerade styrkor. Under Brandlers vistelse i Moskva på sommaren 1922 erbjöd sig nu Trotskij att skicka en officer ur Röda armén som rådgivare till KPD i frågor om militär organisering. Erbjudandet godtogs, och på hösten

²⁰ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 60-61. Enligt Brandler (ibid., sid. 24-25) delade Radek hans invändningar och försökte förgäves få telegrammet modifierat. Zinovjev gav efteråt en belysande redogörelse för de motiv som inspirerade föreskriften att 'ignorera' Muller. Efter proklamerandet av belägrings-tillstånd den 26 september hade general Muller just utnämnts till Reichswehrs befälhavare i Sachsen. 'Jag minns', fortsatte Zinovjev, 'exemplet från Kronstadt 1917 då den Provisoriska Regeringen utsåg Kadettpartiets Pepeljajev till guvernör, trots att makten i själva verket låg i Kronstadtsovetens händer. Kronstadtsoveten ignorerade Pepeljajev och förlöjligade honom, och vi i vår tur arresterade honom i god tid'. (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 167-68.)

²¹ *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 88.

²² Inom KPD hade Trotskij alltsedan diskussionen om 'marsaktionen' vid Kominterns tredje kongress 1921, där han hade framträtt som ledande försvarare av den officiella politiken (se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 421-23, 434-36), betraktats som anhängare av högern. I en artikel från januari 1923 framhävde Ruth Fischer 'offensivens teoretiker' och 'trotskisterna' som de två huvudsakliga grupperna inom KPD. (*Die Internationale*, vi, No. 3 (1 februari 1923), sid. 87.) Detta intryck styrktes såväl av den tidens nära förbindelse mellan Trotskij och Brandler, som av det personliga stöd Trotskij fick av Brandler; detta trots att han hade gått över till att förespråka omedelbar revolutionär handling.

²³ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 452; man hade just fått reda på att Arbetarnas Grupp (se sid. 85-87 ovan) hade försökt dra in Maslow i sin 'utrikesbyrå'. (V. Sorin, *Rabotjaja Gruppy* (1924), sid. 112.) Det finns dock inga bevis för att denna byrå någonsin bildades.

²⁴ I partilitteraturen finns endast få referenser till denna episod. Den passage som hänför sig till den i Zinovjevs tal inför EKKI:s presidium den 11 januari 1924 ('Jag medger att under oktoberdiskussionerna var Radek med mig och Bucharin mot Trotskij, som krävde att Ruth Fischer skulle avlägsnas, etc'), finns i *Die Internationale*, (vii, No. 2-3, 28 mars 1924, sid. 44); men utelämnades ur den officiella versionen av talet i *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924). I sin anklagelse mot Trotskij två år senare nämner också Kuusinen endast Ruth Fischer och förbigår Maslow. (*The Errors of Trotskyism* (CPGB, 1925), sid. 350-51.) Maslow bredde ut sig om händelsen under sin rättegång inför en preussisk domstol, åtalad för högförräderi år 1925. (Hans bevisföring trycktes upp i en KPD-skrift, *Der Fall Maslow* (1926), sid. 19; vidare ger R. Fischer en högst personlig redogörelse i Fischer, a.a., sid. 332-33.)

²⁵ Enligt R. Fischer (a.a., sid 312) ägnades diskussionerna 'huvudsakligen militär strategi, snarare än politik'.

anlände Skoblevskej, av lettisk börd, till Tyskland i detta syfte.²⁶ Under vintern 1922-23 övertygade utbredandet av högerns olagliga politiska trupper, och den föga dolda makt och inflytande dessa utövade, något motsträvt kommunisterna om nödvändigheten av att ta upp tävlan med dem.²⁷ Det sägs ha varit vid tiden för ockupationen av Ruhr som en grupp på fem eller sex sovjetiska officerare ur underrättelsetjänsten sändes till Tyskland, och började arbeta för att inom KPD bilda tre former av hemlig organisering: en underrättelsetjänst, som arbetade i nära kontakt med motsvarande sovjetiskt organ; en sabotage- och terrorenhet; samt en militär organisation för att skapa kärnan till en kämpande styrka – de meniga i en revolutionär tysk armé.²⁸ Armén skulle byggas upp på grundval av enheter på 100 man – de så kallade 'röda hundradena' eller 'proletära hundradena', bestående av arbetare men inte nödvändigtvis partimedlemmar. Med hjälp av den svarta marknaden, som var rikligt försedd med vapen, byggdes vapenförråd upp. Stadgan i organiseringen skulle tillhandahållas av 'grupper på tio' av beprövade partimedlemmar. Dessa åtgärder för militär organisering fortskred under hela sommaren 1923, medan Tyskland dök allt mer och djupare ner i kaos. Den avsedda strategin var uppenbarligen att, när ögonblicket kom, mobilisera de röda hundradena över hela Tyskland och dra dem samman i Sachsen och Thüringen, de kommunistiska bastioner som skulle tjäna som bas för det revolutionära fälttåget.²⁹

Förberedelserna verkar dock ha lidit av alltför många chefer. Ansvar för de militära operationerna vilade på Skoblevskej, med hjälp från en styrelse på sju medlemmar ur KPD:s centralkommitté. Men Guralskej, som hade ledsagat Bela Kun till Berlin i mars 1921,³⁰ och som under det antagna namnet Kleine sedan dess hade spelat en aktiv roll i tyska frågor, hade hand om partiets militära organisering. Guralskej förstärktes av ett antal tekniker från Röda armén, och utländska kommunister tränade inom Röda armén, som ansvarade för uppgiften att utrusta och träna de tyska enheterna.³¹ Denna komplicerade organisering gav magra

²⁶ Detta enligt muntlig information från Brandler. Brandler talade i allmänna termer om dessa frågor vid Kominterns femte kongress. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 221-22.)

²⁷ I en artikel från februari 1923 i partiets tidning hävdade en anonym medlem av Zentrale att 'den national-socialistiska rörelsen påtvingar oss, och skapar gynnsamma förutsättningar för, att övergå från att yrka på beväpnade arbetargrupper till att formera dem', och fortsatte med att förespråka truppvadlingar bestående inte bara av kommunister utan också av socialdemokrater och icke partianslutna arbetare. I brist på tillräckligt med vapen skulle de tränas i jujitsu. (*Die Internationale*, vi, No. 3 (1 februari 1923), sid. 75-76.) Detta styrker att KPD:s militära organisering praktiskt taget inte fanns förrän ryssarna tog hand om dem.

²⁸ Vittnesbörden i dessa frågor kommer huvudsakligen från dem som senare lämnade partiet och var beredda att avslöja dess hemligheter, och måste därför betraktas med viss försiktighet. De fakta som ges ovan, och som finns i W. Krivitsky, *I was Stalin's Agent* (1930, sid. 55-58), kan emellertid tas för ungefärligen riktiga. E. Wollenberg, *Der Apparat* (Bonn, 3:e uppl. 1952, sid. 10-11), räknar upp de sex regionala kommandon i vilka den militära organiseringen var indelad, vart och ett med en rysk general knuten till sig. (Författaren i fråga var befälhavare för en av dessa enheter.) Mycket detaljerad information om terroristorganisationen, huvudsakligen för tiden efter januari 1924, ges i W. Zeuschel, *Im Dienst der Kommunistischen Terror-Organisation* (1931). Denna beskriver terroristorganisationen som stående under direkt ryskt överinseende: KPD-ledningen använde den, särskilt för mord på förrädare och spioner, men förnekade ansvar för den i fall av missöden – regeringars vanliga attityd till sina egna hemliga organisationer. Alla redogörelser av detta slag, vare sig från ryska eller tyska källor, tenderar av uppenbara skäl att överdriva det ryska ansvaret och framställa de tyska kommunisterna som fogliga lärjungar. I början och mitten av 1920-talet var hemliga terroristorganisationer och 'politiska' mord dock alltför välbekanta inom alla kretsar i Tyskland för att det skulle behövas någon utländsk inspiration som drivkraft. Bland den kommunistiska terroristorganisationens påstådda projekt fanns en sammansvärjning för att mörda Seeckt (ibid., sid. 65-66). Enligt J. Valtin, *Out of the Night* (1941, sid. 58-59), planerade terrorenheter organiserade av Skoblevskej att mörda Seeckt och Stinnes, men 'Radek beordrade genom Brandler att planerna på att mörda von Seeckt skulle läggas ner'. I januari 1924 avslöjades en nationalistisk komplott för att mörda Seeckt. (J. Wheeler-Bennet, *The Nemesis of Power* (1953), sid. 109.)

²⁹ W. G. Krivitsky, a.a., sid. 60.

³⁰ Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 369.

³¹ J. Valtin, a.a., sid. 48, beskriver bildandet av röda hundraden i Hamburg i september 1923, med fem eller sex 'unga sovjetofficerare' som smugglats in från Sovjet för att träna dem.

resultat. De omskrutna röda hundradena existerade knappast alls utanför Ruhrområdet.³² Och en beräkning, som Brandler sade ha gjort i Moskva, om att 50.000 till 60.000 man skulle kunna beväpnas och mobiliseras i Sachsen visade sig sakna grund; det totala antalet gevär som partiet hade uppgick inte till mer än 11.000.³³ Den dom som senare fälldes av EKKI:s presidium var, om något, alltför mild:

De tekniska förberedelserna, mobiliseringen av partiapparaten för kampen om makten, hundradenas utrustning och moraliska disciplin var av låg nivå. Den alltför korta och alltför påskyndade tekniska förberedelsen gav i praktiken ingenting. I teknisk betydelse mobiliserade den partimedlemmarna till handling, men den misslyckades med att nå de stora proletära massorna.³⁴

Ingen sovjetisk skolning kunde på kort tid ha gjort KPD:s militära avdelningar till någon match för Reichswehrs disciplinerade styrkor, eller ens för högerns erfarna illegala trupper.

De militära förberedelser och bedömningar som gjordes av de ansvariga för det tyska upproret till oktober 1923, kan vid en återblick lätt fås att verka löjliga. Ansträngningarna från amatörmässiga konspiratörer, som inte ägde några av de nödvändiga kvalifikationerna förutom djärvhet, ställdes mot den kalla och nyktra beslutsamheten hos Reichswehrs yrkesmän. Striden var så uppenbart ojämn att den aldrig skulle kunna ha genomförts om det inte vore för två grundläggande felbedömningar, som mer eller mindre delades av alla de ansvariga ledarna, såväl de tyska som ryska.

Den första av dessa felbedömningar handlade om själva Reichswehr. Troheten bland Reichswehrs officerare och manskap gentemot republiken var erkänt tveksam. En del av dem troddes vara besmittade av 'nationalbolsjevismens' vaga strävanden, och Reichswehrs ledare fäste stort värde vid sitt hemliga samarbete med Röda Armén. Styrkt av dessa fakta verkar fantastiska förhoppningar ha upprätthållits i Moskva om medverkan av en del av Reichswehr i ett potentiellt kommunistiskt uppror. I ett tal i Moskva strax före det planerade upproret talade Trotskij om att Reichswehr innehöll 'arbetarklasselement som vid ett avgörande ögonblick inte kommer att försvara bourgeoisien särskilt tappert'.³⁵ Under oroligheterna på sommaren 1923 inträffade fall av lokal förbrödring mellan kommunistiska demonstranter och medlemmar ur polisen och Reichswehr.³⁶ På högre nivå upprättades utan tvekan hemliga kontakter mellan den kommunistiska militära organisationen och vissa officerare inom Reichswehr. Men i vilken utsträckning detta var kontakter med verkliga sympatisörer och i vilken utsträckning med agenter som beordrats att hålla myndigheterna informerade om vad som var på gång i kommunistiska kretsar, kan man inte längre gissa. Klart är att Reichswehrs ledare, oavsett deras inställning till Weimarrepubliken eller till önskvärdheten av en fungerande allians med Sovjetunionen, aldrig vid någon tidpunkt var beredda att tillåta tillväxten av kommunistisk makt i Tyskland, och att känslomässiga sympatier bland de

³² A. Thalheimer, *1923: Eine Verpasste Revolution?* (1931), sid. 19.

³³ *Die Internationale*, vi, No. 18 (30 november 1923), sid. 524. Dessa felbedömningar utnyttjades av Zinovjev vid EKKI:s presidiums och den trettonde partikonferensens sammanträden i januari 1924 för att ge KPD:s ledning skulden för nederlaget. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 60; *Trinadtsataya Konferentsiya Rossijskoi Kommunistitjeskoi Parto (Bol'shevikov)* (1924), sid. 170.) Brandler uppger att han, då han återvände från Moskva, av Guralskij fick veta att inga framsteg hade gjorts i att anskaffa vapen. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale*. (u.å.), i, 321.) Ett sovjetiskt verk som publicerades 1931 och som citeras i *Voprosy Istorii*, No. 11 (1948), sid. 6, anger antalet röda hundraden till så mycket som 800, av vilka över en tredjedel i Sachsen. Detta måste ha varit den officiella siffran, och hade föga med verkligheten att göra.

³⁴ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 102.

³⁵ *Izvestija*, 21 oktober 1923.

³⁶ W. Zeuschel, a.a. (sid. 12), talar om 'stora sympatier för KPD till och med inom polisens och Reichswehrs led'. Schleicher vad vid denna tid, med Seeckts gillande, ivrigt sysselsatt med att befrämja 'en ny anda av socialt medvetande inom Reichswehr'; och den sentimentala idén om 'ett kamratligt umgänge mellan soldater och officerare' var på modet 'bland de yngre officerarna'. (J. Wheeler-Bennett, a.a., sid. 110-11.)

meniga aldrig var tillräckligt starka eller vitt spridda för att underminera disciplinen inom Reichswehr. Varje bedömning baserad på ett antaget samtycke från en del av Reichswehr till ett kommunistiskt maktövertagande i Tyskland, var fullständigt felaktig.

Den andra grundläggande felbedömningen av KPD:s – och än mer, av politbyråns i Moskva – medlemmar, hänförde sig till den tyska arbetarklassens inställning. Denna felbedömning delades både av vänstern, som trodde att partiet endast behövde slå till på en bestämd dag för att massorna skulle följa med och av högern, som trodde att aktivt stöd från en stor del av SPD kunde säkras genom förberedande politiska manövrer. Detta var en upprepning av den villfarelse som hade behärskat det politiska tänkandet hos så många bolsjevikledare och hos så många tyskar alltsedan november 1918 – att Tyskland var moget för en proletär revolution. Arbetarrörelsen, förmodligen den bäst organiserade i världen, hade genomgått marxismens skolning; dess uttalanden var avfattade på marxistiskt språkbruk. I 1918-1919 års Tyskland verkade alla avgörande förhållanden vara till revolutionens förmån. När den misslyckades drog man slutsatsen att dess seger endast hade uppskjutits. Fiaskot i mars 1920, liksom fiaskot för marsaktionen 1921, tillskrevs felaktig taktik, inte i grunden felaktig analys. På hösten 1923 vare den tyska situationen mer förtvivlad än någonsin sedan 1919, eländet var större och framtidsutsikterna uppenbart mer hopplösa. Denna gång kunde massorna inte undgå att resa sig vid en maning till revolution. Det var i denna fasta tro som besluten fattades och planerna gjordes upp, i Moskva såväl som i Tyskland. Ingen antog på allvar att segern skulle kunna vinnas genom en enkel militärkupp, eller att de röda hundradena skulle vara någon match för Reichswehr i ett regelrätt slag; att hävda att misslyckandet berodde på de militära förberedelsernas otillräcklighet skulle därför vara irrelevant. Dessa förberedelser var ämnade att i det avgörande ögonblicket sätta tändstickan till högeligen lättantändligt material. Det finns heller ingen anledning anta att de inte skulle ha tjänat detta syfte, om bara det rätta materialet hade varit för handen. Förberedelserna för det tyska upproret på hösten 1923 styrdes, liksom så många beslut som sedan 1917 hade fattats i Moskva, av den illusoriska tron att Västeuropas, och särskilt då Tysklands, proletariat var moget för den proletära revolutionen.

Förhärskandet av dessa illusioner hjälper också till att förklara ett av de mest förbryllande dragen i den sovjetiska attityden under den tyska krisen 1923: frånvaron av något som helst försök att lösa den uppenbara motsägelsen mellan å ena sidan Rapallopolitiken och de hemliga överenskommelserna med Reichswehr, och det omfattande stödet till KPD och den proletära revolutionen i Tyskland å den andra. Denna motsägelse speglade i ovanligt dramatisk form den inneboende och outrotliga dubbelheten i Sovjets relationer till omvärlden. Att överge den långsiktiga tron på proletariatets världsrevolution eller att försumma sådana åtgärder som sannolikt skulle påskynda den i enskilda länder, var omöjligt. Lika omöjligt var att överge de kortsiktiga hjälpmedel som var nödvändiga för att befrämja den isolerade Sovjetregeringens stabilitet, till dess att revolutionen hade spridit sig till andra större länder. Denna motsättning kunde endast lösas om man antog att revolutionens seger i andra länder kunde väntas inom veckor eller månader; detta antagande hade också allmänt omfattats av bolsjevikledarna vid tiden för Brest-Litovsk, den tid då den dubbla politiken sakta och endast halvt medvetet hade utarbetats. Motsägelseerna i den sovjetiska politiken gentemot Tyskland på hösten 1923 kan endast förklaras i termer av tron – allmänt omfattad eller bedyrad av dem som ansvarade för att utarbeta denna politik – på att den proletära tyska revolutionen tvunget måste inträffa inom de kommande få veckorna. När denna förutsättning en gång väl hade antagits, blev det uppenbart att det var nödvändigt både att stödja den kommande revolutionen och att, fram till dess att denna hade ägt rum, vidta åtgärder för att stärka Sovjetunionen och avvärja faran av ett angrepp mot Sovjet från Väst – den enda eventualitet som skulle kunna kväva den tyska revolutionen i dess linda. Det var i ljuset av denna tilltro till revolutionens nära förestående seger som motsägelseerna försvann. Att beväpna KPD och på samma gång

hjälpa till att beväpna Reichswehr, gav mening om man trodde att Reichswehr faktiskt aldrig skulle använda sina vapen mot ett organiserat kommunistiskt uppror, eller om man trodde att revolutionen tvunget måste inträffa långt innan politiken att bistå Reichswehr skulle kunna ha givit några påtagliga resultat. Det var dessa illusioner som rättfärdigade den dubbla politiken gentemot Tyskland under 1923, och denna dubbla politik gjorde i sin tur illusionerna psykologiskt nödvändiga för bolsjevikledarna; att omfatta dessa illusioner var enda sättet att ge någon mening åt det som gjordes.

Trots den förhärskande optimismen var en känsla av oro klart synlig i den officiella politikens svängningar. Medan planerna för icke-officiellt ryskt stöd till det tyska kommunistiska upproret utarbetades i minsta detalj, höljdes Sovjetregeringens officiella politik in ett dunkel som inte så mycket berodde på diplomatisk förtegenhet – en egenskap mindre högaktad nu än senare – som på obeslutsamhet inom de högsta kretsarna. Under Ruhrkrisens första tid hade djärva själar från tid till annan dryftat möjligheten att ingripa med Röda armén. Vid den tolfte partikongressen i april 1923 hade en delegat klagat över att en ledare i *Pravda* hade förmedlat intrycket att 'vi erbjöd Tyskland aktivt stöd, nästan i form av en militär allians'.³⁷ Samma månad besökte en delegat från KPD:s centralkommitté Tuchatjevskijs militära högkvarter vid Smolensk. Han fann Röda arméns män vara ivriga 'att med vapen i hand skynda till det tyska och polska proletariats hjälp', och generalstaben full av förtröstan om att 'den ryska armén som ingenting kommer att sopa undan varje polsk barriär som försöker avskilja den från det tyska proletariatet i avgörandets timma'.³⁸ Skräcken inför Curzons ultimatum gjorde dock slut på dessa provokativa uttalanden. När den tyska krisen mognade i augusti och september 1923, stod det klart att det denna gång inte kunde komma i fråga att upprepa experimentet från 1920 och använda Röda armén i ett försök att föra revolutionen till ett avgörande. Grundtonen angavs i en mycket spridd intervju som Trotskij gav en celeber amerikansk besökare i Moskva, senator King:

Vi önskar fred högst av allt. Vi kommer inte att sända en enda man ur Röda armén över Sovjetunionens gränser om vi inte tvingas till det.... Vi vill inte ha krig. ... Vi vet endast alltför väl att krig mellan oss och Polen skulle innebära en all-europeisk eldsvåda, vilken skulle utplåna återstoderna av den europeiska civilisationen från jordens yta.³⁹

Och det nummer av *Izvestija* som publicerade denna intervju, underströk sensmoralen i en ledare med rubriken *Den sovjetiska aggressivitetens spöke*:

Huruvida revolutionen segrar i Tyskland och Bulgarien, kommer i första hand att bero på i hur stor utsträckning de arbetande klasserna i dessa länder har viljan att kämpa och vinna.

Å andra sidan var de sovjetiska ledarna oroade över möjligheten av att Polen, i händelse av en framgångsrik proletär revolution i Tyskland, genom franska påtryckningar skulle förmås att ingripa. I denna händelse var sovjetledarna beredda att hota med att Röda armén skulle gå till aktion mot Polen. Huvudinnehållet i den officiella sovjetiska politiken var att neutralisera

³⁷ *Dvenedtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'shevikov)* (1923), sid. 134; ingen sådan artikel har kunnat påträffas. Zinovjev yttrade vid kongressen: 'Vi säger den tyska borgarklassens gentleman ... att om ni verkligen vill kämpa mot ockupationen, om ni vill kämpa mot ententens förolämpningar, då återstår er ingenting annat än att söka ett närmande till det första proletära landet, vilket inte kan underlåta att hjälpa till att stödja de länder som nu befinner sig i slaviskt beroende av den internationella imperialismen'. (Ibid., sid. 12-13.)

³⁸ *Die Rote Fahne*, 22 april 1923. Planer på en militär offensiv mot Polen dryftades utan tvekan vid denna tid. Frunze och Vorosjilov, som en gång hade förespråkat militär återerövring av Bessarabien (se Ryska Revolutionen, del 3, sid. 381-82), sägs ha varit för dessa planer. Inga belägg finns dock för att de skulle ha tagits på allvar utanför militära kretsar. Sådana tankar var särskilt populära i Ukraina. G. Besedovskij, *Na Putyakh k Termidoru* (Paris, 931, i, 62-65), beskriver ett projekt som på sommaren 1922 utarbetades av ukrainska diplomater i Centraleuropa, men som förkastades av partihögkvarteret i Charkov och därefter av politbyrån i Moskva.

³⁹ Denna intervju publicerades både i *Pravda* och *Izvestija* den 30 september. 1923, och finns omtryckt i L. Trotskij, *Kak Vooruzhalas' Revolyutsiya*, iii. II (1925), 114-17.

Polen, men i övrigt inte ingripa i den tyska krisen.⁴⁰

Denna officiella försiktighet speglades i en serie på tre tal som Trotskij höll strax innan det avgörande ögonblicket i Tyskland. Trotskij talade både som folkkommissarie för krigsmakten och som den bland bolsjevikledarna som kraftigast stödde den tyska revolutionen. Det första talet hölls inför metallarbetarnas fackförbund den 19 oktober:

De säger att krig med Polen är oundvikligt. Så är det dock inte. Det finns många skäl att tro att det inte kommer att bli något krig med Polen.... Vi vill inte slåss, och är tvungna att, och kommer att, göra allt som är möjligt för att undvika krig. Vi står helt på de tyska arbetarna sida. Vi skulle ivrigt räcka dem en hand över huvudet på Polen för att stödja dem där så vore nödvändigt. Men de tyska arbetarna behöver inget militärt stöd i sin inhemska kamp. Den revolution som inte kan segra av egen kraft har dåliga utsikter.

De tyska arbetarna, fortsatte han, skulle dock behöva sovjetisk säd, och Sovjetunionen behövde tyska industriprodukter.

Den geografiska nyckeln till detta varuutbyte ligger i Polens händer. Polen kan tjäna som en bro, eller bli en barriär.

Han avslutade med att säga att chanserna var 51 procent för fred och 49 procent mot. Nästa dag slog han an samma ton i ett tal inför transportarbetarnas fackförbund. Efter att ha förutspått att arbetarna i Tyskland skulle komma att gripa makten 'inom den omedelbara framtiden', dryftade han möjligheten av att Frankrike och Polen då skulle ingripa, och fortsatte:

Polen kan bli antingen en bro eller en barriär mellan Tyskland och oss.... Vi vill inte ha krig, vi är beredda till överenskommelse för att undvika krig; men vi kommer inte att isolera oss från den europeiska marknaden.

Påföljande dag, den 21 oktober – den dag som visade sig bli den avgörande vändpunkten för händelseutvecklingen i Tyskland – upprepade Trotskij utan större förändringar samma tema inför en konferens med politiska funktionärer ur Röda armén.⁴¹ Dessa uttalanden speglade vad som verkar ha varit Trotskijs uppriktiga övertygelse vid denna tid: att det kommunistiska försöket att gripa makten i Tyskland skulle lyckas lika säkert som bolsjevikernas kupp i november 1917, och att den farliga tidpunkten skulle inträda när de allierade länderna upprättade en blockad mot det kommunistiska Tyskland, i syfte att svälta ut den nya regimen.⁴² Frågan var inte hur man skulle få den tyska revolutionen att födas, utan hur man skulle förhindra att spädbarnet stryptes av de ondsinta grannarna. För att motverka denna fara, instruerades de sovjetiska handelsdelegationerna i Europa att bygga upp 'ett reservförråd av guld och säd för att bistå det tyska proletariatet'. Samtidigt vidtog man åtgärder för att lägga upp 60 miljoner pud säd vid Petrograd och andra framskjutna platser, säd som i det avgörande ögonblicket skulle kastas in i Tyskland.⁴³

Samma övertygelse besjälade den enda kända diplomatiska handling som Sovjetregeringen vidtog vid denna tid, en handling som Kamenev senare beskrev som 'det bästa uttrycket för

⁴⁰ Enligt B. Bazhanov (a.a., sid. 123-24), förutspådde Trotskij vid politbyråns möte den 23 augusti 1923 att de allierade skulle komma att ingripa för att kväsa den tyska revolutionen, och föreslog att Röda armén skulle mobiliseras i full styrka för att försvara den. Detta motsägs dock av den försiktiga inställning som Trotskij vanligen intog då militära aktioner kom på tal, och ingen annan källa antyder att någon militär aktion allvarligt övervägdes, förutom i händelse av en polsk intervention.

⁴¹ Dessa tre tal, som blev vitt spridda vid denna tid, finns omtryckta i L. Trotskij, *Kak Vooruzhalas'* *Revolyutsiya*, iii, ii (1925), 120-25, 126-45, 146-72.

⁴² Dessa farhågor grundades uppenbarligen på erfarenheterna från de allierades blockad av Tyskland under det första världskriget.

⁴³ G. Besedovskij, a.a., i, 123.

vår politik under dessa månader'.⁴⁴ I mitten av oktober sändes Kopp, Sovjets förste representant i Weimarrepubliken (som hade återvänt till Moskva vid utnämmandet av Krestinskij till ambassadör i Berlin), iväg på ett särskilt uppdrag till de baltiska staterna och Polen. Hans uppgift var att utverka försäkringar om att dessa länder, i händelse av att oroligheter bröt ut i Tyskland, inte skulle ingripa i tyska angelägenheter eller hindra trafiken mellan Sovjetunionen och Tyskland; detta 'oavsett vilka politiska förändringar och förändringar av den sociala ordningen som där skulle kunna komma att äga rum'. Frågan om hur man skulle förhindra att en polsk intervention krossade en framgångsrik kommunistisk revolution i Tyskland, var föremål för allvarlig oro i Moskva. Man insåg att det kanske inte skulle räcka vare sig enbart med hotelser eller med diplomatiska framstötter till Warszawa. På politbyråns uppdrag överlade den skarpsinnige Radek med Knoll, Polens sändebud i Moskva. Under dessa samtal föreslog Radek att den polska regeringen skulle gå med på att erkänna en framtida kommunistisk regim i Tyskland i utbyte mot att Ostpreussen överläts till Polen; den sovjetiska regeringen skulle under sådana förhållanden erkänna den polska regeringens 'handlingsfrihet' i Ostpreussen. Om ett sådant förslag hade blivit känt i Berlin, skulle det helt klart ha fått de värsta tänkbara följder för Sovjets relationer med den tyska regeringen. Av sekretesskäl beslöt man därför att undanta dessa förhandlingar från Kopps officiella uppdrag, och istället anförtro dem åt ett sändebud vi namn Rajevskij, vilken skulle anlända till Warszawa via Danzig samtidigt med Kopp.⁴⁵ Dessa komplicerade drag överflyglades dock av händelseutvecklingen. Knappt hade Kopp startat på sin resa, förrän katastrofala händelser inträffade i Tyskland.

Tidigt i oktober hade KPD-ledarna, med undantag för Maslow, givit sig av från Moskva för att återvända till Berlin och genomföra den överenskomna planen. En delegation från Komintern utsågs för att resa till Tyskland och leda det hela: Radek ansvarade för partirelationerna; Pjatakov utövade allmän översyn av militära angelägenheter tillsammans med Skoblevskij och Guralskij, vilka redan befann sig på platsen; Schmidt skulle etablera kontakter med fackföreningarna.⁴⁶ Under de sex veckorna av överläggningar i Moskva hade laget i Tyskland förblivit oförändrat spänt. Penningvärdeförsämringen fortsatte; det första steget mot en stabilisering genom skapandet av Rentenmark* hade ännu inte burit frukt. Det passiva motståndet hade officiellt avslutats den 26 september 1923. Denna handling framkallade strejk i Ruhr och fientliga demonstrationer från nationalisterna, som fördömde den som

⁴⁴ *Vtoroi S"ezd Soyuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik* (1924), sid. 66. Kamenevs tal från januari 1924, ur vilket detta citat är hämtat, är ett av de få officiella sovjetiska uttalanden som avslöjar ett visst besvär inför den dubbla politik som fördes i Tyskland 1923. Efter att ha beskrivit 'stärkandet av de vänskapliga relationerna med Tyskland' som en av 'vår politiks grunder' förklarade han att 'vi kunde inte förbli likgiltiga' inför krisen i oktober-november, vilken han tillskrev den franska imperialismen och den tyska fascismen: KPD nämndes överhuvudtaget inte. (Ibid., sid. 65-66.)

⁴⁵ Huvudkällorna om Kopps uppdrag är en lång rapport i *Pravda*, 17 november 1923; Kamenevs tal vid den andra Allunionella kongressen av sovjeterna i januari 1924 (*Vtoroi S"ezd Sovetov Soyuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik* (1924), sid. 65-66); L. Fischer, *The Soviets in World Affairs* (1930), i, 459-60), som citerar Narkomindels årsrapport för 1923, vilken inte har funnits tillgänglig; och G. Besedovskij, a.a., sid. 139-43 (författaren i fråga fanns vid denna tid på Sovjets legation i Warszawa). *The Times*, 24, 29 oktober 1923, rapporterade om Kopps förflyttningar. Samtalet mellan Radek och Knoll rapporteras i *The Times*, 29 oktober 1923 (från dess korrespondent i Warszawa, vilken uppenbarligen fick det från polska källor); av Besedovskij samt av Fischer. (Den sistnämnda hävdar helt orimligt att samtalet skulle tillkommit på initiativ från Knoll.) Rajevskijs roll nämns endast av Besedovskij, men passar ihop med Sovjetregeringens uppenbara önskan att kunna förneka officiellt ansvar för ett sådant projekt.

⁴⁶ R. Fischer, a.a., sid. 323 utelämnar Pjatakov; W. Krivitsky, a.a., sid. 61 namnger Pjatakov men inkluderar felaktigt Bucharin. Radek uppgav senare att delegationen var enhällig under alla överläggningarna. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 5.)

* En tysk övergångsvaluta som infördes i oktober 1923 i samband med ett program för att hejda den tyska Markens oerhörda värdeförsämring. När Rentenmark infördes byttes en Rentenmark mot 1 miljard vanliga Mark; vid samma tidpunkt stod dollarn i 4 miljarder vanliga Mark. 1924 ersattes Rentenmark i sin tur av Reichsmark.

höjden av nationell skandal. Också KPD:s Zentrale protesterade mot 'regeringen Stresemann-Hilferdings kapitulation' i en proklamation som slutade med orden 'Länge leve mass-strejken, Länge leve kampen!'. En ledare av Radek i *Inprekorr** vädjade på välbekant sätt till de nationella känslorna genom att förklara att borgarklassen hade upphört 'att försvara nationens oberoende', och att ledarskapet i denna uppgift nu vilade på proletariatet.⁴⁷ Stresemann-regeringen visade den förtvivlades mod; proklamerade belägringstillstånd och anförtrodde Seeckt och Reichswehr att upprätthålla den allmänna ordningen. Hotet mot den allmänna ordningen kom precis lika mycket från nationalisterna som från vänstern. Men liksom tidigare riktade sig repressionen främst mot vänstern. Redan den 4 september hade *Rote Fahne* blivit indragen på en veckas tid; från den 24 september till den 9 oktober drogs den åter in och därefter, efter endast två utgivna nummer, blev den indragen från den 11 till den 20 oktober. Initiativet började övergå i regeringens händer.

Detta var läget när Brandler den 8 oktober 1923 återkom till Tyskland.⁴⁸ Förhandlingarna i Sachsen var nu långt framskridna. Den 10 oktober tillkännagav KPD:s Zentrale officiellt sitt godkännande av att tre partimedlemmar, Brandler, Böttcher och Heckert, skulle inträda i en sachsisk 'regering till proletariatets försvar'.⁴⁹ Den nya koalitionen konstituerades två dagar senare. Under tiden hade KPD:s Berlinavdelning satt igång överläggningar med SPD, vilka drog ut på tiden en hel vecka utan resultat.⁵⁰ På sin väg från Moskva till Sachsen via Prag stannade Radek till i Warszawa, där han inför tjänstemän på den sovjetiska legationen tydligen uttryckte sin låga värdering av de tyska socialdemokraternas revolutionära potential och sin pessimism inför den förestående striden.⁵¹ Nu kände sig emellertid den tyska regeringen och Reichswehr starka nog för att ta itu med det faktum att kommunisterna hade inträtt i den sachsiska koalitionsregeringen. Den 20 oktober sändes ett ultimatum till den sachsiska regeringen om att upplösa de 'proletära hundradena'; och när detta avvisades utfärdades marschorder. Samma dag som ultimatumet utfärdades kom *Rote Fahne* åter ut, i tid för att innehålla en artikel av Brandler som uttryckte övertygelsen att Tysklands arbetare 'inte kommer att tillåta att det sachsiska proletariatet slås ner'. Artikeln slutade: 'Denna gång står allt på spel.' Reichswehr hade gjort vad Brandler ryggat tillbaka inför: man hade fastställt den tidpunkt då kommunisterna antingen måste handla eller bekänna sin maktlöshet.

Över hela Tyskland försattes nu de kommunistiska medlemsorganisationerna i larmberedskap och avvaktade signalen för upproret. Trogen sin övertygelse att den nödvändiga inledningen till en framgångsrik revolution var att säkra samarbete med SPD:s vänsterflygel, tillbringade Brandler söndagen den 21 oktober vid en konferens för arbetarorganisationer i Chemnitz, där han manade till generalstrejk för att göra motstånd mot Reichswehrs förestående invasion. Talet mottogs dock utan entusiasm av de icke-kommunistiska arbetarna. En av de social-

* *Internationale Presse-Korrespondenz*, den tyska upplagan av den veckotidning Komintern grundat år 1921. Utgavs även på franska och engelska. Idag en trotskistisk tidskrift utgiven på flera språk.

⁴⁷ *Inprekorr*, No. 153, 28 september 1923, sid. 1318; No. 155, 2 oktober 1923, sid. 1327-28.

⁴⁸ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 24.

⁴⁹ *Inprekorr*, No. 162, 12 oktober 1923, sid. 1370. Liknande gillande uttrycktes i Moskva; *Izvestija*, 18 oktober 1923, innehöll en bild på de tre kommunistiska ministrarna.

⁵⁰ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 63; G. Zinovjev, *Probleme der Deutschen Revolution* (Hamburg, 1923), 72.

⁵¹ G. Besedovskij, a.a., sid. 130-35. Radek åtföljdes av Larissa Reisner, Raskolnikovs unga och vackra hustru. (Raskolnikov var hjälten från den sovjetiska attacken mot Enzeli i maj 1920 (se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 269-70), och senare sovjetisk minister i Afghanistan.) Larissa Reisner hade kommit till Radek i Moskva i september 1923 och bett om hans hjälp för att få aktivt Partiarbete i Tyskland; reste med honom till Sachsen och var hans fru eller älskarinna fram till sin plötsliga död 1927. (K. Radek, *Portrety i Pamflety*, 5971.) Hon har givit en impressionistisk bild av händelserna i Hamburg på hösten 1923. (L. Reisner, *Sobranie Sotjinenii* (1928), ii, 5-77.) (Hennes reportage från Hamburg-upproret har nyligen översatts och getts ut på engelska: Larissa Reisner, *Hamburg at the barricades and other writings on Weimar Germany*, Pluto Press, London 1977. Ö. anm.)

demokratiska ministrarna i koalitionsregeringen hotade att lämna konferensen om förslaget drevs igenom. De sachsiska socialdemokraterna ville inte ha något inbördeskrig med Reichswehr, och de sachsiska kommunisterna hade ingen tilltro till sin förmåga att agera ensamma. Kravet på generalstrejk begravdes artigt genom en överenskommelse om att bilda en kommission för att studera förslaget.⁵² Brandler drog den logiska slutsatsen och avblåste det planerade upproret. Radek och de andra Kominterndelegaterna var inte närvarande i Chemnitz, men accepterade beslutet.⁵³ De kurirer som hade väntat för att till förväntansfulla kommunister över hela Tyskland föra ut ordern om handling, sändes nu ut för att återkalla förberedelserna. Men genom ett tragiskt misstag, som aldrig har blivit tillfredsställande förklarad, lämnade två medlemmar ur partiets centralkommitté, Thälmann och Remmele, Chemnitz innan konferensen hade avslutats med intrycket att konferensens framgång redan var avgjord och gav därför, när de på kvällen den 22 oktober anlände till Hamburg, signal till att upproret skulle börja. Tidigt nästa morgon, medan Reichswehr utan motstånd avancerade mot Dresden för att avsätta koalitionsregeringen, attackerade och ockuperade några få hundra kommunister i Hamburg åtskilliga polisstationer, lade beslag på deras vapenförråd, förblev under fyrtioåtta timmar herrar över en del av staden och kämpade förtvivlat mot polisen och de trupper som snabbt anlände för att krossa detta lilla uppror.⁵⁴ I Sachsen manade Radek fortfarande förgäves till generalstrejk.⁵⁵ Den 24 oktober 1923 fortsatte *Pravda* att förutspå en generalstrejk i Tyskland och tillkännagav nästa dag något försenat att 'Oktoberrevolutionens sexårsdag sammanfaller med början till liknande oktoberdagar i Europas centrum'. Utan att låta sig avskräckas av dessa djärva förutsägelser arresterade Reichswehr Zeigner, avsatte hans regering och installerade en guvernör som skulle styra Sachsen. De kommunistiska ledarna flydde till Berlin. Så slutade den tyska Oktoberrevolutionen. *Rote Fahne* blev åter indragen, och kort därefter förklarades KPD illegalt. Repressalierna blev dock inte särskilt allvarliga. Ledarna låg lågt och förblev i frihet. Några få dagar senare iscensatte Hitler sin berömda kupp i München* och säkrade tillfälligt stöd från Ludendorff. Detta visade sig vara ett allvarligare hot mot regeringen än KPD:s alla ansträngningar. Efter viss vacklan visade sig dock Reichswehr vuxet dessa påfrestningar på sin lojalitet, och i mitten av november hade ordningen återupprättats över hela Tyskland. Seeckt var situationens herre.

Det misslyckade kommunistiska upproret hade fått en del återverkningar i Polen. Några få dagar innan upproret ägde rum, inträffade en mystisk explosion i Warszawas fästning,⁵⁶ ett

⁵² En kort redogörelse från Chemnitzkonferensen finns i *Inprekorr*, No. 164, 22 oktober 1923, sid. 1398; en fullständigare och senare finns i A. Thalheimer, a.a., sid. 26-27. Brandler uppgav senare att arbetarna, 'inte bara socialdemokrater, utan också kommunister', var emot att gå till handling. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 232-33.)

⁵³ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse* (Hamburg, 1924), sid. 5; *Trinadtsati S"ezd Rossiiskoi Kommunistitsjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 356-57, tillägger detaljen att delegaterna vägrade gå med på Brandlers erbjudande om att avgå. Enligt H. von Dirksen, *Moskau, Tokio, London* (Stuttgart (u.å.) [1949]), sid. 63, bodde Radek vid tiden för krisen i Sachsen under antaget namn på ett hotell i Dresden.

⁵⁴ En ingående redogörelse för upproret i Hamburg finns i *Voprosy Istorii*, No. 11, 1948, sid. 13-23. Enligt denna redogörelse genomfördes upproret av stridsavdelningar bestående av partimedlemmar, allt som allt uppgående till 1.300 man och med några dussin gamla pistoler. Det fanns 15 'röda hundraden' i Hamburg, men dessa hade praktiskt taget inga vapen och deras utbildning var 'mycket klen'. De deltog uppenbarligen inte på allvar i striderna.

⁵⁵ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 6-8.

* Hitlers kuppöversök genomfördes den 8-9 november 1923 i München. Syftet var att, med det nazistiska partiet i ledningen, genomföra 'en nationell revolution' över hela Tyskland. Även om kuppen misslyckades, så bidrog den till att göra Adolf Hitler nationellt känd. I den följande rättegången fortsatte Hitler att bygga upp sin ställning som politiker genom att vädja till nationalistiska stämningar. För kuppöversöket dömdes han 1924 till fem års fängelse, men frigavs redan i december samma år.

⁵⁶ Ursprunget till detta och andra bombdåd i Warszawa har aldrig blivit tillfredsställande förklarad. Enligt en något förvirrad redogörelse i G. Besedovskij (a.a., sid. 103-06, 125-29), ombesörjdes de av GPU:s agent vid den

uppror bröt ut i Krakow och en våg av strejker, innefattande en järnvägsstrejk, spred sig över stora delar av landet.⁵⁷ Den 28 oktober 1923, innan oroligheterna hade dött ut, anlände Kopp till Warszawa. I Reval och Riga hade han nått fullständig framgång: de estniska och lettiska regeringarna hade givit de mest fullständiga garantier för att de inte skulle intressera sig för vad som hände i Tyskland, och för sin beredvillighet att underlätta godstrafiken mellan Tyskland och Sovjetunionen. Då Kopp anlände till Warszawa befann sig emellertid den tyska revolutionen mitt uppe i sitt nederlag. Läget förblev oklart under några dagar, och samtalen mellan Kopp och Polens vice utrikesminister Seyda⁵⁸ förflöt under hjärtlig stämning; kanske för att det inte längre fanns något verkligt problem att dryfta. Seyda förnekade att den polska regeringen skulle ha någon avsikt att ingripa i tyska angelägenheter, eller att störa gods- trafikerna mellan Sovjetunionen och Tyskland. Han såg dock ingen anledning till att ge något formellt, skriftligt löfte. Under tiden hade Rajeviskij uppenbarligen privata samtal, som lovade väl, med national-demokratiska politiker om Ostpreussens framtid. Men innan man hade nått något beslut stod det dock klart att de tyska kommunisternas nederlag var fullständigt och oåterkalleligt. Revolutionen i Tyskland stod inte längre på dagordningen. Grunden för överläggningarna hade försvunnit, och Kopp kallades plötsligt tillbaka till Moskva. För att hålla skenet uppe hyllades Seydas muntliga försäkringar som frukten av en framgångsrik diplomatisk aktion.⁵⁹

Den historiker som skall förklara motsägelserna mellan å ena sidan den politik som de bolsjevikiska ledarna drev genom Komintern och KPD, och å andra sidan den politik de drev genom Sovjetregeringens förmedling, kan på denna punkt slås av ännu en lika förbryllande motsägelse. 1923 års händelser avslöjade nämligen en märklig kontrast, som mycket väl kan ha förbryllat även de sovjetiska ledarna, mellan de sovjetisk-tyska förbindelserna och relationerna med den övriga västvärlden. De västliga makterna, i synnerhet Storbritannien, var ytterst känsliga för varje misstanke om propaganda eller verksamhet ämnad att misskreditera och undergräva deras myndighet, och höll offentligt och högljutt Sovjetregeringen ansvarig för Kominterns olovliga verksamhet. Den tyska diplomatin däremot förblev under hela 1923 utåt sett likgiltig inte bara inför de mest uttalade fördömanden av den tyska, regeringen som inflytelserika personer gjorde i Moskva, utan också inför den uppvigling och de aktiva förbindelser till uppror i Tyskland som utfördes av Kominterns män. Den tyske ambassadören

sovjetiska legationen i Warszawa. Å andra sidan kan de knappast ha genomförts utan organiserat polskt deltagande. I en tid av häftiga och våldsamma fraktions-strider mellan anhängare till Pilsudski och de polska nationaldemokraterna (republikens president, Narutowicz, mördades i december 1922 av en nationaldemokrat), är det tänkbart att GPU kan ha samarbetat både med den ena eller med bägge dessa fraktioners underjordiska organisationer för att planera våldsdåd. Det polska kommunistpartiet, eller i varje fall dess ledare under denna period (Warski, Walecki och Kostrzewa, vilkas synsätt och politik liknade Brandlers i Tyskland, och som kraftigt motsatte sig terror), förefaller dock inte ha varit inblandat. Ett försök sägs ha gjorts att rekrytera 300 polska kommunister 'för att bilda en militär avdelning'. Men 'ansvarsfulla polska kommunister, medlemmar av centralkommittén', protesterade över att GPU:s agent i Warszawa (Loganovskij, också han polack) 'demoraliserar partiavdelningen i Warszawa genom att dra in den i sina kriminella sammansvärjningar'; och förklarade att 'det är mycket naivt att tro att man kan provocera fram en terrorkamp mellan de polska borgerliga partierna med sådana metoder'. (Ibid., 105-06.) En ytterligare komplikation var att både Dzerzjinskij, GPU:s chef, och hans ställföreträdare Unslicht var polacker. Dzerzjinskij stödde den dåvarande ledningen inom det polska kommunistpartiet och var emot terrorverksamhet, en verksamhet som dock stöddes och leddes av Unslicht. Efter fiaskot i oktober 1923 kom denna meningsskiljaktighet upp inför politbyrån, som utsåg en undersökningskommission. (Ibid., sid. 116-17, 131-32.) Radek delade Dzerzjinskijs uppfattning.

⁵⁷ Vid Kominterns femte kongress i juni 1924 anklagade Zinovjev det polska partiet för att ha förhållit sig passivt vid tiden för resningen i Krakow i oktober 1923. Den polske talesmannen replikerade att denna resning hade kommit helt oväntat, och hävdade att den påföljande generalstrejken hade proklamerats 'under dess inspiration'. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 100, 285-878)

⁵⁸ Strax före Koppas ankomst hade Dmowski, nationaldemokraternas ledare, blivit utrikesminister och deltog inte själv i överläggningarna.

⁵⁹ För källorna om Koppas uppdrag, se sid. 211, not 45 ovan.

i Moskva framförde för formens skull en del protester mot Radeks illegala besök i Tyskland och besvarades med lika formella förnekanden.⁶⁰ Därvid fick frågan förbli. De tyska myndigheternas lugn och overksamhet, jämfört med de brittiska myndigheternas lättretlighet, kunde knappast förklaras av en större känsla av säkerhet. Hur säker Reichswehr än må ha varit på sin förmåga att kväsa ett kommunistiskt uppror, så både föreföll och var det bolsjevikiska hotet år 1923 mot den tyska regimens stabilitet större än hotet mot Storbritanniens herravälde i Centralasien eller Indien. Skillnaden låg huvudsakligen i det faktum, att medan västmakterna såg föga av egen fördel med att upprätthålla officiella förbindelser med Sovjetunionen (Förenta Staterna hade fortfarande inga officiella relationer av något slag, och många i Storbritannien skulle varit glada över att få bryta de förbindelser som handelsavtalet från 1921 innebar), så hade Tyskland tvingande moraliska och materiella skäl till att hålla Rapallopolitiken intakt. Tyskland var därför också ense med Sovjetregeringen om att acceptera den bekväma fiktionen om åtskillnad mellan denna regerings officiella uppträdande och Kominterns och KPD:s hemliga komplotter. Till en del måste detta också tillskrivas andra, mer trängande bekymmer i Tyskland av år 1923, samt den notoriska splittringen och intrigerna inom den tyska regeringsapparaten. Reichswehr, som antagligen visste mest om de hemliga kommunistiska sammansvärjningarna, var samtidigt det organ som var mest intresserat av vänskapliga relationer med Sovjetregeringen. Och Reichswehr hade för vana att fatta sina egna beslut och därefter säkra godkännande av dessa. På så sätt kom det sig, att medan Komintern på hösten 1923 var sysselsatt med att planera den proletära revolutionen i Tyskland, etablerade Brockdorff-Rantzau som tysk ambassadör i Moskva nära och förtroliga förbindelser med Tjitjerin, och byggde åt sig upp en viktig diplomatisk ställning. Och trots att Krestinskij, Sovjets ambassadör i Berlin, faktiskt var medlem av den politbyråkommitté som förberedde den tyska revolutionen, så kunde han icke desto mindre stanna kvar på sin post under ytterligare sju fruktbara år. Och den 7 november 1923 fanns Krasin bland deltagarna i en storslagen mottagning på den sovjetiska ambassaden i Berlin för att fira bolsjevikrevolutionens årsdag, en mottagning som bevistades av ett stort sällskap tyska regerings-tjänstemän, bankirer och industrimän.⁶¹ Det misslyckade kommunistiska upproret fjorton dagar tidigare utgjorde sannolikt inte något samtalsämne vid denna mottagning. Inte heller var antagligen någon av de närvarande, förutom ambassadören själv, medveten om att just denna dag var det datum som sex veckor tidigare av politbyrån hade fastställts för den tyska revolutionens utbrott. Under hela år 1923 fortsatte de hemliga sovjetisk-tyska överenskommelserna att utvecklas: En ledande rysk kemist, en 'expert' i Sovjetregeringens tjänst, berättar om en månads besök i Berlin på sommaren 1923, och om en tysk kommunist besök i Moskva samma år, i samband med tyska planer på att upprätta en fabrik för tillverkning av giftgas i Sovjetunionen.⁶² Gränslinjen mellan de olika nivåer på vilka de tysk-sovjetiska förbindelserna fördes – den diplomatiska, den militära och den revolutionära nivån – förefaller under denna kaotiska period ha accepterats nästan lika villigt av den tyska som av den sovjetiska regeringen.

Det dröjde en tid innan omfattningen av nederlaget i Tyskland klargjordes för det tyska partiets vanliga medlemmar, vilka hade varit ovetande om de fantastiska förhoppningar man hade hyst i Moskva, och om de anspråksfulla beslut man där hade fattat. Inga omedelbara slutsatser drogs av fiaskot med det 'tyska Oktober' eftersom det inte ansågs som ett sådant,

⁶⁰ G. Besedovskij, a.a. (sid. 136-37), där protesternas existens är väl styrkta, men samtidigt broderas ut med några osannolika anekdoter. Om övrig diplomatisk notväxling mellan Tyskland och Sovjet under denna tid, se G. Hilger and A. Meyer, *The Incompatible Allies* (N.Y., 1953), sid. 124-25.

⁶¹ L. Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* (u.å. [1929]), sid. 220-22.

⁶² V.N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), sid. 381-86. Se också *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 477-78.

och till och med ledarna verkade för tillfället ha starka skäl att skjuta upp en granskning.⁶³ Den 3 november 1923 avgav Brandler en rapport inför KPD:s centralkommitté. Han medgav att avblåsandet av upproret – ‘för vilket först och främst jag bär och godtar ansvaret’ – hade orsakat ‘något av en chock för partiet’. Han förespråkade ‘en omorientering av partiet’ (eftersom det nu hade förklarats olagligt), och talade om proletariats diktatur som det enda alternativet till ‘fascismens diktatur’. Temat i den resolution som skrivits av honom själv och Radek⁶⁴ och som han presenterade inför kommittén, var ‘fascismens seger över Novemberrepubliken’; den huvudsakliga innebörden i händelserna under de gångna fjorton dagarna låg i SPD:s nederlag och bankrutt som Weimarrepublikens förkämpe, snarare än i ett nederlag för KPD. Resolutionen slutade med den traditionella maningen att ‘förbereda kampen för den proletära diktaturen’, och antogs med 40 röster mot 13. Vänsterflygeln förblev oförsonligt inställd, men var fortfarande oförmögen att rubba Brandlers och Radeks auktoritet.⁶⁵ I den fortsatta diskussionen visades emellertid mindre skonsamhet mot de gångna misslyckandena. En brytning uppstod inom KPD:s centralkommitté, där vänsterns angrepp till sist började få effekt, och en ny central grupp bildades som förenade sig med vänstern i kritiken av Brandler och högerledningen. När striden en gång väl hade inletts, var det svårt att undgå följande dilemma. Om beslutet att inte gå till strid i oktober hade varit riktigt, då hade den enhetsfrontspolitik som KPD-ledarna under Kominterns överinseende fört under de två senaste åren varit ett misslyckande. Om den motsatta uppfattningen segrade, att man genom vacklande ledning i oktober hade missat ett exempellöst tillfälle till att genomföra en segerrik revolution – ja, då var det ansvar som föll på Brandler och partihögern ån större. Den 7 december 1923 manade Brandler och Thalheimer till diskussion inom partiet för att nå enhet på basis av resolutionen från den 3 november.⁶⁶ Men det var för sent. Makthavarna i Moskva, som hittills varit angelägna att endast plåstra över sprickorna i det tyska partiet, hade nu, av egna skäl, beslutat att driva saken till ett avgörande.

Under de avgörande veckorna i Tyskland hade Kreml kraftigt tyngts av andra bekymmer. Samma oktober då den tyska revolutionära rörelsen kulminerade och bröt samman, hade Trotskijns två brev till politbyrån och de 46:s plattform plötsligt fort de häftiga meningsskiljaktigheterna inom det ryska partiet upp till ytan. Den stora partidebatten hade inletts. Ingen – inte ens Trotskij – var dock ännu beredd att föra in frågan om ansvaret för det tyska nederlaget i denna debatt; och denna attityd av försiktig självbehärskning fortsatte under hela november månad 1923. Moskvans bedömning av fiaskot i Tyskland i oktober 1923 var emellertid så förbunden med krisen inom det ryska partiet att objektiva uttalanden snabbt blev omöjliga, och hela frågan omgavs snart av en häuva av stridigheter och förvirring genom vilken historikern försiktigt måste bana sig väg.

Allmänt talat kunde man ha två uppfattningar om nederlaget i Tyskland: antingen att det tyska proletariats inte hade varit moget för revolution när signalen ljöd; eller att betingelserna för en framgångsrik revolution hade varit för handen, men hade missats eller förstörts genom ledarnas misstag. Den första uppfattningen var uppenbarligen den Stalin intog före misslyckandet i oktober, och som Radek och Brandler hade både före och efter oktober. Denna uppfattning förnekade att man kunde jämföra den situation som KPD stod inför i oktober 1923 med den situation i vilken bolsjevikerna befunnit sig sex år tidigare. Ett sådant för-

⁶³ Detta medgavs av Radek (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 12).

⁶⁴ Enligt Zinovjev började Radek ‘uppfinna en hel filosofi’ för att rättfärdiga högerens ‘opportunistiska uppträdande’. (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partii (Bol'shevikov)* (1924), sid. 171.)

⁶⁵ Den mest fullständiga redogörelsen för sammanträdet och texten till Brandlers tal finns i *Die Internationale*, vi, No. 18 (15 november 1923), sid. 516-30. Resolutionstexten finns i *Inprekorr*, No. 172, 7 november 1923, sid. 1457-60

⁶⁶ *Die Internationale*, vii, No. 2-3 (28 mars 1924), sid. 135-36.

nekande fanns underförstått i Stalins brev i juli på den anti-fascistiska dagen,⁶⁷ och framfördes senare explicit av Brandler när denne, i sitt försvar inför Kominterns femte kongress, påpekade att det inte hade funnits någon 'arbetararistokrati' i Ryssland.⁶⁸ Den slutsats som kunde dras av denna uppfattning, var att den huvudsakliga skulden inte vilade på KPD:s ledning, som hade tillrätt försiktighet, utan på den ryska politbyrå som hade beslutat om revolutionär aktion. Men eftersom Radek och Brandler, om än motvilligt, hade godtagit beslutet att skrida till handling, och varit de främsta redskapen i försöket att genomföra detta, så var deras ställning nu ytterst svag. Stalin, som vid den tiden inte hade tagit ställning mot majoritetens beslut, var nu än mindre benägen att gå emot den förhärskande inställningen; under hela den tid då partilinjens ifrågasattes förblev han tyst.

Den andra uppfattningen hade sin mest uttalade förkämpe i Trotskij, som också hade varit den mest entusiastiske förespråkaren för att gå till revolutionär aktion. Trotskij vidhöll att en revolutionär situation hade rått i Tyskland från maj, eller åtminstone från juli 1923, till november – då Seeckt slutligen befäste sin makt. Politbyråns beslut hade därför varit helt korrekt. Felet låg på annat håll:

Om det Tyska Kommunistpartiet ofördröjligen hade ändrat tempot i sitt arbete, och helt och fullt utnyttjat de fem eller sex månader historien gav det för att genomföra politisk, organisatorisk och teknisk förberedelse för att gripa makten, så kunde utgången ha blivit en helt annan än det vi bevittnade i november. ... Proletariatet borde ha fått se ett revolutionärt parti i aktion, direkt på marsch mot erövrandet av makten. Istället fortsatte partiet sin tidigare propagandapolitik, om än i större skala.⁶⁹

I sin senare och mer berömda artikel från september 1924, *Lärdomar av Oktober*, beskrev Trotskij tillfället som 'en demonstration i den klassiska stilen ... av hur det är möjligt att låta en exceptionell revolutionär situation av världsomfattande historisk karaktär gå sig ur händerna'.⁷⁰ Denna uppfattning betonade parallellen mellan oktober 1917 och oktober 1923 för att övertyga KPD:s ledare om att de hade missat ett unikt tillfälle till handling. Ett märkligt drag i Trotskijs inställning vara att han, trots sin uppfattning om misslyckandets orsaker, förblev personligt förbunden med KPD:s högerledarskap, i synnerhet med Brandler, och fientlig gentemot vänsterflygeln vars åsikter, både före och efter händelserna i oktober, långt mer överensstämde med hans egna. Fastän han var i grunden oense med Radek vad gällde dennes analys av den tyska situationen, var han överens med honom i en viktig praktisk fråga: han såg ingenting att vinna på att avsätta KPD:s högerledning till förmån för vänstern.

Ställd inför dessa oeniga uppfattningar hade Zinovjev, som nu var Kominterns obestridde ledare, en del svårigheter att inta en klart definierad position. Diskussionen i Moskva före oktober hade visat hans motvilja mot Radek och Brandler. Men han hade inget färdigt alternativ att föreslå, och partistridens krav gjorde honom obenägen att godta Trotskijs analys. Mellan den 12 oktober och den 1 november 1923 publicerade *Pravda* en serie på tio artiklar av Zinovjev under huvudrubriken Den tyska revolutionens problem. De var konventionella i ton och innehåll och förebådade ingen förändrad inställning. De första sex skrevs och publicerades innan krisen i Sachsen kom till ett avgörande. Den första hyllade optimistiskt den förestående tyska revolutionen:

Endast en kort tidsrymd, och det kommer att stå klart för var och en att höstmånaderna 1923 var en vändpunkt inte bara i Tysklands historia, utan därigenom också för hela mänskligheten. Med

⁶⁷ Se sid. 21 ovan. Om Stalins inställning under diskussionerna i augusti och september, se sid. 24-25 ovan.

⁶⁸ *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), 1, 228. Om 'arbetararistokratin', se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 204-06.

⁶⁹ L. Trotskij, *Novyi Kurs* (1924), sid. 42. Den artikel som innehöll denna passage publicerades inte i pressen, och kom ut för första gången i mitten av januari.

⁷⁰ Trotskij, *Sotjinenija*, iii, i, s. xii.

skälvande hand vänder det tyska proletariet det viktigaste bladet i historien om arbetarklassens världsomspännande kamp. Timmen slår. Ett nytt kapitel har inletts i den proletära världsrevolutionens historia.

Den femte artikeln hävdade att, trots svårigheter, 'så kommer det tyska proletariet att hålla sig kvar vid makten' – en hänsyftning på Lenins berömda skrift från september 1917, *Kommer bolsjevikerna kunna behålla statsmakten?*.^{*} Den sjätte diskuterade 'den tyska revolutionens akilleshäls' – faran av utländsk intervention – men gav, i enlighet med den officiella sovjetiska politiken, ingen antydning om militär hjälp från Sovjetunionen. Den sjunde artikeln, skriven den 22 oktober (dagen efter Chemnitzkonferensens misslyckande), hävdade att 'det råder inte minsta tvivel om att det Tyska Kommunistpartiet i stort sett har tillämpat enhetsfronttaktiken med stor framgång', och att 'invändningarna från "vänster"-kommunisterna ... skjuter över målet'. Inte förrän i den tionde och sista artikeln, publicerad den 1 november med underrubriken *Inga illusioner*, berördes de katastrofala nederlagen i Sachsen och Hamburg. Analysen var att 'SPD öppnade vägen för fascisterna för ett "fredligt" erövrande av makten'; koalitionsregeringen i Sachsen hade på grund av socialdemokraternas obstruktion 'inte varit förmögen att genomföra' de uppgifter den hade givits. Detta var ett bekräftande av den uppfattning som vid denna tid intogs av Brandler och KPD:s högerflygel. Ingen kritik antydes mot KPD:s ledning, vare sig i artiklarna eller i det förord som skrevs den 2 november för en översättning som skulle publiceras som pamflett i Tyskland.⁷¹

När katastrofens verkliga omfattning undan för undan uppenbarades, uppstod dock en kritisk stämning såväl i Moskva som i Berlin. Det första tecknet var ett brev från EKKI:s presidium till KPD:s centralkommitté, som anklagade ledarna för att ha misslyckats att utnyttja läget i Sachsen till startpunkten för en väpnad aktion, och för att ha 'förvandlat deltagandet i den sachsiska regeringen till en banal regeringssamverkan med socialdemokraterna'.⁷² I november upprepade Zinovjev denna kritik offentligt i en efterskrift som skyndsamt lades till i den tyska översättningen av hans artiklar ur *Pravda*, och hänvisade till 'partiets misstag'. Detta var ett indirekt tillkännagivande av att Zinovjev nu avskiljde sig från Radek och Brandler. För tillfället undveks dock ett öppet angrepp, och kritikens effekt tunnades ut av den avslutande anmärkningen att 'det tyska partiets enighet måste *under alla förhållanden* säkras'.⁷³ Zinovjevs nya linje kan med en tänkbar gissning förbindas med Maslow, som under händelserna i Tyskland hade kvarhållits i Moskva. Den granskning av Maslows partiarbete som utfördes av en partikommission, vilket var förevändningen för att hålla honom kvar i Moskva, förefaller ha varit ytlig. Trots att utredningen formellt fortfarande pågick, 'ändrade sig stämningen plötsligt' i november, då Zinovjev 'behandlade Maslow på ett vänskapligt sätt, och ofta

* Denna skrift skrevs strax innan Oktoberrevolutionen och tillbakavisade kritikernas påståenden om att bolsjevikerna inte skulle kunna gripa statsmakten, eller åtminstone inte skulle kunna behålla den. I detta sammanhang behandlar den också en del av de problem Lenin förutsåg för tiden omedelbart efter ett revolutionärt maktövertagande. Skriften finns i svensk översättning i: Lenin, *Valda Verk i tre band*, Progress Förlag, Moskva 1974; band 2, sid. 335-373.

⁷¹ Skriften publicerades som G. Zinovjev, *Probleme der Deutschen Revolution* (Hamburg, 1923). Den tyska översättningen av artiklarna trycktes också i *Inprekorr* under flera dagar mellan 19 oktober och 12 november. Förordet publicerades i No. 51, 15 januari 1924, sid. 33-34. [Gavs även ut på svenska under titeln *Den tyska revolutionens problem* – Red]

⁷² Detta brev citerades av Zinovjev vid den trettonde partikonferensen i januari 1924. (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'shevikov)* (1924), 170-71.) Zinovjev skämtade över det faktum att både Trotskij och Clara Zetkin hade godkänt det. Dess exakta datum kan inte fastställas, men enligt Zetkin sändes det iväg 'innan vi hade ingående rapporter, när vi inte hade någonting'. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 62.)

⁷³ G. Zinovjev, a.a., sid. 105-09. Efterskriftens datum är något osäkert, men med ledning av inre bevis kan det dateras till en senare tidpunkt än förordet av den 2 november. Efterskriften publicerades inte i *Pravda* eller *Inprekorr*, men publicerades tillsammans med de tre sista artiklarna i *Kommunistitjeskij Internatsional*, No. 28-29, 1 december 1923, sp. 7511-14.

rådslog med honom om tysk politik'.⁷⁴ Det var ungefär vid denna tid som Maslow skrev en artikel om '*Det sachsiska experimentet och dess lärdomar*' som Zinovjev, fastän den inte publicerades förrän två månader senare, utan tvekan kände till. Artikeln var ett totalt angrepp på KPD-ledarnas inträde i den sachsiska koalitionsregeringen, och fällde omdömet att 'ett parti, inte längre ungt, underskattade en revolutionär situation, lyckades inte göra sin egen styrka gällande, och bedömde felaktigt det socialdemokratiska partiet som ett revolutionärt parti, eller åtminstone som ett parti mottagligt för att revolutionariseras'.⁷⁵ Ur Zinovjevs synvinkel var Maslows förtjänst att han, eftersom han tillhörde KPD:s vänsterflygel, var en svuren fiende till Brandler och därmed också till Radek, samt att han också var fiende till Trotskij. Omvänt var Zinovjev den enda ryske ledare (eftersom Stalin inte spelade någon självständig roll i den tyska frågan) till vilken Maslow kunde vända sig för att få stöd.

Zinovjev fortsatte under en tid att slingra sig och förhålla frågan. I en artikel i *Pravda* den 23 november 1923 antog han reservationslöst Maslows linje. Han gick till direkt angrepp mot den formel som, på inspiration från Radek, hade införlivats i KPD:s resolution av den 3 november, och som sammanfattade händelserna i oktober som 'fascismens seger över Novemberrepubliken'. Seeckt, hävdade han nu, var ingen fascist utan 'den tyske Koltjak'.* På samma sätt som Kerenskij så kallade 'revolutionära demokrati' 'bit för bit hade sålt makten till den militära reaktionen, företrädd av Kornilov, Aleksejev och Koltjak', så hade de tyska socialdemokraterna sålt makten till Seeckt. Långt ifrån att vara motsatser, så var 'Seeckts diktatur' och 'Novemberrepubliken' två sidor av samma mynt. Socialdemokraterna hade inte besegrats, de hade bara visat sin rätta färg. Följande dag anklagade en osignerad ledare i *Pravda* de tyska socialdemokraterna för att alliera sig med Seeckts 'Koltjak-regim' mot de kommunistiska arbetarna. Sensmoralen av denna analys var klar. KPD skulle inte tillåtas dölja sitt eget nederlag som 'Novemberrepublikens' nederlag, och kortsyntheten hos dem som hade förespråkat alliansen med socialdemokraterna brännmärktes som katastrofens orsak.⁷⁶ Zinovjev gjorde dock halt inför kravet på att KPD-ledningen skulle bytas ut. Och ett par dagar senare försökte han, kanske skrämmd av sin egen djärvhet, sopa igen spåren efter sig. Den 1 december 1923 tryckte *Pravda* en lång artikel av honom med rubriken *Den internationella revolutionens andra våg*. Dess huvudsyfte var att ursäkta Kominternledarna deras misstag att övervärdera den tyska revolutionens utsikter. Detta uppnåddes genom citat från Lenin, vilken på hösten 1918 – liksom sina efterföljare fem år senare – trodde att 'historien hade påskyndat sina steg' utmed vägen mot världsrevolutionen. Artikeln andades en konventionell och föga övertygande optimism, och framförde ingen kritik mot KPD eller dess aktuella ledning. Således gick man in i december månad 1923 utan att vare sig Zinovjev eller Stalin hade bundit sig i den tyska frågan. Bägge väntade för att se hur denna pinsamma och känsliga fråga bäst kunde utnyttjas i den ryska partistriden, som nu närmade sig sitt öppna stadium. Men medan Stalin dolde sin tveksamhet i en upphöjd och gåtfull tystnad, så förrådde Zinovjev sig med en flod av emfatiska, vacklande och ibland motsägelsefulla uttalanden. Enligt Radek

⁷⁴ R. Fischer, a.a., sid. 360, 363; att Zinovjev inte ingrep i kommissionens arbete tillskrivs här rädsla inför Stalin, men berodde mer sannolikt på Zinovjevs egna beslut: han band sig inte slutgiltigt förrän i mitten av december och försökte under tiden hålla alla vägar öppna. Förordet till G. Zinovjev, a.a., innehåller en referens till 'en av våra gamla kamrater från Tyskland' som beskrev affären i Sachsen som 'ett stort och kanske ödesdigert misstag'. Denne kamrat var utan tvekan Maslow.

⁷⁵ Denna artikel införlivades i en längre, publicerad i Kominterns officiella tidskrift i januari 1924, med en fotnot som förklarade att den var skriven 'vid början av november 1923'. (*Kommunisttjjeskij Internatsional*, No. 1, 1924, sp. 469-90.)

* *Aleksandr Koltjak*, tsarrysk amiral. Blev senare (1918-19) en av de främsta militära ledarna för 'de vitas' kontrarevolution och terror (inbördeskriget).

⁷⁶ En översättning av Zinovjevs artikel av den 23 november publicerades i *Inprekorr* (No. 182, 20 december 1923, sid. 1540-42), direkt följd av en replik från Thalheimer, som försökte vederlägga jämförelsen mellan Seeckt och Koltjak, och återupprätta linjen från resolutionen av den 3 november.

ansåg Zinovjev så sent som den 7 december, då Kominterndelegationen återvände till Moskva från Tyskland, att inga förändringar skulle göras inom KPD:s centralkommitté.⁷⁷

Vad som drev saken till ett avgörande var en upptäckt som hädanefter skulle komma att spela en viktig och demoraliserande roll i Kominterns angelägenheter. Plötsligt hade det blivit uppenbart att de utländska kommunistpartierna, oskiljaktigt förenade med Moskva genom Kominterns organ, inte skulle förbli opartiska inför de dramatiska meningsskiljaktigheter inom det ryska partiet som nu inte längre kunde döljas inför dem. Och om det förhöll sig så, så var det lika uppenbart att splittringar inom de utländska kommunistpartierna (sådana som de inom det tyska partiet – det viktigaste av dem alla – i frågan om oktoberfiaskots orsaker) skulle kunna utnyttjas till fördel för den ena eller andra sidan i den inhemska ryska parti-striden. Zinovjev var inte först med denna upptäckt. Den 13 december 1923 höll Radek, nyligen återkommen från Tyskland, ett tal inför ett partimöte i Moskva i vilket han anmärkte att om majoriteten inom det ryska partiets centralkommitté vände sig mot Trotskij, så skulle en majoritet av de tyska och polska partierna vända sig mot denna centralkommitténs majoritet.⁷⁸ Ungefär samtidigt verkade ett brev från det polska kommunistpartiets centralkommitté bekräfta denna analys, åtminstone vad gäller det polska partiet. Det avgörande avsnittet löd:

Den centrala punkten i den nuvarande krisen inom det Ryska Kommunistpartiet består av meningsskiljaktigheter mellan RKP:s majoritet och kamrat Trotskij. Vi vet att dessa meningsskiljaktigheter är förbundna med komplicerade problem om socialismens uppbygge, och vi kan inte bedöma dessa skiljaktigheter vad gäller den ekonomiska politiken. Endast en sak står helt klar för oss: kamrat Trotskij's namn är för vårt parti, för hela Internationalen, för hela det revolutionära världsproletariatet, oskiljaktigt förbundet med den segerrika Oktoberrevolutionen, med Röda armén, med kommunismen och världsrevolutionen.

Vi kan inte tillåta möjligheten av att kamrat Trotskij skulle kunna komma att stå utanför RKP:s och Internationalens ledarkrets. Icke desto mindre är vi oroade av tanken att tvisterna kan komma att gå utöver ramarna för de konkreta problem som diskuteras, och en del offentliga uttalanden från ansvariga partiledare ger anledning till den största oro.⁷⁹

De ryska ledarna blev bestörta. Om Trotskij och oppositionen skulle få stöd från delar av de utländska kommunistpartierna, så var det trängande nödvändigt att på samma håll också söka stöd för den officiella linjen. Från mitten av december och framåt kastades alla hämningar åt sidan och kampanjen mot Trotskij började ta fart.⁸⁰ Händelser inom KPD, direkt eller indirekt kanske stimulerade från Moskva, uppfordrade till ingripande. Maktbalansen i partiet försköts nu definitivt från högern, och en majoritet inom partiets Zentrale, som representerade en

⁷⁷ *Trinadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'shevikov)* (1924), sid. 357. Zinovjev försvarade sig senare mot anklagelsen att han 'plötsligt' skulle ha desavuerat Brandler genom att hävda att, om han hade dröjt längre, så skulle en sprängning av KPD varit oundviklig. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 97.)

⁷⁸ Detta tal förefaller aldrig ha publicerats. Dock refererade Zinovjev till det i ett tal den 6 januari 1924 inför EKKI (*Inprekorr*, No. 20, 15 februari 1924, sid. 225), samt vid andra tillfällen i den efterföljande polemiken. Talets datum anges i A. Thalheimer, *1923: Eine Verpasste Revolution?* (1931), sid. 11.

⁷⁹ Detta utdrag citeras i J. Regula, *Historja Komunistycznej Partij Polski w Swietle Faktow i Dokumentow* (1934, sid. 105-06), ur en Kominternpublikation som inte varit tillgänglig (*Sprawa Polska na V Kongresie Kominternu*). Brevet är inte mer precist daterat än 'december 1923', men en referens till det i den senare polska deklarationen till EKKI (se sid. 230 nedan) visar att det mottogs i Moskva före den 18 december. Vid Kominterns femte kongress i juni 1924 medgav talesmannen för majoriteten inom den polska delegationen att brevet från december 1923 hade varit 'ett opportunistiskt misstag'. (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), i, 283.) Kongressen antog en resolution som fördömde de partiledare som varit ansvariga för brevet: Warski, Kostrzewa och Walecki. (*Kommunistitjeskij Internatsional v Dokumentakh* (1933), sid. 463.)

⁸⁰ Se sid. 298-301 nedan. [Hänvisning till den tryckta boken, kapitlet har rubriken "Kampanjen mot Trotskij" – Red]

centergrupp som hävdade sig stå mellan högerledarna och dess extremare vänsterkritiker, utformade ett antal teser som skarpt kritiserade den politik och det synsätt som bar skulden för 'Oktobernederlaget'.⁸¹ Kravet på byte av ledare blev oemotståndligt; och alla grupper – vänstern, högern och centern – inbjöds att sända representanter till Moskva till slutet av december för att möta EKKI:s presidium.

Den ryska partikrisen dominerade nu helt det tyska grälet. Vilka chanser Brandler och hans anhängare än kunde ha haft till en skonsam dom i Moskva, så förstördes dessa av det stöd Brandler fick från oppositionen inom det ryska partiet. Zinovjev, som fortfarande var försiktig i sitt handhavande av Trotskij, kunde nu på en och samma gång ge betalt för gammal ost och ytterligare försvaga Trotskijs ställning genom att krossa Radek. Den 27 december 1923 antog politbyrå (förmodligen i Trotskijs frånvaro) följande resolution:

Kamrat Radek inriktar sig enbart på att stödja högerminoriteten inom KPD:s centralkommitté och på att misskreditera partiets vänsterflygel – vilket objektivt hotar att spränga det tyska partiet. Politbyrå inom RKP:s centralkommitté baserar däremot sin politik på stöd från den stora majoriteten inom KPD:s centralkommitté och på samarbete med vänsterflygeln; kritiserar vänsterns misstag och stödjer det riktiga i dess linje, och kritiserar samtidigt högerens grova misstag.

Kamrat Radeks allmänna inställning till de fortsatta stridernas förlopp i Tyskland härrör från en oriktig värdering av klasskrafterna i landet: en opportunistisk övervärdering av menings- skiljaktigheterna inom fascismen och ett försök att basera arbetarklassens politik i Tyskland på dessa meningsskiljaktigheter.⁸²

Radek, som inte insåg styrkan och beslutsamheten hos de krafter som hade samlats emot honom, var oförskräckt och okuvlig. Han sägs ha påmint sina kritiker om att han ansvarade för sitt handlande i Tyskland inte inför det ryska partiets centralkommitté, utan inför Kominterns världskongress⁸³ – ett exempel på en rörande tro på tesen om den Kommunistiska Internationalens överhöghet över alla de partier den bestod av, inklusive det ryska.

Denna tro skulle snart sättas på prov. Debatten i EKKI med många representanter från KPD:s tre fraktioner inleddes den 11 januari 1924. Den ägde rum i skuggan av den allt djupare krisen inom det ryska partiet, något alla närvarande var intensivt medvetna om. Zinovjev ensam talade för EKKI, och varken Trotskij eller någon annan av de övriga partiledarna var närvarande. Radek inledde med en rapport han gjort i sin egenskap av Kominterns högste ombud i Tyskland under de händelser som nu diskuterades. Alltsedan 1919 hade Radek, längst in i sitt hjärta, haft en pessimistisk uppfattning om revolutionens utsikter i Tyskland. I ljuset av en sådan analys försökte han nu frita partiledningen från skuld.

Det man nu ser hos det tyska proletariet är en återspeglning av det allmänna läget i Tyskland, av den politiska verksamhetens sammanbrott, av en sällsynt politisk passivitet inom alla sociala klasser med undantag för armén.... Även om vi är ett bra arbetarparti, så är vi fortfarande på intet vis ett bra kommunistiskt parti. Och detta är, som jag ser det, det viktigaste i hela situationen. Det är inte sant, kamrater, att ledningen inte ville strida, men att massorna överallt skulle varit i upprorsstämning. Det gick inte till på det sättet.⁸⁴

⁸¹ *Inprekorr*, No. 185, 28 december 1923, sid. 1564-66. Dessa teser är inte daterade. Enligt Zinovjev antogs de 'ett par dagar efter det att Kominterns representant [dvs Radek] hade lämnat Tyskland'. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 75.) Motdokument utgivna av högern respektive av vänstern, publicerades i *Inprekorr*, No. 5, 15 januari 1924, sid. 40; No. 6, 18 januari 1924, sid. 51-52.

⁸² *VPK (B) y Rezolyutsiyakh* (1941), i, sid. 534.

⁸³ *Trinadtsataya Konferentsiya Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 173.

⁸⁴ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 10, 13; denna bok verkar innehålla den enda, och uppenbarligen starkt förkortade, publicerade versionen av överläggningarna. Stalin citerade senare ett 'stenografiskt protokoll från EKKI-presidiets femte sammanträde med representanter från KPD' (Stalin, *Sotjinenija*, x, 64), men inga spår har funnits om att det skulle ha publicerats. En fullständigare rapport måste vid denna tid varit i omlopp

Radek avslutade med att lägga fram teser han sade var 'nerskrivna av kamraterna Trotskij, Pjatakov och mig själv'. Dessa teser försvarade Oktoberreträkten gentemot vänsterns kritik som ett nödvändigt och försvarligt steg, och menade att kravet på förändringar inom det tyska partiets Zentrale berodde på 'panik'.⁸⁵ Brandler anlände först efter det att överläggningarna hade börjat. Han hade blivit uppehållen i Moskva genom förseningar med passutfärdandet.⁸⁶ Han, Remmele och Ruth Fischer talade för högern, centern respektive vänstern inom KPD, och de upprepade än en gång de slitna argumenten. Centergruppen hade i praktiken samma kritik som vänstern, men uttryckte den i mindre dogmatiska termer och med mindre personlig bitterhet gentemot högerledarna.⁸⁷

Följande dag vände sig Zinovjev mot Brandler och Radek med ett språk vars kärvhet utan tvekan delvis berodde på deras förbindelser med Trotskij. Han avstod dock försiktigt från att helt och hållet godta vänsterns uppfattningar, och gav centern sitt gillande stöd. Zinovjev beskrev inställningen hos de tre ledare som varit ministrar i den sachsiska regeringen som 'ett symptom på ruttenhet'. Att kalla händelserna i oktober för 'en seger över November-republiken', och inte en seger över arbetarklassen, var 'antingen nonsens eller opportunist'; KPD-ledningen måste därför bytas ut. Hans råd var att ledningen skulle övergå till 'den nuvarande majoriteten i Zentrale tillsammans med partiets vänster'. Talet avbröts upprepade gånger av högern, och Radek och Pieck anklagade honom vid ett tillfälle för att försöka 'spränga centralkommittén'.⁸⁸ I Trotskijs frånvaro fanns dock ingen som hade auktoritet eller mod nog att stå emot Zinovjev, som förde överläggningarna på sitt egna vis. Den kommission som bildades för att utarbeta en resolution bestod av Maslow och Thälmann för KPD:s vänster, Remmele och Koenen för centern och Pieck för högern, med Kuusinen som representant för Komintern. Ett förslag om att också ta med Radek och Brandler röstades ner. Det stöddes endast av Zetkin och Radek. Resolutionen redogjorde i detalj för de fel som begåtts av KPD under det gångna året, förklarade att erkännande av dessa misstag var ett villkor för framtida framgång, och slutade med en maning till enighet inom partiet.⁸⁹ Den var klart utformad som ett fördömande av KPD:s dittillsvarande ledning och en maning till ledarbyte.

Under tiden hade viktiga drag gjorts på annat håll. Det ryska partiets centralkommitté, som sammanträdde den 14-15 januari 1924, hade antagit den politbyråresolution som kraftigt kritiserade Radek och tillagt en rad där man förklarade det vara sin 'plikt att underrätta EKKI att kamrat Radek i denna fråga inte representerar RKP:s centralkommittés åsikt'. Med detta

inom KPD-kretsar, ty avsnitt som inte finns i den publicerade versionen citerades i *Die Internationale*. (Se sid. 202, not 24 ovan.)

⁸⁵ Ibid., sid. 23. Teserna har inte publicerats, men citat ur dem (utan tvekan omsorgsfullt utvalda) finns i en artikel av Kuusinen i *The Errors of Trotskyism* (CPGB, 1925, sid. 340, 343-45). De utgör dock inte Trotskijs uppfattning om Misslyckandets grundläggande orsaker, i vilken han skiljde sig från Radek. (Se sid. 38 ovan; den artikel som där citeras publicerades först några dagar efter det att dessa teser hade lagts fram inför EKKI.) Oavsett misstagen under den gångna tiden såg Trotskij dock ingenting att vinna på att avsätta Brandler och överföra ledningen över KPD till Maslow och Ruth Fischer.

⁸⁶ Muntlig förklaring av Brandler; misstanken om att Zinovjev skulle varit glad över att kunna hålla honom borta är sannolik.

⁸⁷ Dessa tal finns i *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 24-57; teserna som framlades av centern finns i *Die Internationale*, vii, No. 2-3 (28 mars 1924), sid. 47-51, samt i *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 112-16. De andra gruppernas teser verkar inte ha publicerats.

⁸⁸ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 61, 70, 74-75. Zinovjev tog särskilt illa vid sig av denna anklagelse, och nämnde den två gånger i sitt tal en vecka senare inför den trettonde partikonferensen. Enligt honom hade Radek redan framfört denna anklagelse mot centralkommittén vid ett studentmöte! Moskva. (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossijskoi Kommunistitjeskoi Parti* (Bol'sjevikov) (1924), sid. 167, 175.)

⁸⁹ En kort not om kommissionens bildande och överläggningar finns i *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 81; resolutionstexten finns i ibid., sid. 95-109.

tillägg publicerades resolutionen den 16 januari 1924 i *Pravda*, samma dag som den trettonde partikonferensen samlades. Den 18 januari gav Zinovjev inför konferensen en lång rapport om det internationella läget, av vilken större delen ägnades händelseutvecklingen i Tyskland under de tre senaste månaderna. Redogörelsen för händelserna präglades visserligen av Zinovjevs åsikter och förutfattade meningar, men var ändå relativt återhållsam; Zinovjev var själv sårbar på alltför många ställen i historien. Rapporten innehöll dock en rad indirekta och föga dolda angrepp på Trotskij, samt ett direkt och bittert utfall mot Radek vilken fastän han 'visste mer än någon annan om denna rörelse [dvs. den tyska], och på detta område antogs vara den högsta auktoriteten', icke desto mindre hade 'begått fler misstag än någon annan' och hade 'hållit partiet tillbaka i rockskörten, när det istället borde ha kallat till strid'. Radek begränsade sin replik till ett kort och formellt uttalande som förnekade anklagelserna mot honom. Men denna återhållsamhet renderade honom smädelse inte bara från Zinovjev, utan också från en delegat nere i salen som erinrade om anklagelsen mot Brandler och ropade att Radek hade 'slagit till reträtt utan att slåss'.⁹⁰ Därefter antogs en resolution som godkände centralkommitténs aktuella uppfattning i den tyska frågan, upprepade den kritik som uttalats mot Radek i politbyråns text från den 27 december 1923, samt påminde denne om hans skyldighet att underkasta sig centralkommitténs beslut. Resolutionen antogs enhälligt med endast en nedlagd röst: Radek hade förmodligen ännu inte skolats till att rösta för sin egen förnedring.⁹¹

Dagen efter denna debatt sammanträdde EKKI:s presidium för att motta rapporten från den utsedda kommissionen. Inget behov fanns av ytterligare diskussion. Presidiet förkastade två förändringar som föreslogs av Pieck, vilkas effekt skulle ha varit att rättfärdiga Oktoberreträten genom de omständigheter under vilka den ägde rum, och antog med fyra röster mot två resolutionen i den form den hade lämnat kommissionen. Nejrösterna kom än en gång från Zetkin och Radek.⁹² Vad som hände bakom kulisserna efter denna knappa seger är inte känt. Men när presidiet sammanträdde för sitt avslutande möte den 21 januari, ett fåtal timmar före Lenins död, hade spänningarna lättat, något. I sitt avslutningstal erkände Zinovjev storslaget, något som majoriteten hade vägrat att ta med i resolutionen, att Oktoberreträten varit oundviklig:

Inte bara som resultat av fel och svagheter hos partiet, utan också som resultat av arbetarklassens svaghet, var reträtten absolut nödvändig. Men naturligtvis kommer det att finnas ett antal arbetare som alltid kommer att säga: Man missade tillfället.

Som svar på detta medgivande förklarade sig Zetkin och Radek, utan att låta sig avskräckas av Maslows smädelse, redo att i partienighetens namn rösta för resolutionen, vilken därefter enhälligt antogs av presidiet.⁹³ Slutet av överläggningarna präglades av en märklig deklARATION från den polska delegationen, vars överhuvud Warski tydligen hade ingripit i debatten till förmån för högern.⁹⁴ I hans frånvaro deklarerade nu den polska delegationen, i ett skrivet uttalande, att den accepterade den slutliga resolutionens ordalydelse av det paradoxala skälet

⁹⁰ *Trinadtsaraya Konferentsiya Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 169, 176-80.

⁹¹ *VPK (B) v Rezolyutsiyakh* (1941), i, 556.

⁹² *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 81-82. Antalet röster som avgavs för resolutionen har utelämnats i det officiella protokollet, men anges i *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 355. De fyra var antagligen Zinovjev, Kolarov, Kuusinen och en icke namngiven representant från den Kommunistiska Ungdomsinternationalen. Resolutionstexten på ryska publicerades i *Pravda*, 7 februari 1924.

⁹³ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 82-89.

⁹⁴ Enligt R. Fischer (a.a., sid. 373), försvarade han Trotskij och 'hänvisade till ett brev från den polska centralkommittén till den ryska politbyrå som stödde Trotskij'. (För detta brev, se sid. 224-25 ovan.) Detta tal inkluderades inte i det officiella protokollet, vilket endast nämnde att 'några kortare uttalanden från andra kamrater' hade föregått Zinovjevs huvudtal. (*Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 58.)

att 'den håller fast vid Kominterns nuvarande taktik, med vilken den så kallade vänstern i Tyskland ville göra ett radikalt brott'. Uttalandet fördömde den 'oansvarliga hetsen' mot KPD:s högerledare som, även om de var skyldiga till misstag och försummelse, ändå utgjorde 'partiets äldsta, mest beprövade och erfarna kärna'. Efter att ha uttryckt farhågor för att Lenins frånvaro och den ryska centralkommitténs misskrediterande av Trotskij skulle försvaga 'auktoriteten hos den Kommunistiska Internationalens ledning', övergick det till ett kraftfullt försvar för Radek:

Vi betraktar den anklagelse om opportunism som har framförts mot Radek, en av Kominterns mest förtjänstfulla ledare, inte bara som obefogad utan också som i högsta grad skadlig för alla Kominternledares auktoritet.... Meningsskiljaktigheterna mellan de mest kända ledarna inom Komintern i bedömningen av den tyska frågan är av ett slag som är oundvikligt i ett levande revolutionärt parti, i synnerhet i en så svår situation, och som även i det förflutna har uppstått inom EKKI:s ledning, men då utan att ge upphov till ömsesidiga anklagelser om opportunism.⁹⁵

Dessa reflektioner föranleddes helt klart lika mycket av det ryska partiets inre kris som av krisen kring den tyska frågan, vilken ofrånkomligen hade blivit indragen i den ryska partikrisen. Inte heller den officiella linjens anhängare var sena att uppställa samma ekvation. Detta framfördes i otvetydiga ordalag av Guralskij, Zinovjevs talesman i Tyskland:

Alliansen mellan Brandler–Thalheimer och Radek–Trotskij i den tyska frågan är ingen tillfällighet. Den berör grundläggande frågor: avbolsjevisering av det Ryska Kommunistpartiet och av de europeiska partierna, eller bibehållande av den bolsjevikiska ledningen av det Ryska Kommunistpartiet och bolsjevisering av de europeiska partierna.⁹⁶

Den 19 februari 1924 sammanträdde KPD:s centralkommitté i Halle för att behandla resultaten från mötet i Moskva. Överläggningarna blev föga mer än rent formella. Brandler lämnade å den gamla ledningens vägnar in ett uttalande i vilket han klagade över att 'vår representant praktiskt taget uteslöts från diskussionerna i Moskva'.⁹⁷ Kommittén antog enhälligt resolutionen från EKKI:s presidium, och ännu en resolution som fördömde högerns politik antogs med endast ett par avvikande röster. Den nya parollen om 'bolsjevisering av partiet' tjänade både till att misskreditera den gångna politiken och till att smickra Kominterns ledare, vilkas mäktiga inflytande hade förflyttat ledningen över partiet till vänstern och centern. En ny Centrale valdes, bestående av fem medlemmar från centern och två från vänstem.⁹⁸ Partiets framtidsutsikter efter reträtten i oktober var dock inte särskilt goda. Såväl valutareform som ekonomiskt uppsving var på väg, och Weimarrepubliken föreföll leva upp igen. Den 1 mars 1924 upphävdes olagligförklarandet av KPD, men dess ledare levde fortfarande under arresteringshot och inte förrän i april samlades den nionde partikongressen i Frankfurt. Under förberedelserna inför kongressen skickade EKKI ett brev till partiets centralkommitté, i vilket 'segern för KPD:s vänsterflygel' sades ha 'enorm betydelse för den tyska revolutionens öde'. Men brevet åtföljdes av en artikel skriven av Zinovjev som, fastän den stödde partivänsterns politik, innehöll vad som i själva verket var en maning till vänstern att inte driva sin seger alltför långt.⁹⁹ Denna vädjan hade dock liten effekt. På kongressen i Frankfurt, och än en gång vid Kominterns femte kongress i Moskva följande juli, utkämpades

⁹⁵ *Die Lehren der Deutschen Ereignisse*, sid. 92-94. Den anklagelse om 'opportunism' som angreps av de polska uttalandet, hade inte framförts med särskilt många ord inom EKKI:s presidium, men var huvudtemat i Zinovjevs bittra angrepp på Radek vid den trettonde partikongressen den 18 januari 1924. (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bol'sjevikov)* (1924), sid. 172-78)

⁹⁶ *Die Internationale* vii, No. 4 (31 mars 1924), sid. 161.

⁹⁷ *Ibid.*, No. 2-3 (28 mars 1924), sid. 134-39.

⁹⁸ *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitags der Kommunistischen Partei Deutschlands* (1924), sid. 64/75.

⁹⁹ Brevet och artikeln, bägge daterade den 26 mars 1924, trycktes upp tillsammans med kongresshandlingarna. (*Ibid.*, sid. 65-71, 78-85.)

åter de gamla striderna inom det tyska partiet med all gammal bitterhet. Bakom och i skydd av dessa strider inleddes dock också nya strider; strider som ägde rum i en ny inramning, och där frågorna inte så mycket handlade om relationerna mellan KPD och Komintern som om relationerna mellan de olika fraktionerna inom det tyska respektive ryska partiet. Det slutgiltiga resultatet av 1923 års händelser i Tyskland var, även om detta inte omedelbart visade sig, att utplåna den stora grad av självständighet som KPD dittills hade åtnjutit, och förvandla det till övningsplats för de ryska partistriderna. Under de tre följande åren skulle detta komma att bli KPD:s främsta roll.